

БЕОГРАД

8–11. IX 2010.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР
ЗА МОДЕРНИЗАЦИЈУ ОПИСА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА (IV)

БЕОГРАД, 2011.

40/3

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР
ЗА МОДЕРНИЗАЦИЈУ ОПИСА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Овај зборник садржи реферате прочитане у оквиру посебне секције на 40. научном састанку слависта у Вукове дане (2010. године). Сарадници на пројекту прочитали су тада основне тезе својих истраживања, што је, одмах, било предмет дискусије присутних колега. Током наредних месеци саопштења су уобличена у научне радове које су, затим, рецензирала двојица компетентних стручњака и дала сагласност за њихово објављивање. Сви аутори овде публикованих радова су наставници и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Руководилац пројекта је проф. др Божо Ћорић.

За издавача:
Проф. др Драгана Мршевић-Радовић

Уређивачки одбор:
Проф. др Божо Ђорић
Доц. др Александар Милановић

Уредник:
Доц. др Александар Милановић

Рецензенти:
Проф. др Живојин Станојчић
Проф. др Љубомир Поповић

Технички уредио и штампу водио:
Милан Крсмановић

Коректор:
Милан Крсмановић

Овај Зборник је штампан уз помоћ
Министарства за просвету и науку Републике Србије

Издавач:
Међународни славистички центар
на Филолошком факултету
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISBN 978-86-6153-055-5

Радоје Симић

О ПОЛОЖАЈУ ЕНКЛИТИКА У ОДРИЧНИМ РЕЧЕНИЦАМА

Сажетак: У раду се води расправа о положају енклитике уз негацију 'не' у одричним реченицама. Аутор констатује да енклитика 'бих-би...' задржава место у постпозицији крај негације, и прати је при промени положаја; према томе: ова је секвенца линеарно блокирана.

Кључне речи: енклитика, линеарна структура, негација, одрична реченица, помоћни глагол, проклитика, спона

1. Укратко о проблему унапред

1. О одричности и одричним конструкцијама било је речи у *Српској синтакси* (Симић/Јовановић 2002: 348-353.), а њоме се бави и Милош Ковачевић у низу радова (2002), где упућује и на досадашња истраживања.

1.1. „Речца *не* (/ни) – стоји у једном од правописних приручника (Симић и др. 1998: 74) – у писању се раставља од глагола (изузев гл. *придева*), а са осталим се речима пише састављено“. И даље: „Изузетак чине облици *нећу-нећеш-неће...*, *немам-немаш...*, *немој-немојте* (те *нисам-ниси... / нијесам-нијеси...*; али *ни хоћу ни нећу, ни имам ни немам*)“. „И управо могућност срastaња са личним глаголским обликом, тј. морфолошка фузија са предикатном речи... – стоји у *Српској синтакси* тим поводом (2002: 349) – ствара у дистрибуцији ових форми, а и у реченици самој, сложену, и по много чему непрозирну ситуацију...“.

1.2. Нас ће овом приликом занимати управо услови срastaња одричне речце са глаголским личним обликом, на првом месту, и однос – управо с тим у вези – несраслог енклитичког облика према речци 'не'. Даљи проблем биће линеарна организација сраслих и несраслих форми са другим енклитикама.

2. Грађу за овај рад мање смо скупили директном ексерпцијом из текста, а више смо је преузели из *Српске синтаксе*, и радова М. Ковачевића.

Тамо је она навођена у друге сврхе, а овде смо је употребили за аргументацију поводом својих истраживања.

3. Овде је место и за напомену о положају најпре срасле, као и несрасле негације према речи коју негира.

а) Када је срасла, негација има статус префикса, што значи да заузима иницијални положај у лексеми чији је члан: *нечовек, небрига, непотребан, немио; недовршен, необран* итд.

б) И када нема срастања, негација уводи конструкцију у којој служи као негацијски елемент. Нека нам за то као доказ послуже следећа три примера:

– ...стрепећи непрестано да старац *не ишчили* ИА Лица 125; – Грчка не би могла да *не интервенише*... Наша Борба 22. 8. 1995., 9; – *Не ваља* кад зима није зимом ИА ТХ 133.

а) У прва два примера 'да (старац) не ишчили', 'да не интервенише' – негирани глаголски облик у функцији је предиката зависне реченице са 'да'.

(1) Секвенца 'да не интервенише' могла би се тумачити као комбинација зависног везника, енклитике 'не' и акцентовани глаголски облик. Познато је, наиме, да зависни везник окупља енклитике у својој постпозицији (в.: *Да је масла и брашна, тепсију бих нашла; – Дођи ако ти је мило са мном причати*) (Симић/Јовановић 2002: 1326 и д.).

(2) Конструкција 'да старац не ишчили' ипак до темеља поништава наш налаз из претходне анализе и приморава нас на друкчији закључак: 'не' не прати претходну реч, него потоњу, и има статус њене проклитике¹. И још више, она је неодвојива од речи коју негира, чини с њом линеарно блокирану секвенцу. То је лако показати ако покушамо реорганизовати наш овдашњи пример. Никако не успева уметање именице 'старац' између 'не' и глаголског облика; дакле није допуштена формација 'да не старац ишчили'.

б) Последњи случај: – *Не ваља* кад зима није зимом – наша конструкција је у положају управне, дакле у синтаксичком смислу сасвим слободне реченице. И код њега је распоред компонената негиране формације исти као и иначе.

2. Речца 'не' са облицима потенцијала

1. Кренућемо од неких чињеница које би требало, што се тиче значаја за опис тематике, да буду на крају аргументацијског ланца. Али ћемо их ставити на прво место. Реч је о речци 'не' у контакту са енклитичким обликом помоћног глагола 'бих-би...' из потенцијала.

2. Погледаћемо дакле за почетак следеће примере:

¹ Симић/Јовановић (2007: 27): „Проклитика је и речца *не* када је изговорно укључена у исказ: *не желим*“.

– ...али пре тога и мимо тога нико *не би* без потребе и са планом и предвиђањем *стварао* посао ИА Ћупр 160; – ... давно би они прошишали мимо Николу Теслу, а *не би остали* онаква божја спадала и говеда БЂ КДН 16; – Да у нашој и онако слабо писменој земљи *не би* школе сасвим *опустеле*, учитеље је ваљало боље наградити СЈ Обр 239; – ...нико *не би волео* да живи са таквим човеком, Политика, 29. 7. 1995., 6; – Да си прескочио који стих, до свађе *не би ни дошло* Р. Братић, 51; – ...рата *не би ни било* Политика, 12. 8. 1995., 14; – ...да нам на тој чистој висоравни *не би умакла* ни најбржа зверчица... Б. Шћепановић, 53; – ...реми *не би био* неправедно решење Наша Борба, 28. 8. 1995., 12; – Грчка *не би могла* да не интервенише... Наша Борба 22. 8. 1995., 9; , -...нипошто *не би угрозило* кредибилитет економског програма Политика, 23. 7. 1995., 10; – ...ничije снаге *не би требало* да прелазе међународно признате границе Наша Борба 28. 7. 1995., 2.

а) У првом наведеном случају делови глаголског облика 'би... стварао' растављени су инструменталним адвербативом за начин 'са планом и предвиђањем', а следи иза субјекта (у виду одричне именичке заменице 'нико'), и негације 'не', која је – узгред буди речено – акцентована: *не би стварао*. Енклитика 'би' долази регуларно после акцентованог 'не', али на нерегуларном трећем месту у такту. Између субјекта и предиката, наиме, синтагматска блискост није таквог степена да би енклитика морала бити измештена.

(1) И још нешто: енклитика 'би' не само да запрема нерегуларно место, него јој из неког разлога није допуштен прелазак у регуларану позицију; дакле, распоред субјекат+енкл.+негација+гл. придев ('нико би не стварао') није допуштен.

(2) Још смо изненађенији кад покушамо уопште раставити енклитику од негације или изменити њихов редослед: 'нико не стварао би', 'не нико би стварао' или сл.

(3) Померање на линеарном плану могуће је, али само у пару 'не+енкл.': 'не би нико стварао', 'нико стварао не би' итд.

б) У другом примеру: 'а не би остали онаква божја спадала и говеда' исто се понаша као први.

(1) Могућа је замена места предикативне синтагме и предиката: 'а онаква божја спадала и говеда не би остали'.

(2) Могућа импостација предиката међу делове предикативне синтагме: 'а онаква не би постали божја спадала и говеда', 'а онаква божја спадала не би постали и говеда'.

(3) Могуће је на крају раставити помоћни глагол и радни придев: 'а не би онаква божја спадала постали и говеда', 'а не би онаква постали божја спадала и говеда'.

(4) Ипак, и овде није могуће раставити енклитику од негације, или изменити њихов распоред.

в) У трећем нашем примеру негација и енклитика нашле су се у саставу зависне реченице: 'Да у нашој и онако слабо писменој земљи *не би* школе сасвим *опустеле*'. И овде су допуштене различите измене у линеарној организацији, али опет под условом да негација и енклитика задрже исти распоред као и горе, и да остану у контакту:

(1) Могуће је, наиме, поставити их одмах после везника: 'Да *не би* у нашој и онако слабо писменој земљи школе сасвим *опустеле*'.

(2) Могућ је и распоред са нашом секвенцом на зачелју: 'Да у нашој и онако слабо писменој земљи школе сасвим *опустеле не би*'.

(3) Могуће ју је поставити и у друге различите положаје: 'Да у нашој и онако слабо писменој земљи школе сасвим *не би опустеле*', 'Да у нашој и онако слабо писменој земљи школе *не би* сасвим *опустеле*' итд.

3. Поука овакво спроведене анализе, коју није потребно даље ширити, сасвим је једнозначна: енклитка 'би' линеарно је блокирана негацијом 'не', тј. увек је у њеној постпозицији, и увек у контакту с њом. Такво понашање ставља негацију 'не' у ред са субјункцијским проклитикама, које окупљају енклитике у своју постпозицију, и по правилу не дозвољавају им слободно кретање на линеарној оси, нити – у случају да нису носиоци акцента (као нпр. *везник 'да'*) – прелазак у позицију после акцентоване речи с којом иду по законима ритма.

3. Неки карактеристични облици одрицања

1. У *Српској граматици* (Симић/Јовановић 2007: 131-132) стоји напомена да је у одричном облику перфекта и футура помоћни глагол „увек акцентован: (ја) *нисам казао*, (ти) *нисси казао*“, одн. (ја) *нећу казати*, (ти) *нећеш казати* итд.

1.1. За перфекат располажемо већим бројем примера, и у њима се јављају скоро сви облици помоћног глагола, сви акцентовани (што даље нећемо обележавати):

– Мулазим, кога ништа *није могло* избацити из његовог мира, отишао је даље за својим пословима ИА Ћупр 151; – ...које *нисам прекидао* друкчије сем нечим питањем очију, стрепећи непрестано да старац не ишчили ИА Лица 125; – Седео сам и са заносом гледао њено лице, које *никад више нисам заборавио* ИА Лица 96; – Ја *нисам сликао никога* лично ИА Лица 115; – **Право на пензију, које дотле учитељи нису имали**, било им је признато СЈ Обр 239; – Гоја још *није прекинуо са светом* у коме је дотада живео ни са радом ИА Лица 115-116; – И ма колико да сам гледао, слушао и размишљао, ја *нисам нашао* ни смисла ни плана ни циља свему томе ИА Лица 139; – У својим цртежима Гоја *није штедео* ни цркву ни њезине представнике, нарочито инквизицију ИА Лица 115; – А треба да играм неку улогу коју пре тога *нисам ни прочитао* и из које не знам ни речи ИА Лица 131; – Најоштрије скице *није смео* ни да репродукује ИА Лица 115; – **Право на пензију, које дотле учитељи нису имали**, било им је признато СЈ Обр 239; – *Нису смели учествовати* у политичким зборовима СЈ Обр 232-233.

а) Облик 'није могло', из првог примера, састоји се од акцентованог 'није' и радног придева 'могло', опет акцентованог. Положај у исказној форми, и положај у зависној реченици 'кога ништа *није могло* избацити из његовог мира' – јасно указују на поковавање секвенце принципу слободног реда речи. То што је обичан редослед ових јединица онакав какав је забележен не значи да никако није могућа пермутација секвенце 'могло није', с тим што је нови редослед стилски активан.

б) У другом примеру секвенца 'нисам прекидао' показује све одлике већ горе описане. Најуспешнији вид стилски активне пермутације секвенце био би онај којим би она била избачена на крај зависне клаузе којој припада, али су могућа и друга решења: 'које друкчије прекидао нисам сем нечим питањем очију' // 'које друкчије сем нечим питањем очију прекидао нисам'.

в) Речима химничне хвале женској лепоти из трећег примера управо би и одговарала финална позиција пермутиране наше секвенце: – Седео сам и са заносом гледао њено лице, које *никад више нисам заборавио* -> – Седео сам и са заносом гледао њено лице, које *никад више заборавио нисам*. Тоналитетски доминантно 'нисам' придаје конструкцији обресе узлазне градације са вршним елементом на крају исказа, а то је услов тонског и комуникативног узлета целе конструкције.

1.2. У нашим забелешкама нашла су се само два облика футура, али су и они довољни да покажу принципску једнакост двају обличних система:

– ...и ништа на свету *неће моћи* да нам их потпуно оживи у сећању ИА Лица 163; – Е, људи моји, шта човјек *неће доживјети!* ПК Ј 53.

2. Све што смо рекли само је узредна интерпретација чињенице да је одрични облик помоћног глагола у перфекту – акцензован. Томе је потребна само још која напомена о обличкој страни овако оформљене негацијске речи.

а) Прва од тих напомена гласила би: да је овај облик управо сложена форма, састављена од одричне речце 'не/ни' и енклитичког облика помоћног глагола: 'ни+сам', 'ни+си', 'ни+смо'; 'не+ћу', 'не+ћеш', 'не+ћемо' и др.

б) Друга се тиче интересантних акценатских прилика, са узлазним акцентом на негацији код једног броја облика: *нисам-нису-нисмо-нисте-нису*, код првог, одн. *нећу*, код другог од два поменута помоћна глагола. Код другог броја је акценат силазне интонације: *није*, одн. *нећеш-неће-нећемо-нећете-неће*.

3. Ништа друкчије ситуација не стоји ни код облика глаголске споне. И она се јавља у истом виду као и помоћни глагол: *нисам-нису-није* итд.:

– *Није нормално* да се буде несрећан ИА Лица 133; – *Није могућно* насликати хиљаду портрета који, сваки за себе, *нису мрачни и злокобни* ИА Лица 133; – Цела шара *није била* друго до безброј пута поновљено, ситно и фино написана, реч: смрт ИА Лица 142; – И ја *више нисам ја*, него безимени неми простор ИА Лица 97; – *То није* ни болест, ни глад, ни сиромаштво, него све то заједно ИА Лица 94; – ... *да вас озари једним сјајем који није* просто *земаљски*, али *није* заиста *ни небески* ИА Лица 106.

Секвенце 'није нормално', 'није могућно', 'нису мрачни' итд. увек на почетку имају негативну форму спонског глагола, а за њом долази предикатив. И поред тога што сви случајеви допуштају инверзију, нормалним распоредом се мора сматрати забележени.

4. Негација и енклитике

1. У одричним реченицама са наглашеним одричним облицима пом. глагола енклитике су распоређене по уобичајеним правилима, а при томе је третман негираног помоћног глагола исти као и иначе, дакле по правилима за акцентоване речи:

– *Нисмо се* никад озбиљно бојали тога великог занесењака БЂ КДН 19; – *Нисмо се* превише узбудили... 12. 8. 1995., 17; – Па и сами либерали *нису је* налазили... Политика, 19. 8. 1995., 18; – Они с друге стране, из полутаме, *нису се* обзирали ни на псовке... М. Булатовић, 15; – ...*није му допуштала* ни једно око да склопи Г. Бабић, 136;

– Дућани *се* нису отварали ИА Ћупр 141; – Дуго *га*, као и Кољача, *нисам видео* М. Савић, 142; – У школи из које излазимо *нису нас* учили... Политика, 12. 8. 1995., 22; – ...јер *га*, онако гола, само у гаћама, *нијесмо могли* ни да гледамо... Ћ. Сијарић, 22; – Филип *је* није ни загрио... Ослобођење 10. 11. 1983., 13; – Никад *се* није сазнало ни ко ми је мајка... М. Булатовић, 31; – ...нико други *се* нимало на тај план *није освртао* Чомски, 47.

а) Прва група примера указивала би да енклитика следи за одричним глаголским обликом, па било да је то 'се' повратног глагола, као у већине конструкција, или пак заменичка, као у другом и последњем.

б) Друга пак група показује да је оно што рекосмо привид, и да се енклитика понаша по општим правилима линеарне дистрибуције своје врсте елемената.

(1) У првом и два претпоследња случаја: 'Дућани се нису отварали', 'Филип је није ни загрио', 'Никад се није сазнало' – енклитика заузима постиницијални положај у целини конструкције, после акцентоване речи.

(2) Други пример по реду: 'Дуго га, као и Кољача, нисам видео' – показује да је тежња енклитике ка постиницијалности каткада јача од сметњи које пред њу постављају паузе настале импостацијом парентезе или пермутацијом транспортоване грађе.

(3) Четврти по реду наведени пример, са узрочним везником 'јер' на почетку и енклитиком непосредно после њега, илуструје утицај зависног везника на распоред енклитика (в. уводни одељак овог рада).

(4) И на крају, последњи наведени случај показује да уско повезане речи у секвенци могу запремати положај који припада једној акцентованој речи, а енклитика следи тек за њима. Тај је распоред речи факултативан, јер енклитика може и ту без већих сметњи доспети у постиницијални положај: 'нико други *се* нимало на тај план *није освртао*' -> 'нико *се* други нимало на тај план *није освртао*'.

2. Одрични облик потенцијала, ван очекивања, у односу на остале енклитике понаша са заправо идентично као негацијске сраслице о којма смо говорили:

– Да се у селу појави хајдук, вукодлак или какво му драго нечастиво створење, нико *се* не би тако *изненадио* и зачудио БЂ КДН 69; – Већих вањских померања у томе *не би се* рекло да има, Српска синтакса 5, предговор.

(а) У другом случају енклитика 'се' рекло би се да заузима управо место које јој припада после енклитике 'би', а да заједно деле постиницијални положај са 'не', а после иницијалног положаја у говорном такту, који припада предлошко-падежној формацији 'у томе'.

(б) Други пример, међутим, потпуно демантује такав закључак. У њему енклитика 'се' стоји у регуларној постиницијалној позицији после 'нико', док је 'би' блокирано негацијом, и с њом заједно подлеже принципу слободног реда речи.

5. Још неки случајеви

1. Навешћемо додатно и сраслицу 'немам-немаш...', која не представља проблем ни у творби ни у употреби, али је интересантна као случај творбене фузије 'не' и потоњег глаголског облика ван система помоћних глагола:

– Ове мале кафанице по предграђима, у којима *нема* неког нарочитог покућства ни уреса, једнаке су мање-више свуда и не мењају се са временом и модом ИА Лица 122; – У њој *нема* крви ни сока ИА Лица 125; – *Нема* у њој ничег прометејског ни фаустовског ИА Лица 106.

За разлику од сраслица са помоћним (спонским) глаголом, у којима учествују само неки облици, код 'немати' творбени процес је захватио лексему у целини, дакле и инфинитив и остале облике.

2. Располажемо великом групом примера где је негација комбинована са осталим глаголским речима (в. одељак 1, под. 3-б), а поред ње постоји и енклитика, или енклитике.

2.1. По правилу енклитика, поготову ако припада глаголској сфери, долази после негираниог комплекса, а никада после 'не':

– *Не може се знати* зашто ИА Лица 119; – Немогућно је проћи поред таквог степеништа и *не зауставити се* и не сести на њега ИА Лица 100; – О Гојином животу из тог времена *не зна се* ништа одређено ИА Лица 107; – ... једнаке су мање-више свуда и *не мењају се* са временом и модом ИА Лица 122; – О Гојином животу из тог времена *не зна се* ништа одређено ИА Лица 107; – Ја ти кажем, Мијо, *не мијешај се* у моју службу, јер овога ми царскога мура, биће свашта! ПК Ј 22; – Брате, брате, *не остављај ме!* ПК Ј 48; – Сео је и он уз њу, *не додирујући је* ни одећом Д. Ћосић, 423; – *Не саслушавај ме* и ти Д. Ћосић, 213.

а) У првом примеру на почетку је постављена негација 'не', за њом долази управни део глаголске формације 'може', па за њим као акцентованим елементом – енклитика.

б) У другом примеру по реду реченица у којој је енклитика не садржи основни елеменат предикативности 'је', употребљен у претходној са истоветном структуром. Негација 'не' претходи инфинитиву 'зауставити', којем следи његова рефлексивна ознака у лику енклитике 'се'.

в) У следећа три примера после негације 'не' употребљен је презент са рефлексивном речцом која му следи.

г) Три последња случаја садрже негирани императив, у првом случају са рефлексивном речцом 'се', а у друга два са енклитичким обликом акузатива личне заменице првог л. једн. 'ме'.

2.2. Далеко је, међутим, многобројнија група примера са енклитиком ван постглаголске позиције, најчешће испред глаголске речи и негације, али опет никада после 'не':

– ...као пламен који *се не да пригушити* ИА Лица 125; – ...састављају без престанка два краја која *се никад саставити не дају* ИА Лица 126; – ...ни кад *се* ничему *не чудим* и кад *ме* ништа *не узбуђује* ИА Лица 141; – Ето, Јуре, ни твоја *се не слуша!* ПК Ј 42; – Шта *се не говори* и какве *се* све крупне речи и громке псовке *не чују* у оваквим приликама! ИА Ћупр 135; – Ничег *се не сећа* и ништа не зна... Политика експрес, 7. 5. 1995., 7; – Нимало *се не кајући*, овај религиозни младић је пред комисијом нападао све и сваког Политика, 18. 1. 1996., 2; – Војни 'одговор' босанским Србима у случају напада на заштићене зоне и данас *се не искључује* Политика, 31. 7. 1995., 25; – Чауш *се*, баш као и овај човјек с брковима, ничега не стиди Р. Братић, 74; – Посебно *се* зајам *не смије* узети од капиталиста и буржоазије Р. Братић, 110; – ...и о читаоцима који *се не сјећају* ни шта су јуче ручали... Ослобођење, 15. 11. 1983., 10; – Крвнина *се не плаћа* само кад човјек убије човјека... Вук, ЕС 202.

а) У првом примеру негација 'не' претходи презенту 'да', али енклитика не следи за овима, него по својој дистрибуцијској логици стоји у контакту са заменицом-везником 'који', што овде значи да непосредно претходи негацији.

б) У другом и трећем примеру по реду енклитика 'се', одн. 'ме', опет следећи правило о постсубјункцијској позицији, стоји чак за једно место одељена од негације, и испред ње: 'која се никад саставити не дају', 'кад се ничему не чудим', 'кад ме ништа не узбуђује'.

в) У следећем по реду случају: 'ни твоја *се не слуша*' – прва акцентована реч је 'твоја', па је енклитика регуларно смештена после ње, а испред негације и глаголске речи којој синтаксички припада.

г) Даљи пример по реду два пута потврђује понашање енклитике у упитним реченицама, и заправо њен смештај после упитне речи.

2.3. У једном забележеном примеру имамо две енклитике:

– ...нигде *му се не жури* Политика, 23. 7. 1995., 39.

И овде је претегло ритамско правило о смештају енклитика после прве акцентоване речи, па су обе заједно смештене после прве акцентоване речи 'нигде', а испред негације и глагола којем синтаксички припадају, прва као рефлексивна ознака, а друга као регирани субјекат.

3. Овакво понашање карактерише негацију 'не' као апсолутну проклитику реда конјунктора 'и', који не трпи енклитику уза се.

6. Закључне напомене

1. Анализа грађе показала је да се одричне реченице – у смештају енклитика – понашају нешто друкчије од осталих.

2. Кључни фактор друкчијег понашања њиховог јесте негација 'не' у случајевима када није срасла са основом речи чији садржај негира, него је задржала изговорну аутономију, а то је случај са личним глаголским облицима – сем познатих изузетака.

а) Изузеци су заправо пре свега облици помоћних (и спонског) глагола, који у комбинацији са 'не' као префиксом добијају акценат и линеарну дистрибуцију акцентованих речи.

б) Главнина личних глаголских облика, напротив, у комбинацији са 'не' постају његови контактни пратиоци који на том контакту не дозвољавају импостацију енклитике, па се ова смешта или после глаголског облика, или испред негацијске речце.

3. Посебну напомену заслужује енклитика у негираном потенцијалу, која својим понашањем потпуно одудара од осталог материјала. Секвенца 'не+бих/би...' не само да је могућа, него је и апсолутизована линеарном блокадем, тј. нераскидивим контактом двају елемената.

4. Све што је утврђено о негацији 'не' приказује је на једној страни као апсолутну независну проклитику идентичну са конјунктором 'и', који не трпи енклитике уза се; а на другој као апсолутни субјунктор, који енклитици не дозвољава дислокацију из своје постпозиције.

ЛИТЕРАТУРА

- Ковачевић 2002:** Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српскоме језику*, Ниш: Универзитет у Нишу.
- Симић и др. 1998:** Радоје Симић (одг. ред.), *Правописни приручник српскога књижевног језика*, Београд: НДСЈ.
- Симић/Јовановић 2002:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-IV*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Симић/Јовановић 2007:** Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска граматика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Radoje Simić

ON THE POSITION OF ENCLITICS IN NEGATIVE SENTENCES

Summary

The author's analysis of material demonstrates that in fact the negative 'ne' has the status of a proclitic, as it has already been established in grammar, but that it does not behave like other proclitic words. Its different behaviour lies in the fact that it is absolutely inconsequent. In one construction it is identical to the conjunctive 'и', as it does not collocate with enclitics. In another construction it is identical to the extreme type of subjunctive, and blocks enclitics in its postposition.

Милан Стакић

О ТАКОЗВАНИМ НЕПРАВИЛНИМ ГЛАГОЛИМА

Сажетак: У раду се расправља о неодрживости термина: неправилни глаголи, неправилни глаголски облици, глаголи са неправилним односом основа, глаголски облици неправилне творбе и сл. Осим тога, предлажу се и образлажу нови, адекватнији термини за дате појмове.

Кључне речи: неправилни глаголи, глаголски облици, општи део, основа, наставак, гласовне промене, алтернације, аналогија, аломорфи, глаголски вид

Зашто – о такозваним? Зато што сматрамо да не постоје неправилни глаголи нити неправилни глаголски облици. И то ћемо покушати да докажемо у овом раду. Циљ нам је, дакле, да анализирамо све глаголе и све њихове облике које граматичари, пре свих А. Белић и М. Стевановић, зову неправилним и да покажемо да у њима нема никакве неправилности. Мораћемо, на крају, предложити нове термине за такве глаголе и њихове облике. Али, пођимо редом.

Како се у нашим граматикама дефинишу неправилни глаголи?

У *Граматици српског језика за гимназије и средње школе* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, која се највише користи у школској пракси, каже се: „Појам и термин *неправилни глаголи* треба разумети само као чињеницу да се њихови облици граде уз одступање од правила по којима се у датој врсти образује већина других глагола. Зато у својој нормативној граматици Михаило Стевановић, дефинишући врсте правилне промене, констатује да се у српском књижевном језику – као књижевно-језички кодификовани, дакле, и исправни с гледишта норме – налазе и *глаголски облици неправилног грађења*, које он даје у оквирима сваке од врста промене и који су као такви – обавезни за књижевни језик“ (Станојчић/Поповић ¹¹2008: 121). – Неправилност, дакле, ових глагола и њихових облика проистиче из чињенице „да се граде уз одступање од правила по којима се у датој врсти образује већина других глагола“. Којој врсти? М. Стевановић их има седам, а А. Белић – осам. Осим тога, има и других и друкчијих подела глагола (нпр. Т. Маретић, Љ. Стојановић и др.) и намеће се питање да ли су и код њих ти глаголи непра-

вилни. Свака је подела условна, има своје добре стране и недостатке и тешко би било која класификација могла бити поуздан критеријум за правилност / неправилност појединих глагола и њихових облика. И може ли се говорити о било каквој неправилности ако су ти облици, како каже М. Стевановић, књижевно-језички кодификовани, дакле, и исправни с гледишта норме. Реч је, дакле о глаголима који се по односу двеју основа (основни критеријум Белићеве и Стевановићеве поделе глагола) и по својим облицима, делимично или у целини, не уклапају у неку од датих глаголских врста. Само, то не могу бити „неправилни глаголи“ ни „неправилни глаголски облици“, мора се наћи други, адекватнији термин.

На другом месту, у *Мозаику знања*, Стевановићеви млађи сарадници и настављачи Асим Пецо и Живојин Станојчић за *неправилне глаголе* кажу да су то „глаголи чији се поједини облици употребљавају у неправилно грађеном облику или је однос између презентске и инфинитивне основе друкчији него код глагола датих у седам врста промене, одн. у онолико врста промене глагола које поједине граматике дају“ (Мозаик знања 1972: 239). – Ново је да се „поједини облици употребљавају у неправилно грађеном облику“. Зашто би се неправилно градили облици? И да ли је то уопште могуће, ако знамо да се сви прости глаголски облици граде по моделу *основа + наставак*? Пре ће бити да се ради о непрецизном изражавању и, свакако, о неадекватним терминима.

Александар Белић, образлажући своју класификацију глагола у осам врста, објаснио је шта подразумева под „неправилним глаголима“ и зашто их издваја: „Кад бисмо хтели до краја применити овај принцип класификовања наших глагола, морали бисмо одредити и велики број врло ситних група глаголских у којима је, због каквог језичког остатка који се традиционално чува или због гласовних процеса, однос између презентске и инфинитивне основе тако поремећен да се они морају ставити у нарочите групе. Како се, према томе, један однос може назвати правилним редовним односом, то у нашем језику имају две велике групе глагола: а) *правилних* – са особинама за које се могу прописати општа правила и б) *неправилних* – за које вреде нарочита правила којима се обухвата увек изванредан број примера“ (Белић 1999: 333). – Разлог за издвајање „неправилних“ глагола, по њему, дакле, није лингвистичке природе, него да би се избегао „велики број врло ситних група глаголских“. Заиста, свака класификација која би имала много група и подгрупа (врста и раздела), била би практично неупотребљива. Али ни то не оправдава термин *неправилни* – „за које вреде нарочита правила којима се обухвата увек изванредан број примера“. Могло би се закључити да се ти глаголи и њихови облици *данас* граде помоћу „нарочитих правила“, а они су, у ствари, увек наслеђени из ближе или даље прошлости и резултат су некадашњих гласовних закона и промена који данас нису актуелни, не врше се, али их је језик наследио и сачувао.

На другом месту А. Белић је још конкретнији у објашњавању ових појмова: „*Правилни* су они глаголи који граде све облике своје правилно према показаном начину, чувајући увек врло јасно правилност презентске и инфинитивне основе“.

нитивне основе и облика од њих изведених. Само она *гласовна правила* која у потпуности вреде за *савремени* језик не нарушавају ту правилност. Од свих гласовних правила овамо иде на првом месту једначење по звучности: ... када од *вѣзѣм* гласи инфинитив *вѣсти*, – то није неправилни облик.

Али када је каква *стара гласовна* промена ушла у саму систему нашег језика, у основни однос презентске и инфинитивне основе, не мењајући самог основног правила о грађењу тих облика, онда су и сви глаголи који те гласовне особине имају – правилни, јер су оне ушле у одређивање основних особина глаголских облика извесне врсте. На пр. *измена* сугласника по старом јотовању у V врсти; или таква измена сугласника у трпном придеву глагола VII врсте.

Неправилни су глаголи ...: а) они глаголи код којих у неким облицима презентске и инфинитивне основе можемо утврдити одступање од правилног грађења облика и б) код којих се могу утврдити гласовна правила која нам не дају могућности да осетимо правилно грађење облика“ (Белић 2000: 229). – Из овога можемо закључити да „правилност“ глагола обезбеђују гласовне алтернације које су резултат гласовних правила која у потпуности вреде за савремени језик, или старих гласовних промена које су ушле у систем нашег језика, у основни однос презентске и инфинитивне основе, не мењајући основно правило о грађењу глаголских облика. Ово би се могло прихватити, кад „правилни“ глаголи не би према себи подразумевали и постојање „неправилних“ глагола, а како год да дефинишемо ове друге, доћи ћемо до неодрживости ових термина. Ни А. Белић ту, у одређивању неправилних глагола, није нашао право решење, јер ако су то а) они глаголи код којих у неким облицима инфинитивне и презентске основе можемо утврдити одступање од правилног грађења облика, – питамо се како је и зашто дошло до тог одступања, а пут нас неминовно води у раније епохе када су ти облици правилно грађени, али су и претрпели утицај старих гласовних закона који више не важе у језику, али се наслеђени резултати њиховог деловања не могу вратити у првобитно стање, нити се наслеђени облици из савремене перспективе могу прогласити неправилним; или – ако су то облици б) код којих се могу утврдити гласовна правила која нам не дају могућност да осетимо правилно грађење облика, – ако утврдимо гласовна правила која су уобличио дате облике, видећемо да су они правилно грађени, те иако данас нису на снази та правила, облици о којима је реч не могу друкчије да гласе и просто се не граде по новим правилима, а то не може бити разлог да их проглашавамо неправилним.

Михаило Стевановић је покушао да у питање неправилних глагола унесе одређене модификације: „Ови глаголи који имају различан општи део у једној и другој основи и у којима је однос завршетака презентске и инфинитивне основе друкчији него у ма које од горе наведених врста правилне творбе глаг. облика, обично се називају неправилним глаголима. Ми, међутим, сматрамо да то није срећан назив јер ти глаголи нису неправилни, нису неправилни ни њихови облици, него се они само неправилно граде и неправилан је однос основа тих глагола. Зато их треба звати глаголима неправилног односа основа, а њихове облике који одступају од на-

чина грађења које смо горе изложили – треба звати глаголским облицима неправилне творбе. А неправилност творбе ових облика углавном је у томе што је услед извесних гласовних промена дошло до мењања неких елемената, било у завршецима основа, било у општем делу глагола“ (Стевановић²1970: 341). – Није се тешко сагласити са М. Стевановићем да то нису неправилни глаголи и да нису неправилни ни њихови облици, али никако не може бити у праву кад каже да се ти облици неправилно граде, јер неки од њих се данас не граде (упор. инфинитиве типа *рећи, лећи, плести, красти* и сл.) него су наслеђени у том облику, а неки су се градили у давној прошлости, сасвим правилно, и претрпели су утицај гласовних закона те епохе чији су резултати, добрим делом, сачувани у савременом језику, али то не значи да се такви облици (са измењеном основом или измењеним наставцима) *данас* граде и да се граде *неправилно*.

Све оно што је довело до назива *неправилни глаголи, неправилни облици, глаголи неправилног односа основа, глаголски облици неправилне творбе* – налази се у односу општег дела двеју глаголских основа, односу презентске и инфинитивне основе и у грађењу појединих глаголских облика. Да бисмо те називе оповргли или потврдили, мораћемо све то пажљиво анализирати, једно по једно, из синхронijske и дијахронijske перспективе. Прегледаћемо глаголске облике, а у вези са њима и однос презентске и инфинитивне основе и однос општег дела у оквиру тих основа. И све то – у оквиру седам Стевановићевих врста, користећи и примере које је М. Стевановић дао у поглављу под насловом *Глаголски облици неправилног грађења и глаголи с различним општим делом у презентској и инфинитивној основи* (Стевановић²1970: 340–349).

I врста

1. Глаголи који данас имају у инфинитиву завршетак *-ћи* некада су, као и сви други глаголи, градили инфинитив по обрасцу *инфинитивна основа + наставак -ти*. Био је дакле, некад, у прасловенској епоси, однос **pekti* – **pekēt* као до данс сачувани *трести* – *тресем*; други глагол се фонетски није мењао, а први јесте у обема основама: у инфинитивној *kt > č* (испред *i* и *ь*), а у презентској *k > č* (испред вокала предњег реда, у овом случају испред *e*). Резултате обеју промена сачувао је наш језик до данас: у презентској основи имамо два аломорфа – *печ-е-* у сва три лица једнине и у 1. и 2. лицу множине и *пек-* (окрњена основа испред *-у* у 3. лицу множине). У инфинитиву са завршетком *-ћи* немогуће је данас одредити инфинитивну основу јер су се њен завршни консонант *k* и део инфинитивног наставка *t* слили у *ћ* (отуда, као што је познато, код оваквих глагола инфинитивну основу одређујемо у 1. л. аориста *пек-ох*), а тамо где се не може јасно видети основа и наставак не може се ни успоставити образац (модел) за грађење тога глаголског облика. И зато су готово сви глаголи са инфинитивним завршетком *-ћи* стари,

наслеђени. Ако и има нових, а има их – од свих словенских језика само у српском штокавском – добијени су аналогично и у вези са глаголским видом: *дићи, маћи, вићи, нићи, стићи, пући* и др. (Стакић 2010: 153). Нису, према томе, инфинитиви на *-ћи* неправилне творбе јер се они данас *не граде*, а кад су се градили, градили су се правилно од инфинитивне основе наставком *-ти*. М. Стевановић их назива неправилним јер је промена *кт* у *ћ* испред *и* „по каснијем језичком осећању остала необјашњива“ јер се у многим случајевима касније чува неизмењено *кт* у истом положају (*нокти, налактити се* итд). Група *кт* у овим и сличним примерима није сачувана неизмењена, него је нова, настала после губљења полугласника у слабом положају, када је гласовни закон о њеном мењању испред *и* одавно престао да делује. И још нешто треба истаћи: није у овим примерима група *кт* „у истом положају“ као у старом **pekti*, у истом положају била би само кад би у савременом језику био неки глагол чија би се инфинитивна основа завршавала на неки задњонепчани сугласник, а инфинитив се градио наставком *-ти*, али тога нема нити може бити. Све ово, разуме се, односи се и на глаголе типа: *лећи, моћи, нећи, рећи, сећи* и сл. Не може се прихватити Стевановићев закључак: „Инфинитив глагола чија се аориска (инфинитивна) основа свршава било којим задњонепчаним сугласником је, дакле, облик неправилне творбе“ (Стевановић ²1970: 341). Пре свега, они се данас морфолошки не творе, а кад су се творили, то је било сасвим правилно: инфинитивна основа + инфинитивни наставак *-ти*. Касније је наступила гласовна промена која је избрисала морфемску границу основе и наставка и од тада се више такви инфинитиви не граде, немају никакаву творбу, па ни неправилну, разуме се. Сви ови глаголи, рецимо и то, сасвим правилно иду у прву Стевановићеву (и Белићеву) врсту јер им се презентска основа завршава на *ē*, а инфинитивна (аористна) на сугласник.

Глаголи из ове групе *лећи, рећи* поред презентских облика по I врсти *лежем, речем ...* имају и облике по III врсти *легнем, рекнем* итд. Ови други су постали тек онда када су се основе *-не-* / *-ну-* чврсто везале за свршени вид, постале једино суфиксално средство за перфектизацију имперфективних глагола. Поред примарних облика *лежем, речем* јавили су се и нови који су карактеристични за свршени вид *легнем, рекнем* итд. Ни ту нема ничег неправилног – под утицајем глаголског (свршеног) вида јавили су се алтернативни облици презента и презентских основа (*леже-* / *рече-* : *легне-* / *рекне-* и сл.).

Од ових се разликују – и то је М. Стевановић с правом истакао – глаголи типа: *дићи, врћи, пући, црћи* „који и облике инфинитива имају и по III врсти, међутим, облике презента и облике императива имају једино по III врсти: *дигнѐм-дигнѐш ...*, *дигни*; *врѐнѐш, пуѐнѐш, црѐнѐш – врѐни, пуѐни, црѐни*“. Имамо, дакле, алтернативне облике инфинитива *дићи* / *дигнути* и инфинитивне основе (*диг-* / *дигну-*). Старији су ови други (по трећој врсти), ови први су настали аналогично према примарним свршеним глаголима прве врсте (Стакић 2010: 153). Разумљиво је што су облици презента и императива остали само по III врсти јер ту аналогична није могла деловати будући

да примарних глагола (на *-ћу*) има и свршеног и несвршеног вида. Сви се они правилно сврставају у III Стевановићеву (и Белићеву) врсту (презентска основа се завршава на *-не*, а основа инфинитива на *-ну*), а алтернативни облици инфинитива (и инфинитивних основа) су аналошки и у њима нема никакве неправилности.

2. Инфинитив глагола *ићи* је и за А. Белића и за М. Стевановића неправилне творбе, а то се односи и на све префиксалне глаголе од *ићи*: *наћи* и *наићи* (који се и семантички разликују), *отићи*, *доћи*, *поћи*, *прићи* и сл. По А. Белићу, сви се ови глаголи и њихови облици своде на три основе: презентску *ид-е-*, инфинитивну *и-ти* и партиципску (*и*)*ша-* = *шв-(д)-лѣ*. У току времена *и-* је из инфинитивне основе прешло и у партиципску па смо добили *и-ша-*, а код префиксалних глагола добили смо јотоване облике: *на + иде* → *најде* → *нађе*, *на + ити* → *наћи* (од половине XIV века). Одавде су меки сугласници пренесени и у *ићи* и све друге префиксалне глаголе: *отићи*, *сићи* итд. Све је то наш савремени језик наследио и можемо говорити о алтернативним основама и различитим аломорфима основа, али не можемо о неправилном грађењу.

3. Неправилни су, по М. Стевановићу, и инфинитиви: *крати*, *мести*, *прести*, *плести*. Неправилност њихова је у томе што место правих основа *крад-* (*крад-ох*), *мет-* (*мет-ох*), *пред-* (*пред-ох*), *плет-* (*плет-ох*) „испред наставка *-ти* имамо *крас-*, *мес-*, *прес-* и *плес-*“. И да је тако – а није – пре би се говорило о неправилности инфинитивних основа него инфинитива. Нити је овде инфинитивни наставак *-ти* нити су *крас-*, *мес-*, *прес-* и *плес-* инфинитивне основе. Ово друго је лако доказати – нема ниједног глаголског облика који би био саграђен од оваквих „основа“. Самим тим, ни наставак није *-ти*, јер би објективна анализа одбијањем „наставка“ *-ти* код ових глагола неминуовно довела до непостојећих основа *крас-*, *мес-* и сл. Не може се говорити, дакле, ни о каквим аломорфима инфинитивне основе јер *крас-*, *мес-*, *прес-*, *плес-* нису морфеме. Задржаћемо се, не без разлога, и на Н а п о м е н и коју М. Стевановић наводи у вези са овим питањем: „Промена *д* и *т* у *с* по нашем данашњем језичком осећању је несхватљива. А процес добивања *с* место *д* и *т* био је у следећем. Ови и овакви глаголи у инфинитиву су гласили: *крад-ти*, *мет-ти*, *јед-ти*, *пред-ти* и *плет-ти*, па се у једно давнашње време развитка нашег језика у положају између ових дентала, између *д* и *т* – *с* краја основе и *т* *с* почетка наставка за инфинитив – развио сугласник *с*. Тако је дошло до нагомилавања сродних сугласника (дентала), па је природно што се онда први праскави дентал губио, и новоразвијени сугласник *с* је остао на крају основе инфинитива испред наставка *-ти* (*крадти*, *плетти* дали су прво *крадсти* и *плетсти*, а затим је добивено: *крати* и *плести*)“ (Стевановић²1970: 342). – Промена *д* и *т* у *с* није несхватљива само по нашем данашњем језичком осећању, она је несхватљива и иначе јер до такве промене никад није долазило нити је могло доћи. Група *tt* (< *tt* и *dt*), као што је утврдила упоредна граматика, измењена је још у индоевропском прајезику и дала је различите рефлексе у појединим индоевропским језицима; у прасловенском – *st*: *tt* > *tst* > *st*, на пример: *mesti* < **metti*, *vesti* < **vetti* < **vedti* (Бошковић

2000: 110). Није, дакле, *д* и *т* промењено у *с* и не стоји ту *с* место *д* и *т*, јер да је тако, онда би *крас-* и *плес-* били аломорфи основа *крад-* и *плет-*, а видели смо да нису. С друге стране, глаголи типа *крати* и *плести* немају у инфинитиву наставка *-ти* него *завршетак* (не *наставка!*) *-сти*, паралелан завршетку *-ћи* (*рећи*, *лећи* и сл.). У оба случаја инфинитивна основа се добија од 1. л. једн. аориста и у оба случаја ради се о старим, наслеђеним облицима инфинитива који се више не граде, па не могу бити ни „неправилног грађења“. Иначе, глаголи са завршетком *-сти*, баш као и они са завршетком *-ћи*, правилно се убрајају у прву врсту јер им се презантска основа завршава самогласником *ѐ*, а инфинитивна сугласником.

Осим инфинитива, глаголи *крати*, *мести*, *прести*, *плести* имају, по М. Стевановићу, направилан облик и радног глаголског придева. Наиме, према датим правилима о правилној творби облика, радни глаголски придев би гласио: *крадао* (*крадла*, *крадло*), *метао* (*метла*, *метло*), *предао* (*предла*, *предло*) и *плетео* (*плетла*, *плетло*), а не гласи тако него: *крао* (*крала*, *крало*), *мео* (*мела*, *мело*), *прео* (*прела*, *прело* и *плео* (*плела*, *плело*)). – На први начин никако не би могли гласити ови облици јер је упрошћавање група *tl*, *dl* у *l* (у свим јужнословенским и источнословенским језицима) много старије од непостојања *a* у исконструисаним (немогућим) облицима **крадао*, **плетео* и сл. Једини могући и сасвим правилни облици су *плео* (*плела*, *плело*), *крао* (*крала*, *крало*) – са алтернацијом *л* : *о* у мушком роду. Будући да у језику нема враћања гласовних промена уназад, на првобитно стање, овакви правилни облици радног глаголског придева остају са упрошћеним групама *тл* и *дл*, иако су оне данас присутне и могуће у језику (упор. *длан*, *метла* и сл.).

4. У неправилне се убрајају и облици инфинитива глагола чија се основа инфинитива завршава усненим сугласником: *гренсти*, *зенсти* и сл. „Неправилност“ је, по М. Стевановићу, у томе што се у положају између усненог сугласника на крају основе и дентала *т* с почетка наставка развио сугласник *с*, испред кога се уснени сугласник не губи: од првобитног *гребти*, *зѐбти* добивено је *гренсти*, *зенсти*. – Према овом тумачењу, следи да су се глаголи типа *гренсти* развијали на исти начин као и они типа *крати*. А није тако. Код глагола *крати*, видели смо, група (*dt* >) *tt* се фонетским путем, врло рано (још у индоевропском прајезику), развила у *st*: *tt* > **t* > *tst* > *st*; код глагола *гренсти* имали смо нешто друго: првобитно **grebti* дало је *greti*, упрошћавањем група *pt*, *bt* (> *pt*) у *t*: стсл. *teti* < **tepti* : през. *tepo*, *greti* < **grebti* : през. *grebo*. Није се, дакле, између *n* (*б*) и *m* развило *с*, него се *n* (*б*) испред *m* изгубило, што нам показују дати облици инфинитива у старословенском језику. Међутим, као што инфинитивна и презентска основа облички никад не могу бити потпуно једнаке, не могу бити ни много удаљене, због тога је код ових глагола *n* (*б*) из презента унето у инфинитив, али тек онда кад је група *nt* могла да се изговара, па и тада, због лакшег изговора, између *n* и *m* унето је *с* – *аналогијом* према старим примарним глаголима *плести*, *крати*, *трести* и сл. У развоју инфинитива глагола *гренсти* нема ничег „неправилног“. Таквих глагола нема много: поред *гренсти* и *зенсти*, *дупсти* и још понеки, и сви они правилно иду у прву врсту јер им се пре-

зентска основа завршава на *ē* а инфинитивна на сугласник. Облици који су оформљени у даљој прошлости и који се данас *не граде* (сви су ови глаголи наслеђени, нема нових) – не могу се на основу данашњих правила грађења проглашавати неправилним.

5. Глагол *донети* (као и други префиксални глаголи: *изнети*, *унети*, *пренети*, *нанети* и сл.) има презентску основу *донесē-*, а инфинитивну *донес-* и сврстан је у прву врсту. Некада је прости глагол био *нести* – има га у старословенском језику, а забележен је и у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске: *нѣсти*, *нѣсѣм* несврш. заст. *носити*. У вези са префиксима има други, новији облик *донети*, *унети*, *пренети* и сл. Овај облик инфинитива добијен је аналогijом према старом сигматском аористу, који је био сасвим обичан у старословенском језику, а код нас се сачувао само у овом глаголу (и у дијалектима делимично код глагола *рећи*): *дѡнѣх* / *дѡниѣх*, *дѡнесмо* / *дѡниѣсмо*, *дѡнѣсте* / *дѡниѣсте*, *дѡнѣше* / *дѡниѣше*, у 2. и 3. лицу једине сачуван је још старији, асигматски аорист *дѡнесе* (Маретић 1963: 243). Ови нови облици инфинитива, добијени према старом сигматском аористу (са дуљењем коренског вокала *e > ѣ*) готово су у потпуности потиснули из употребе старе облике типа *донести*. Разумљиво је да су према тим новим облицима начињени и неки други облици који се граде од инфинитивне основе: радни глаголски придев *донео*, *донела*, *донело* и глаголски прилог прошли: *донев* / *доневши*, док аорист и трпни глаголски придев имају облике и од нове и од старе основе: *донех* и *донесох*, *донет* и *донесен*. Ни код оваквих глагола не видимо ништа неправилно, има двојакних облика (мада нови потискују старе, што је општа тенденција у језику), има алтернативних основа, али нема ничег неправилног. Облици презента и императива увек су од старих облика: *донесем*, *донесеш ...*; *донеси*, *донесите* и сл.

6. У неправилне глаголе убрајају се и *дѣрѣм* – *дрѣти*, *зѣстрѣм* – *зѣстрѣти*, *зѣпрѣм* – *зѣпрѣти*, *зѣтрѣм* – *зѣтрѣти*, *прѣстрѣм* – *прѣстрѣти*, *ѣмрѣм* – *ѣмрѣти*, али само они облици који су саграђени од инфинитивне основе без њеног наставка: а) радни глаголски придев: *дрѣо* (*дрѣла*, *дрѣло*), *зѣстро*, *зѣ-про*, *зѣтро*, *прѣстро*, *ѣмро*; б) трпни глаголски придев: *дрѣт* (*дрѣта*, *дрѣто*), *зѣстрѣт*, *прѣстрѣт* (овај облик има наставак *-т*, а не наставак *-н*); глаголски прилог прошли: *зѣстрѣвши*. Пре свега, ваљало би рећи да су инфинитиви ових глагола настали метатезом и дуљењем, изазваним прасловенским законом отвореног слога: прасловенско **mertī* дало је *mrēti* = срп. *мрети* / *мријети*, те да ови глаголи иду у четврти од укупно девет формално изграђених односа презентске и аористне (инфинитивне) основе словенског глагола: *mīre-* : *mer-*, тј. презентска основа има *-e*, инфинитивна је без наставка. По томе ови глаголи долазе у прву врсту. Уз то – у презентској основи вокал је на ступњу редукције, инфинитивна основа има пун степен основинског вокала (Бошкових 2000: 173). Сви су њихови облици правилно грађени, у складу са гласовним законима епохе у којој су настајали. Ни аломорфи инфинитивне основе *умре-* / *умрије-* (упор. *умрех* / *умријех*) и *умр-* (упор. *умро*, *умрла*, *умрло*; *зѣстрт*, *прѣстрт* и сл.) не могу их чинити

неправилним. (Опширније о овим глаголима в. Белић 1999: 336/337, Стакић 2010: 148/149)

7. За глаголе *наспѣм* – *наспѣти*, *надмѣм* – *надути*, *отмѣм* – *отѣти*, *љзмѣм* – *љзѣти* и сл. каже се да су неправилности углавном у односу завршетака презентске и инфинитивне основе њихове. „Неправилности у творби њихових облика су у јављању сугласника *n* и *m* у презентској основи“ (Стевановић ²1970: 345). – Могло би се закључити да су у презентској основи *n* и *m* секундарни гласови, однекуд се појавили и чине је „неправилном“. А тако није. У презентској основи ових глагола гласови *n* и *m* су део корена, били су и у инфинитивној основи, али су испред *t* у наставку *-ти*, по гласовном закону прасловенске епохе, изгубили се. Код њих је, дакле, инфинитивна основа, у савременом облику, млађа од презентске.

Прасловенски глагол **sup-ti* > *suti* (после упрошћавања групе *pt*) сачуван је у српском језику само са префиксима: *насути*, *просути*, *досути* и сл. У презентској основи *n* је сачувано јер се налазило испред вокала: *наспѣти* – *насп-ѣ-м*. Уз то, мора се имати у виду прасловенски превој коренског вокала: **sup-* (у инфинитиву) : **sъp-* (у презенту) – у првом се изгубило *p* испред *t*, у другом се изгубио полугласник *ъ* у тзв. слабом положају. Губљење *p* у групи *pt* десило се још у прасловенском периоду, губљење полугласника у отвореном слогу (у слабом положају) – на српском терену. И обе промене су биле правилне, у складу са гласовним законима тога времена, а резултате је наследио и сачувао наш савремени језик. Имамо ли, дакле, право да их називамо неправилним? Мислимо да не. Уосталом, шта би овде било „правилно“? Да вратимо на старе облике **nasupti* – **nasъpeši*? Може ли се историја враћати? А звати неке глаголске облике неправилним зато што су сачувани у облику који је резултат гласовних промена ранијих епоха – тешко би могло имати оправдања. Овде се заправо ради о аломорфима корена **sup-* : **sъp-* или о аломорфима општег дела *су-* (*на-су-ти*) : *сп-* (*на-сп-е-м*).

Глагол *надути* – *надмем* имао је унеколико друкчији развитак: у инфинитиву прасловенско **na-dъm-ti* > *na-dq-ti* > *na-du-ti*; у презентској основи **na-dъm-e-* > *na-dm-e-*. У инфинитиву је још у прасловенској епоси група *ъm* између два сугласника прешла у назал *q*, а у самосталној епоси развитака српског језика *q* > *u*, у презентској основи је на терену српског језика изгубљен полугласник *ъ* у слабом положају. Тако смо од јединственог корена **dъm* касније добили два аломорфа општег дела *na-du-* и *na-dm-*.

И глагол *отѣти* – *отмѣм* имао је сличан развитак: у инфинитиву – **ot-ъm-ti* > *oteti* > *oteti*, а у презенту – *ot-ъm-e-te* > *ot-m-e-te*. У инфинитиву је група *ъm* између два сугласника прешла у назал *e*, који је касније у српском језику деназализован у *e*; у презенту је, такође на српском терену, изгубљен полугласник *ъ* у слабом положају. Отуда су се у савременом језику јавила два аломорфа општег дела – *оте-* и *отм-*. У томе нема ничег неправилног и овај глагол, као и претходни, стављен је у прву врсту.

У прву Стевановићеву (и Белићеву) врсту иду и глаголи *кунѣм* – *клѣти*, *пѡчнѣм* – *пѡчѣти* и *пѡнѣм* – *пѡнѣти*, а М. Стевановић их је погрешно сврстао у неправилне глаголе треће врсте, рекавши да облике од основе презента

граде правилно по III врсти (Стевановић ²1970: 346). – Граде их правилно, али по I врсти.

Глагол *клет* – *кунем* и у инфинитиву и у презенту имао је корен **klъn*, који се потом неједнако развијао у два основама: у инфинитиву – испред сугласника крајње *ъn* дало је назал *е*, који је у српском језику деназализован у *е* (*клет*); у презенту – испред самогласника (*klъn-e-*) полугласник *ъ* се губио у слабом положају, а *l* је постало носилац слога, касније је то вокално *l* у српском језику прешло у *у* (*кун-е-м*). Добили смо, дакле два аломорфа глаголског општег дела *кле-* и *кун-*. Није, дакле, презент овога глагола по III него по I врсти, а не стоји ни оно што је речено за инфинитивну основу: „Облици који се граде од инфинитивне основе разликују се од истих облика осталих глагола III врсте по томе што је та основа у њих окрњена, без наставка *-ну*; *клѣти* (инфинитив); *клѣх* (аорист); (*ѣ*)*клѣвши* (глагол прилог прошли); *клѣо* (*клѣла*) (радни придев); *клѣт* (*клѣта*) (трпни придев)“ (Стевановић ²1970: 346). – Инфинитивна основа овог глагола није окрњена, у њој *-ну* никад није ни постојало, а нормално је што се облици од инфинитивне основе овог глагола разликују од истих облика глагола треће врсте јер су правилно саграђени по првој врсти, којој глагол *клет* и припада.

Глаголи *почети* – *почнем*, *начети* – *начнем* и *зачети* – *зачнем*, постали су од корена **čъn*, а већ у прасловенској епоси није било простог глагола, без префикса. У инфинитиву развитак му је био овакав: **po-čъn-ti > po-čę-ti > po-če-ti* (*почети*), а у презенту (нпр. 2. л. множине) – **po-čъn-e-te > po-čn-e-te* (*почнете*). И овде смо добили два аломорфа општег дела – *по-че-* и *по-чн-*, а глагол припада I врсти.

По развоју, а и по класификацији сличан претходном је и глагол *попети* – *попнем*: у инфинитиву – **po-rъn-ti > po-pe-ti > po-pe-ti* (*попети*), а у презенту (2. л. множине) – **po-rъn-e-te > po-pn-e-te* (*попнете*). Сличан им је и *сажет* – *сажем* (**sъ-žъm-ti > sa-žę-ti > sa-že-ti*; **sъ-žъm-e-te > sa-žm-e-te*). Сви они имају различите аломорфе општег дела у инфинитивној и у презентској основи и иду у прву, а не у трећу врсту.

II врста

Овде се А. Белић и М. Стевановић знатно разликују. А. Белић у ову врсту убраја глаголе са вокалом *е* у презентској основи, а вокалом *а* у инфинитивној основи, док у пету врсту ставља глаголе са наставком *а* у инфинитиву, а са измењеним сугласником испред тога *а* и наставком *ѣ* у презенту. М. Стевановић је, по сугестији А. Вајана, спојио ове две врсте у једну. Да ли с правом? Мислимо да не, али о томе смо расправљали раније (Стакић 2010: 154). За тему о којој овде расправљамо већ смо напоменули да ћемо следити Стевановићеву класификацију. Но, пре него анализирамо конкретне глаголе (и глаголске групе) који су проглашени неправилним, додали бисмо да од два глагола које је М. Стевановић навео као правилне глаголе друге

његове врсте (*орати* – *ѡрѣм*, *писати* – *пишиѣм*) оба су се некада мењали у презенту по *-jo/je-* основама (упор. стсл. *орати*, *орѣж*, *орѣши*; *писати* и *писати*, *пишиж*, *пишиши*). Захваљујући томе што је у српском језику очврсло јотовано *r* (*ř*) и што нема разлике између веларног и палаталног *r*, глагол *орати* може се уврстити у ову групу – уврстио га је и А. Белић – али глагол *писати* не може. Не зато што је у основи презента извршено јотовање „пре историјске епохе нашег језика, па када су већ одбачени историјскојезички моменти у свим другим случајевима, нема никакве потребе ни да се о овој разлици, која је искључиво тога карактера, води рачуна“, – него зато што у систему облика оваквих глагола није исти општи део презентске и инфинитивне основе, а јесте код свих глагола ове врсте: *рв-а-ти се* – *рв-е-м се*, *ревати* – *ревам*, *сејати* – *сејем*, *бајати* – *бајем*, *чајати*, *грајати*, *грејати*, *хајати*, *кајати*, *лајати*, *стајати*, *тајати*, *трајати*, *вејати*, *појати* и сл.; *бријати* – *бријем*, *смејати се* – *смејем се*; па и *орати* – *орем* (Белићеви правилни глаголи друге врсте). Код глагола *писати* – *пишем*, *мазати* – *мажем*, *метати* – *мећем*, *глодати* – *глоћем* и сл. имамо на завршетку општег дела алтернације: *с* : *ш*, *з* : *ж*, *т* : *ћ*, *д* : *ђ* и сл., те би и однос основа, кад би се прецизно обележио, био уместо *а-* : *е-* (као у *рв-а-ти се* – *рв-е-м се*) – *а-* : *'е-* (*мета-ти* – *меће-м* и сл.). А сада – о тзв. неправилности глагола Стевановићеве II врсте (Белићеве II и V врсте).

1. Глаголи *брѡти* – *бѡрѣм*, *дѡдгнати* – *дѡдженѣм*, *звѡти* – *зѡвѣм* и *прѡти* – *пѡрѣм*, по М. Стевановићу, „имају различне корене у презентској и инфинитивној основи“, а облици им се правилно граде по II врсти. – Немају различите корене у презентској и инфинитивној основи, нити могу имати јер су обе основе повезане у словенским језицима истим значењем и истим глаголским видом. Имају и имали су само различите степане коренског вокала, наслеђене из прасловенског језика: *zove-* : *zǐvā-* (презентска основа има *-e*, а инфинитивна *-a*; вокал општег дела у презентској основи је у пуном степену, а у инфинитивној је редукован). Истога типа су и *брѡти* – *бѡрѣм* и *прѡти* – *пѡрѣм*. А. Белић их у *Историји српскохрватског језика II (Речи са конјугацијом)* сврстава у „неправилне глаголе II врсте“ и каже да им је неправилност у томе што се основа инфинитива у свом општем делу разликује од презентске основе. Такве основе су, међутим, видели смо, наслеђене из прасловенског језика, са различитим степеном коренског вокала, а даље су се правилно развијале, у складу са гласовним законима историјског развитака српског језика, и зато се не могу звати неправилним, него – глаголи са аломорфима општег дела (*зв-а-* : *зов-е-*, *бр-а-* : *бер-е-*, *пр-а-* : *пер-е-* и сл.). И сам Белић те глаголе на другом месту (*Грамматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа*) убраја у правилне, а неправилан му је само *гнѡти* – *жѡн-е-м*, за чију неправилност даје овакво објашњење: „Кад би у нашем језику вредело прво претварање [*прва палатализација* – М. С.] грлених сугласника и за корене, онда бисмо могли рећи да је *жѡнѣ-м* постало од *гѡнѣ-м*; али како се то извршило у далеким временима словенске заједнице, то се данас сећање на то изгубило. Зато је за нас однос *женѣ-* и *гна-* неправилан; док је однос *берѣ-* : *бра-* правилан“ (Белић 2000: 238). – Ни овде, међутим, нема никакве неправилности. Овај глагол

има у презентској основи наставак *-ē*, а у инфинитивној *-a*, као и сви глаголи II Белићеве врсте; у презентској основи има пуни степен коренског вокала, у инфинитивној – редукован (*ген- : гън-*), као већина глагола II Белићеве врсте. То што је *г* промењено у *ж* (прва палатализација) у прасловенској епоси не може бити неправилно (као што није неправилан вокатив једнине *јуначе, друже, душе* – из исте епохе), јер је српски језик наследио резултате ове прасловенске гласовне промене и управо их у корену најбоље сачувао. (Уосталом, кад бисмо из српског језика елиминисали све промене које су наслеђене из прасловенског периода, не бисмо га могли ни препознати.) Овај глагол је у савременом језику занимљив и поучан због нечег другог: познато је да инфинитивна и презентска основа облички никад нису потпуно једнаке, али језичко осећање не дозвољава ни да буду много различите. Наиме, када се, услед извршених гласовних промена, ове две основе знатно облички удаље (као *гна-* и *женē-*), у језику се јавља тежња за њиховим делимичним приближавањем. Тако се уз инфинитив *гнѣти*, и под утицајем његовог општег дела, почео употребљавати и други, новији презент *гн-а-м*. И сад су те две основе, инфинитивна и презентска, облички много ближе, али не и једнаке (*гнѣ- : гнѣ-*). Истина, са оваквим презентом овај глагол не иде више у ову врсту, него у VI Белићеву, односно V Стевановићеву врсту, али прелажење глагола из једне врсте у другу, услед гласовних и других промена, није ни усамљена ни ретка појава у развоју српског језика.

Сличан по много чему глаголу *гнѣти* је и *ткѣти*, који је А. Белић сврстао у правилне глаголе II врсте (*тк-ѣ-ти – ч-ѣ-м, ч-ѣ-ш, ч-ѣ; ч-ѣ-мо, ч-ѣ-те, тк-ѣ*). Разликује се од *знати* по томе што му је у обема основама коренски вокал на степену редукције: *тъка-* : *тъче-* (< **тъке-*), а сличан му је по томе што су се касније, услед извршених гласовних промена, презентска и инфинитивна основа формално (облички) знатно удаљиле па је морало доћи до њиховог приближавања. Када је у нашем језику престао да делује закон прве палатализације, према 3. лицу множине *ткѣ* начињен је нови облик презента у свим лицима: *тк-ѣ-м, тк-ѣ-ш, тк-ѣ; тк-ѣ-мо, тк-ѣ-те, тк-ѣ*. И у оваквом облику, међутим, презентска се основа доста разликовала од инфинитивне, па је начињен нови облик презента, који се данас највише употребљава: *тк-а-м, тк-а-ш, тк-а; тк-а-мо, тк-а-те, тк-а-јѣ*. Са оваквим презентом глагол *ткати*, као и претходни *знати*, не иде више у II врсту.

И глагол *сѣти* има презент: *с-ѣ-м, с-ѣ-ш, с-ѣ; с-ѣ-мо, с-ѣ-те, с-ѣ* и иде у II врсту, мада су и ови облици последица гласовних промена (упор стсл. *съсати, съсѣ*). Данас је уместо њега много чешћи у употреби глагол са истим значењем од корена **sʸs-*: *сѣсати* са слтернативним облицима презента *сѣс-а-м* и *сѣш-ѣ-м*.

Неки су глаголи касније, услед фонетских и морфолошких промена, дошли у ову групу. Осим *орати – орем*, о којем је било речи, ту су још: *чѣшати – чѣшѣм* (раније: *чесати – чешем*), те: *пѣмињати – пѣмињѣм, кѣшљати – кѣшљѣм* и др. Такви су и: *сѣјати – сѣјѣм, бѣјати – бѣјѣм, бријати – бријѣм, смѣјати се – смѣјѣм се, грѣјати – грѣјѣм, кѣјати – кѣјѣм, лѣјати – лѣјѣм, трѣјати – трѣјѣм* и сл.

2. О спајању Белићеве V и II врсте у Стевановићеву једну врсту, рекли смо шта мислимо. Али како у овој анализи следимо Стевановићеву поделу, осврнућемо се на „непраилне“ глаголе који по њему иду у ову врсту, а по Белићу у пету.

а) Глагол *кл̑-ти* – *кд̑-ѣ-м* (као и *млети* – *мељем*, *жети* – *жањем* и са њима сложени [префиксални – М. Стакић]) имају, по М. Стевановићу, различите корене у основама, а неправилности у творби облика су незнатне. Исти је, међутим, корен у обема основама: од прасловенског **kol-ti*, **kol-jq* добијено је, метатезом са дуљењем, у инфинитиву *кл̑ти* (стсл. *клатн*, *колаж*, *кољши*), а у презенту, као последица јотовања, добијено је *љ*, те кад упоредимо две такве основе, видимо два аломорфа корена (и у старословенском и у српском) – *кла-* и *кољ-*. У том развоју, разуме се, нема никакве неправилности.

б) Глагол *мл̑-ти* / *мљ̑-ти* – *мѣ-ѣ-м* у прасл. језику имао је облике **mel-ti*, **mel-jq*, од којих је добијено у стсл. језику *мл̑тн* (метатезом са дуљењем), *мелж*, *мелши* (јотовањем). На исти начин су постали и дати облици у српском језику, са аломорфима корена (општег дела) – *мле-* / *мље-* и *мел-* и са правилним облицима од једне и друге основе. Овде мислимо и на трпни глаголски придев, који је правилно саграђен од корена *мле-* / *мље-* наставком *-ен* – *млевен* / *мљевен* (*в* је хијатски глас).

в) Глагол *ж̑-ти* и *ж̑-ѣ-ти* – *жњ-ѣ-м* и *жд̑-ѣ-м* своди се на прасловенски облик инфинитива **žьn-ti* (> *žeti* > *жети*), а облик презентске основе **žьn-je-* > *жњ-ѣ-* (јотовањем и губљењем полугласника у слабом положају) или *жд̑-ѣ-* (морфолошком вокализацијом полугласника), стсл. *жтн*, *жњж*, *жњши*. И у овом глаголу добили смо аломорфе корена *же-* и *жњ-* / *жањ-*. Осим тога, према облицима презента *жњем*, *жњеш* ... направљен је и нови инфинитив *жњѣти*.

г) Занимљиво је да А. Белић глагол *сл̑ти* – *шд̑-ѣ-м* убраја међу правилне глаголе пете његове врсте иако су очљиви аломорфи општег дела *сл-* (*сл̑ти* < **s̑lati*) и *шл-* / *шд̑-* : *шл-ѣ-м* (губљењем полугласника, јотовањем и једначењем сугласника *с* испред *љ* по месту артикулације); данас му је презент *шд̑-ѣ-м*, где је *а* од полугласника, а *ш* из *шљем*. А. Белић је с правом овај глагол сврстао у правилне, али правилни су, видели смо, и они које су он и М. Стевановић означили као неправилне.

III врста

То су глаголи који, по правилу имају наставке *-не* у презенту, а *-ну* у инфинитиву. Ни међу њима нема ничег неправилног, мада и М. Стевановић и А. Белић издвајају групе глагола код којих виде неправилности, најчешће у односу двеју основа. Однос основинских наставака *-нѣ* : *-ну* (< *нж*) је релативно нов, учврстио се онда када је *-ну* постао суфикс којим се од несвршених глагола граде свршени. Првобитно ови глаголи нису морали бити

искључиво свршеног вида (упор. *чѐзнути, вѐнути, тр̀нути, т̀нути* и сл.), „и тек онда када је случајно у извесном броју њих било значење тренутно, оно се захватним покретом почело све више везивати за тај наставак“ (Белић 1999: 352). Кад год је у инфинитивној основи наставак *-ну-*, у презентској је *-не-*, али то не важи и обрнуто, јер има глагола свршеног вида који имају презентску основу на *-не-* (најчешће паралелно са још неком основом), а немају инфинитивну на *-ну-* (или је имају само у појединим дијалектима, накнадно сачињену према презенту, обично се не користи у књижевном језику): *ста̀-ти – ста̀-нѐ-м, па̀сти (< па̀д-ти) – па̀д-нѐ-м и па̀-нѐ-м, лѐћи (< лѐг-ти) – лѐг-нѐ-м* (поред *лѐж-ѐ-м*) и сл.

Свакако је за ове глаголе најважнији моменат везивање наставака *-ну-/-не-* искључиво за свршени вид. Осим велике продуктивности у грађењу свршених глагола од несвршених, ово је довело и до паралелних облика презента са основом на *-не-* поред старијих облика од друге основе: *лѐгнѐм* поред *лѐжѐм, рѐкнѐм* порд *рѐчѐм* и сл., а затим и до грађења нових облика инфинитива под утицајем презентске основе (*рѐкнути, лѐгнути* и сл.). Наставак презентске основе *-не-* је веома стар, за њега знају и други индоевропски језици, за наставак *-но-* други индоевропски језици не знају и он ни до данас није потпуно објашњен у науци (Бошковић 2000: 176). Везивање презентске основе на *-не-* за перфективне глаголе и њено довођење у нераскидив однос са инфинитивним *-ну-* (< нж), прасловенска је појава, а тек кад је однос *-не-* : *-ну-* добио творачки карактер, постао обележје изведених перфективних глагола, тек тада се презентска основа на *-не-* почела ширити и код примарних глагола свршеног вида: *лѐг-нѐ-* поред ранијег *лѐж-ѐ-* (*лѐћи*), *рѐк-нѐ-* поред *рѐч-ѐ-* (*рѐћи*) и сл. А сада – о „неправилностима“.

1. „Глагол *дѐнѐм-дѐнути* (и с њим сложени: *надѐнути, задѐнути, одѐнути* и сл.) поред наведеног има инфинитив и у облику *дѐсти*. Према овом облику аориста (инфинитивна) основа је *дѐд-*. Значи да овај глагол основном аориста (инфинитива) иде и у I и у III врсту. Он има двојачке облике који се граде од ове основе: *дѐнух (дѐну)* и *дѐдох (дѐде)* – аорист; (*за*)*дѐнувши (задѐнув)* и (*за*)*дѐвши* – глаг. прилог прошли; *дѐнуо (дѐнула)* и *дѐо (дѐла)* – радни придев; (*за*)*дѐнут, (за)дѐнута* и (*за*)*дѐвена* – трпни придев.

Први од ових облика се граде правилно, као и од глагола III врсте правилне творбе. Од других облика је правилно саграђен аорист (по I врсти). Облици без наставака *-ну* (којим се завршава основа инфинитива): глаг. прилога прошлог, радног и трпног придева ових глагола неправилно се граде“ (Стевановић ²1970: 345/346). – По нашем мишљењу, нема овде ничег неправилног. Постоје три аломорфа инфинитивне основе, или прецизније – две алтернативне инфинитивне основе – по трећој врсти *дену-* и по првој врсти *дѐд-* и аломорф *де-*. Глагол *дѐти / дѐти* имао је инфинитивну основу једнаку корену **дѐ-*, затим је добио облике са редулицираном основом *djѐdѐm – djѐsti* (инфинитив образован као у *јѐсти – јѐдем, прѐсти – прѐдем* од *dѐd + ti*). Презент *djѐnѐm* поред оног са редуликацијом користи се још од раног прасловенског, а можда и од индоевропског времена. Према томе презенту начињен је аналогички инфинитив *djѐnuti* (Скок 1971: 414). Факат што

овај глагол има сачуване облике од сва три аломорфа инфинитивне основе не може га чинити неправилним, нити те облике – облицима неправилног грађења. Друга је ствар – и нема везе са „/не/правилношћу“ – у коју врсту Стевановићеву, или Белићеву, поједини од тих облика улазе.

2. Глаголи *кунѐм – клѐти*, *пёчнѐм – пёчѐти* и *пёпнѐм – пёпѐти* залутали су у ову врсту. Немају ниједан облик по III врсти. Мада М. Ставановић каже да „облике од основе презента граде правилно по III врсти“ (и зато их је и сместио у њу, а „неправилни“ би им били облици који се граде од инфинитивне основе јер је „та основа у њих окрњена, без наставка -ну“: *клѐти* – инфинитив; *клѐх* – аорист; (*љ*)*клѐвши* – глаг. прилог прошли; *клѐо* (*клѐла*) – радни придев; *клѐт* (*клѐта*) – трпни придев), – не праве ни облике од презентске основе по III врсти јер је код њих *н* део глаголског општег дела, а презентска основа је на -ѐ, те припадају I врсти, нити им је, с друге стране, инфинитивна основа „окрњена, без наставка -ну“, јер ту наставка -ну никад није ни било. Сви њихови облици су саграђени по обрасцима I врсте, у оквиру које смо и шире расправљали о овим глаголима, – нема потребе да понављамо.

3. Глагол *стёти – стёнѐм* заслужује мало шири коментар. И М. Стевановић и А. Белић су га сврстали у неправилне глаголе III врсте. За М. Стевановића „необичан је опет једино однос основа, а његови се облици иначе граде правилно“: облици с презентском основом по III врсти: *стёнѐм*, *стё нѐш* ... (презент); *стёни*, *стёнимо* ... (императив). „Од облика с инфинитивном основом једино се аорист гради од потпуне те основе: *стёдох*, *стёде* ..., а у осталих облика, у резултату упрошћавања сугласничких група, та основа је нешто измењена: *стёти* (инфинитив); *стёо*, *стёла*, *стёло* (радни придев); *стёвши* (глаг. прилог прошли)“ (Стевановић ²1970: 346). – Однос основа код овог глагола веома је стар. Инфинитивна је једнака индоевропском, балтичко-словенском и прасловенском корену **sta-* (Скок 1973: 329), а и презентска потиче из прасловенске епохе и то је једини глагол са општим делом на вокал који има презент само са основом на -нѐ: *стёнѐм*, *стё нѐш* итд., стсл. статн, станж, станши (Меје 1951: 185). Касније је према презенту начињен и инфинитив *стёнути* (забележен и у РМС са ознаком *покр.*). И А. Белић, образлажући „неправилност“ овога глагола и њему сличног *дѐти* (*дѐсти*), каже: „Код њих се однос двеју основа не чува, већ у облицима инфин. основе или увек недостаје *ну* или може недостајати. Видели смо и код правилних глагола да се код њих све више развијају облици инфин. основе и без *ну*. ... Уопште, тенденција је код тренутних глагола да развијају у презенту основу на *не* а у инфинитивним образовањима да одбацују *ну* где се пред њим налази сугласник“ (Белић 1999: 342). – Овде се једино не може прихватити да глагол *стёти – стёнѐм* не чува однос двеју основа. Чува их сасвим добро, само што је примарни свршени глагол *стёти* врло рано, још у прасловенском језику, облике презентске основе имао од основе на -*не* која је врло рано постала обележје свршеног вида, док је инфинитив *стёти* у свом примарном облику имао значење свршеног вида и није му био неопходан облик на -*ну*, који се, истина, развио у неким говорима аналошки према презенту, али никад није добио ошту употребу и није се употребља-

вао у књижевном језику. Коначно, у вези са инфинитивном основом, мора се рећи да не стоји Стевановићева тврдња да се једино аорист гради од потпуне те основе, а да је код осталих облика „у резултату упрошћавања сугласничких група, та основа нешто измењена“. Што се аориста тиче, овај глагол и у савременом српском језику има двојачке облике *стǎх* и *стǎдох* (РМС 5 П-С 1973: 1005). Први је од старе, примарне основе *ста-*, а други је од посебног, аналошког, вида основе (према глаголима *пасти – падох*, *сести – седох*, *красти – крадох* и сл.) која се јавља само овде, код овог вида аориста (континуанта тзв. *сигматског новог аориста*, добро очуваног у српском језику код глагола са инфинитивном основом на сугласник). Не ради се, дакле, код осталих облика (инфинитив, радни глаголски придев и глаголски прилог прошли) о „резултату упрошћавања сугласничких група“, него о примарној инфинитивној основи *ста-*, и ту никад није било никаквог упрошћавања.

4. Глаголи: *сагнути*, *тргнути*, *упрегнути* и сл. правилно се граде, каже М. Стевановић, али се облици аориста и радног придева граде и „од окрњене основе, без крајњег *-ну*“ – по I врсти: *сагах*, *тргах*, *упрегах* (аорист); *сагао*, *тргао*, *упрегао* (радни придев). Ово су, дакле, правилни облици од алтернативних инфинитивних основа *тргну-*, *сагну-*, *упрегну-* и сл. (по III врсти) и *саг-*, *трг-*, *упрег-* и сл. (по I врсти). Ови други потврђују Белићеву констатацију да је тенденција код тренутних глагола да развијају у презенту основу на *-не*, а да у инфинитивним образовањима одбацују *-ну* где се пред њим налази сугласник.

5. С претходним глаголима у много чему се слажу глаголи *прснути* – *прснѐм*, *стиснути* – *стиснѐм* и сл. И они облике аориста и радног придева граде, као глаголи I врсте, од основе која је једнака општем делу: поред *прсних* и *прснуо*, још чешиће се употребљавају облици *прскох* и *прскао*. Поред алтернативних инфинитивних основа *прсну-* и *прск-* у 2. и 3. лицу јединине аориста јавља се и аломорф *прит-* (у облицима *пртите*, *стисите* и сл.), са алтернацијом *ск : шт* која је резултат прве прасловенске палатализације, чији су резултати добрим делом сачувани у савременом језику.

IV врста

А. Белић не наводи посебне неправилне глаголе у овој врсти. Ни М. Стевановић не издваја посебне глаголе неправилног грађења који се мењају по IV врсти. Он, међутим, напомиње да се неки облици појединих глагола других врста неправилно граде, од окрњене инфинитивне основе, по А-образу глагола IV врсте, на пример, радни гл. придев: *одо*, *одео*, *надео*; трпни гл. придев: *одевен*, *садевен* и сл. Очигледно је да М. Стевановић узима у обзир само инфинитивну основу *дену-* и зато су му дати облици „од окрњене основе“, али, како смо видели, овај глагол има још два аломорфа инфинитивне основе – *дед-* (*дедох*) и *де-* (*део*, *садевен* и сл.), тако да су сви облици начињени правилно.

Пажњу заслужује и друга Стевановићева напомена у вези са глаголима ове врсте: „Сви глаголи Б-обрасца IV врсте по односу основа су унеколико неправилни, како то можемо утврдити на самом примеру глагола *кљјѐм* – *кљвати* ... Али неправилности у творби њихових облика нема“ (Стевановић²1970: 347). – Дакле, *кујем* – *ковати* су „унекoliko неправилни“ по односу основа ... Ту А. Белић разликује четири посебна типа: а) *купљвати* : *кљпујѐм*; б) *кљљвати* : *кљљјѐм*; в) *дљвати* : *дљјѐм*; г) *казљвати* : *кљзујѐм*. Заједничко им је да у презентској основи имају образовања са *је*, а у инфинитивној – нешто друго. Прва два типа су резултат гласовних процеса: некадашње **кољрољ-је-* : *кољрољ-а-* дало је однос основа: *купу-је-* : *купова-*; дакле, имали смо образовање презентске основе наставком *-је-* (*је*), а инфинитивне наставком *а* од општег дела **кољрољ-*. Исто то имамо и код глагола *кљљвати* и сл., само што је ту био дифтонг *-ељ-*: *клељ-је-* : *кљљ-а-*. Прво је по гласовним законима прасловенског језика морало дати *кљљк* (*кљљје-*), а друго *кљљва-* (упор. буг. *кљљва*, чеш. *klvati* и *kluvati*, пољ. *kluc* и *klwać* итд.); код нас је у из презентске основе ушло и у инфинитивну, те имамо *кљљвати* место **кљљвати* и сл. Под утицајем ових развила су се и друга два типа, који су суплетивни, тј. имају по један облик из двају система који се допуњују:

<i>дљвати:</i>	(<i>дљвам</i>)	<i>казљвати:</i>	(<i>казљвам</i>)
(<i>дљјати</i>):	<i>дљјем</i>	(<i>казљвати</i>)	<i>кљзујем</i>

Под утицајем *купљвати* : *кљпујѐм*, *кљљвати* : *кљљјѐм* – одабрани су облици *дљвати* : *дљјѐм*, а према овоме и *казљвати* : *кљзујѐм*. И овде је спроведена тенденција да у презенту имамо облике од основе са *је*, а у инфинитиву облике без *је*. Сви су ови односи основа, добијени гласовним путем или аналогизацијом, правилни, као и облици који се граде од једне или друге основе.

V врста

1. Међу неправилним глаголима ове врсте, по М. Стевановићу (као и А. Белићу), је глагол *дљти*, који се, истина, правилно мења по V Стевановићевој (VI Белићевој) врсти, али у 3. лицу множине презента поред облика *дљјљ* има и облик *дљдљ*. Старији је овај други облик (*дљдљ*). Стара основа *dad-* сачувана је само у 3. лицу множине презента *dadęť*, глагол се мењао, иначе, по атематској врсти (упор. стсл.: једнина – *дамъ*, *дасн*, *дастъ*; двојина – *давѣ*, *даста*, *дасте*; множина – *дамъ*, *дасте*, *дадатъ*). Аналогизацијом према глаголу *знљти* – *знљм*, *знљш*, *знљ*; *знљмо*, *знљте*, *знљјљ* добијени су облици *дљм*, *дљш*, *дљ*; *дљмо*, *дљте*, *дљјљ*, поред *дљдљ* (*љ* место очекиваног *љ* добијено је аналогизацијом према глаголима I врсте). С друге стране, према *дљдљ* развили су се и други облици презента по I врсти: *дљдљм*, *дљдљш*, *дљдљ*; *дљдљмо*, *дљдљте*, а према *дљдљ* развио се још и аналошки облик *знљдљ* и даље: *знљдљм*, *знљдљш*, *знљдљ*; *знљдљмо*, *знљдљте*. Према презенту *дљдљм*, *знљдљм* развио се аорист: *дадох*, *даде*, *дадосмо*; *знадох*, *знаде*, *знадосмо* ... Уза све то, глаголи *дљти*, *знљти* могу имати презент и по трећој врсти (само кад су перфективног значења): *дљднљм*, *знљднљм* и сл.

(Маретић 1963: 274–276). Међу свим тим облицима, гласовним или аналошким, нема ничег неправилног.

2. Глаголи *мóрати*, *у̀мети*, *смѣти* имају све облике по овој врсти, али, поред тога, имају и облике презента по III врсти (и тада су свршеног вида): *мóраднѣм*, *смѣднѣм* и *у̀меднѣм*, а облике аориста по I врсти: *мóрадох*, *смѣдох* и *у̀медох* – без икакве неправилности, наравно.

VI врста

1. Међу неправилне глаголе ове врсте М. Стевановић и А. Белић наводе, пре свих, глаголе *зрѣти* и *врѣти*, али само њихове облике 3. лица множине презента *зрӯ* и *врӯ*, као и глаголски прилог садашњи *зрӯћи* и *врӯћи*. А. Белић претпоставља да је глагол *врѣти* могао првобитно имати облике презента по I врсти (са презентском основом на *-e-*), али већ од општесловенског периода имао је презент по основама на *-и-*, осим у 3. лицу множине *врӯ* што би се могло објаснити као остатак раније промене; под утицајем некадашњег партиципа презента *врӯћ* је и данашњи глаголски прилог садашњи *врӯћи* (који је, додајемо на то, тешко и замислити у другом облику, с обзиром на облик 3. лица множине презента *врӯ*). Глагол *зрѣти* има и данас двојак облике презента: *зрѣм*, *зрѣш*, *зрѣ*; *зрѣмо*, *зрѣте*, *зрӯ* и *зрѣм*, *зрѣш*, *зрѣ*; *зрѣмо*, *зрѣте*, *зрѣ* (?!) (РМС 2 Ж-К 1976: 333). Могао би облик 3. лица презента овде бити грешка уместо *зрӯ*, јер у једнотомном *Речнику српскога језика* Матице српске из 2007. г. стоји: „**зрѣти**, зрѣм (зрѣм) (3. л. мн. зрӯ) несврш. ...“ (Речник српскога језика 2007: 441). Устаљени облици *зрӯ*, *зрӯћи* можда су, како мисли А. Белић, под утицајем глагола *врѣти* (Белић 1999: 349).

2. М. Стевановић у неправилне ставља и глагол *вѣлѣм*: „По VI врсти се мења и непотпуни (дефектни) глагол *вѣлѣм*, који поред облика презента: *вѣлѣм* много је ређе *вѣљу*), *вѣлѣш*, *вѣлѣ*, *вѣлѣмо*, *вѣлѣте*, *вѣлѣ*, – има још једино: глаг. прилог садашњи: *вѣлѣћи* (врло ретко) и имперфекат: *вѣлѣах*, *вѣлѣаше*, *вѣлѣаше*, *вѣлѣасмо*, *вѣлѣасте*, *вѣлѣаху*“ (Стевановић²1970: 348). – Сматрамо, пре свега, да није умесан и није потребан (поред „непотпун“) назив „дефектан“ за овај глагол. То што данас нема инфинитива је српска иновација, остали словенски језици имају инфинитив – старословенски *вѣлѣти*, руски *вѣлѣть*, чешки *veletí* итд. По мишљењу Петра Скока, до губљења инфинитива овог глагола у нашем језику дошло је због синонимије (*рећи*, *говорити*, *казати*) и што се говори само у изразима типа: *вѣлим ти*, *што вѣлиш* (Скок: 1973: III–573). С друге стране, будући да се М. Стевановић залаже да се не говори о неправилним глаголима и неправилним облицима, него само о *глаголским облицима неправилне творбе*, овом глаголу ту уопште није место јер су му сви сачувани облици саграђени правилно по Стевановићевој VI врсти.

3. Само А. Белић, а не и М. Стевановић, наводи међу неправилне глагол *бдѣти* – *бдѣм*, *бдѣ*, *бдѣах*, *бдѣо* и сл. јер „има и *бдѣјѣм*, *бдѣјѣах* и сл. по IV врсти“ (Белић 1999: 349). Тешко да је овај глагол уопште „неправилан“ само зато

што поред презента: *бдѝм, бдѝш ... бдѣ* има и облике: *бдѝјѣм, бдѝјѣш ... бдѝјѣ* (под утицајем инфинитивне основе), екавски облици нису забележени. И овде мислимо да нема ничег неправилног.

4. По нашем мишљењу, не постоје *глаголски облици неправилне творбе*, сви се они *правилно граде* по обрасцу *граматичка основа + наставак*. Постоје само неправилна објашњења грађења појединих глаголских облика, а то ћемо показати на примеру грађења императива.

М. Стевановић га овако објашњава: „Императив се гради од основе презента, управо од 3. л. множ. презента кад се од овога облика одбаци његов завршетак. Наставци за облик императива су : *-ј* или *-ји* и *-и*. ...

а) Глас *ј* је наставак за облик императива код глагола који се у 3. л. мн. презента завршавају на *ју* или *је*, а у облику од кога се императив гради непосредно претходни слог је кратак: *бѝрѝј, вѣрѝј, кѝзѝј, кѝнѝј, пѣвѝј, чѣкѝј, чѝтѝј, стѝј, сѣј, нѝпѝј, брѝј* (од гл. *брѝјити*) итд.

б) Уколико глаголи са истим овим завршетком испред њега имају дуг самогласник, – наставак императива им је *-ји*: *гѝји* (према *гѝјѣ*), *бѝји, нѝји, затѝји* (према *затѝјѣ*), *препрѝји* (према *препрѝјѣ* од *препрѝјати*), *зѝји* (према *зѝјѣ* од *зѝјати*). ...“ (Стевановић 1970: 337).

Слично тврди и А. Белић у вези са глаголима VII и VIII његове врсте: „У императиву: код глагола који имају у основи *ј*, када је испред тога *ј* кратки вокал, имамо наст. *ј*, а кад је дуги – *ји*: *крѝј – крѝјити, пѝј – пѝјити* итд.; али *тѝјити: тѝји, гѝјити: гѝји* итд. ... *бѝј се – бѝјати се, стѝј – стѝјѝм* и сл.; али *блѣјати : блѣји, зујати : зуји* итд.“ (Белић 1999: 349). – да су ово *неправилна* тумачења *правилно грађених облика* императива, није тешко доказати – довољно је да анализирамо дате примере: ако, нпр., од облика *веруј, стој, напој ...* или од *крој, пој* итд. одвојимо „наставак *ј*“, остаће: *веру-, сто-, напо-, ... кро-, по-*; или, пак, ако од облика *гаји, паји, буји, ...* или од *блеји, зуји* итд. одстранимо „наставак *ји*“, остаће: *га-, па-, бу-, ... бле-, зу-* итд. Јесу ли то презентске основе од којих се градио, или се могао градити императив? Свакако – нису. Основе за императив се добијају – М. Стевановић је ту у праву – кад се од 3. лица множине презента одбије завршетак *-у* или *-е*, па би за дате примере гласиле: *веруј-(у), стој-(е), напој-, ... крој-, пој-,* или: *гај-(е), пај-, буј-, ... блеј-, зуј-* итд. А ако нису правилно утврђене основе, нису ни правилно одређени наставци. Императив од ових глагола има следећу морфолошку структуру: *веруј-ѝ-ѝ, веруј-ѝ-мо, веруј-ѝ-те, стој-ѝ-ѝ ...* или: *гај-и-ѝ, гај-и-мо, гај-и-те, пај-и-ѝ, буј-и-ѝ* итд. (Стакић 2010: 133, 142).

VII врста

У овој врсти М. Стевановић је навео у неправилним глаголима само један: *спѝти – спѝм*, који по односу завршетака презентске и инфинитивне основе иде у ову врсту. Он је у праву кад каже да се данас много чешће употребљава изведени глагол *спѝвати*, али са префиксом само *зѝспѝти – зѝспѝм*,

који има све облике правилно по VII врсти, али презент има и од основе на *-e*: *zǎspēm, zǎspēsh, ... zǎspū*.

А. Белић ту додаје и глагол *stàjati – stòjīm*. Старији облик инфинитива имао је *o* у општем делу: прасл. **stojati – *stojō*, стсл. *стојати, стојж, стонши*. По Т. Маретићу, „*o* је преšlo у *a* poradi asimilacije s onim *a* које стоји iza *j*“ (Маретић 1963: 268). – Не може се, међутим, прихватити ово објашњење, јер да је тако, исто би се десило и са глаголима *bòjati се, брòjати* и др. Пре ће бити да је *a* у *stàjati* дошло аналогijом према глаголу *stàти* са којим чини видски пар.

И на крају – закључак. Шта су то „неправилни“ глаголи и шта је код њих „неправилно“? С гладишта књижевне норме, како је истакао М. Стевановић, књижевно-језички су кодификовани, дакле, исправни и *глаголски облици неправилног грађења*, које он даје у оквирима сваке од врста промене. Остаје да појам и термин *неправилни глаголи* треба разумети само као чињеницу да се њихови облици граде уз одступање од правила по којима се у датој врсти образује већина других глагола. Ако за тренутак занемаримо важно питање – да ли нека (и нечија) класификација може бити критеријум за одређивање шта је правилно, а шта неправилно и ако занемаримо чињеницу да има више различитих класификација, више различитих врста и у оквиру њих више „неправилних“ глагола (смештених у различите врсте различитих подела), могло би се размишљати о оправданости става да се „њихови облици граде уз одступање од правила по којима се у датој врсти образује већина других глагола“, могло би, кажемо, да се ти облици заиста *данас* граде уз одступање од правила, али тако није, јер је већина тих глагола и њихових облика образована у ранијим епохама, доисторијског и историјског, развитка српског језика, данашњи језик их је *наследио* и они данас не служе као модел грађења ни нових глагола ни њихових облика.

А. Белић је оправдао увођење термина *правилни и неправилни* глаголи чињеницом да „кад бисмо хтели до краја применити овај принцип класификовања наших глагола, морали бисмо одредити и велики број врло ситних група глаголских у којима је, због каквог језичког остатка који се традиционално чува или због гласовних процеса, однос између презентске и инфинитивне основе тако поремећен да се они морају ставити у нарочите групе“ (Белић, 1999: 333) – Већина ових глагола, међутим, може се, по основном критеријуму поделе, сврстати у неку од дефинисаних врста, а кад и не може, не треба их звати неправилним јер су то глаголи који су *некада*, у ближој или даљој прошлости, правилно грађени, а данас показују: алтернативне основе (*лећи – лежем и легнем*), аломорфе општег дела (*кле- : кун- у кле-ти : кун-е-м, мле- / мље- : мељ- у мле-ти / мље-ти : мељ-е-м* и сл.), алтернативне аналошке облике (инфинитив: *дѣти / дјѣти* и *дѣсти / дјѣсти* и *дѣнути / дјѣнути*) и сл.

М. Стевановић је проблем унеколико модификовао ставом да нема неправилних глагола и неправилних глаголских облика, постоје *глаголи неправилног односа основа и глаголски облици неправилне творбе*. У овом раду, међутим, ми смо показали да нема неправилних односа основа и да

не постоје глаголски облици неправилне творбе – постоји само *неправилно* објашњавање односа основа и грађења глаголских облика. Показаћемо то на само једном примеру (у раду је то дато исцрпно) Стевановићеве анализе: „У глагола *кунѐм-клѐти* и *надмѐм-надути*, нпр., не само да однос завршних самогласника обеју основа не одговара односу ниједне од седам врста правилне промене глагола (у првог глагола се основа презента завршава на *-нѐ*, а основа инфинитива на *-ѐ*; у другог основа презента на *-нѐ* [?!], а основа инфинитива на *-у*) него су различни и корени у једној и другој основи истог глагола“ (Стевановић ²1970: 340) – У овом објашњењу, које претходи наведеном Стевановићевом ставу, не може се прихватити: а) да однос завршних самогласника обеју основа не одговара односу ниједне од седам врста правилне промене глагола (Одговара и може се сместити у I врсту ако се она дефинише како је то А. Белић учинио: „Са вокалом *ѐ* у презенту и без тога вокала, а са општим глаголским делом, у инфинитиву“, а не може по Стевановићеву дефиницији исте те врсте: „... по првој врсти мењају се сви глаголи чија се основа презента завршава самогласником *ѐ*, а основа инфинитива (аориска) *сугласником*“ [истицање – М. Стакић].); б) да се у првом глаголу (*кунем – клети*) основа презента завршава на *-нѐ*, а основа инфинитива на *ѐ* (Основа презента се, заправо, завршава на *-ѐ*, јер *н* припада општем делу, а инфинитивна је једнака општем делу *кле-* који се гласовним путем развио из корена **kьn-* и овај глагол сасвим правилно иде у I врсту, како ју је А. Белић дефинисао.); в) да се у другом глаголу (*надмем – надути*) презентска основа завршава на *-нѐ* (не на *нѐ*, него на *-мѐ*: *надме-м!*), а инфинитивна на *-у* (Презентска основа овог глагола завршава се на *-ѐ*, јер *м* припада општем делу, а инфинитивна основа је једнака општем делу *на-ду-ти* < *na-dɔ-ti* < **na-dьm-ti*, те се и овај глагол правилно сврстава у I Белићеву врсту.); г) да су различити корени у једној и другој основи истог глагола (Корени у два основама истог глагола не могу бити различити јер су носиоци појединачног, лексичког значења речи, а зна се да су две основе једног глагола чврсто везане истим значењем и истим глаголским видом. И у овим глаголима, разуме се, у оба основама имамо исти корен, само што се он у различитом фонетском окружењу различито развио: **kьn-ti* > *kle-ti* > *kle-ti* : **kьn-e-* > *kьn-e-* > *kun-e-*; **na-dьm-ti* > *na-dɔ-ti* > *na-du-ti* : **na-dьm-e-* > *na-dm-e-*). Оваквим и сличним „објашњењима“ долази се до „неправилних глагола“, „неправилних облика“, или „неправилних односа основа“, „глаголских облика неправилне творбе“, а неправилност, видели смо, постоји само у њиховом објашњавању. На то смо скретали пажњу у овом раду и место тих неодрживих термина предложили нове, адекватније: *глаголи са аломорфима општег дела*, *глаголи са алтернативним основама*, *глаголи са алтернативним облицима*, *глаголски облици са аломорфним основама* и слично.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** Александар Белић, *Историја српскохрватског језика – Речи са конјугацијом* (Изабрана дела Александра Белића, т. 4), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 2000:** Александар Белић, *Грађење глаголских облика* (Изабрана дела Александра Белића, т. 12), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бошковић 2000:** Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник.
- Маретић 1963:** Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Меје 1951:** А. Меје, *Общеславянский язык*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Мозаик знања 1972:** Асим Пецо и Живојин Станојчић (редактори и уредници), *Енциклопедијски лексикон Мозаик знања I: Српскохрватски језик*, Београд: Интерпрес.
- Речник српског језика 2007:** Мирослав Николић (редиговао и уредио), *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1967–1976:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, књ. 1–3, Нови Сад – Загреб 1967–1969, књ. 4–6, Нови Сад 1971–1976.
- Скок 1971:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Стакић 2010:** Милан Стакић, *Морфо(но)лошке теме*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Станојчић-Поповић ¹2008:** Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић ²1970:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Milan Stakić

ON THE SO-CALLED IRREGULAR VERBS

Summary

The paper offers insights into: what “irregular” verbs are and what the point of their “irregularity” is. The analysis of all relevant examples indicates that there are neither *irregular* verbs nor *irregular verb forms*. They are all regular and regularly constituted in a certain period, older or recent, of our language development. The language inherited and preserved numerous forms stemming from earlier epochs, forms that suffered the phonetic changes of the given epoch, not taking place nowadays, but those are not the grounds on which we can term them irregular. In fact, we can, if we merge diachrony and synchrony, but may that be done? The paper puts forward new solutions, new terms for such verbs and their forms.

Јелица Јокановић-Михајлов

ПРОЗОДИЈСКА НОРМА ИЗМЕЂУ АКТУЕЛНОГ И ТРАДИЦИОНАЛНОГ

Сажетак: У овом раду се анализира актуелно стање ортоепског стандарда у говорној пракси српског језика, посебно код млађих говорника, који преко популарних интернет форума износе своје ставове о акценатским правилима српског књижевног језика. Даје се оцена оваквих ставова и залагања за брзе промене у сфери ортоеписје.

Кључне речи: акценација, ортоепска норма, прозодија, ставови говорника, интернет форуми

Свако ко данас говори српским језиком и свако ко га слуша, има своје мишљење о квалитету говора који се чује, о његовим добрим и лошим странама и о томе шта би у њему ваљало поправљати и како га мењати. Рекло би се да су у изјашњавању најспорији и најрезервисанији језички стручњаци, најпре зато што знају сву сложеност питања везаних за језичко нормирање, али и зато што такође знају да још није урађено много тога што би морало претходити увођењу нових решења. Нека питања језика и језичке политике лако постају предмет интересовања наше јавности, таква су рецимо питања писма и правописа, док друге, једнако важне области, ретко излазе из оквира ужих научних скупова и академских размена мишљења.

Наша прозодија је у овом погледу на средини, тачније, акценатским својим крилом ближа је областима које лако доспевају у жижу интересовања јавности, па и оне најшире, а интонационим је још увек далеко од тога и само ретки истраживачи ове сфере разматрају њене проблеме, пишу и дискутују о њима. Постојања интонације и њеног удела у обликовању говора, можемо констатовати после анализе великог језичког корпуса и праћења анкета о ставовима према говору и ортоеписји, просечни говорник није ни свестан. И ово се односи на све генерације обухваћене испитивањем, а што посебно изненађује, и на најмлађу, школску и омладинску популацију. Разуме се да овде није узета у обзир ни популација стручњака, ни популација студената српског језика, која у својим студијским програмима (Филолошки факултет у Београду) има неколико предмета из ове области (фонетика, акцентоло-

гија, интонација, говорна култура) те је већ неколико генерација отишло је са факултета са сасвим солидном основом из свих ових дисциплина. Они у школама где раде и у другим областима којима се баве, лако могу применити стечена знања и допринети узмицању доскора преовлађујућег мишљења да је правилно акцентовање доступно само реткима и да се оно не може научити, те да говорник уколико није из крајева који чине најужу основицу књижевног језика, не треба ни да покушава да га научи. Па опет, свима нам још увек недостају zgodни и прегледни приручници који би решавали свакодневне дилеме, недостају у школама где су наставници често у дилеми о бољем или пожељнијем акценатском облику, недостају они и свакој културној средини и појединцу који хоће да негује властити говор, а највише недостају, многим институцијама и посебно медијима, и одговарајући приручници и лектори-акцентолози, који би могли давати брзо и поуздано савете новинарима, медијским радницима, политичарима, па и другим личностима које у јавност излазе са живом речју од које им зависи и успешност и углед. Код нас још увек нема свести о свим аспектима одговорности јавне речи, а посебно не о обавези да она буде својим ликом саображена језичкој норми. Зато би већина посленика у овој сфери пре прихватила саветника за физички изглед приликом јавних наступа, него саветника за културу говора, који би предлагао добра решења и исправљао језичке недостатке у припремама за излазак на јавну сцену. Они који су покушали да им у овим активностима укажу на неадекватно језичко обликовање поруке, скоро увек су наилазили на љутњу, несхватање и одбијање. Донекле се разликује покушај указивања на лексичку, конкретно термилошку неадекватност, где предложено решење, посебно ако оваквом говорнику оно звучи модерније и ученије, често бива прихваћено.

Акцентуација дакле, за разлику од других делова прозодије, одувек привлачи пажњу и често се поводом ње сукобљавају мишљења и истичу различити ставови о оправданости појединих нормативних решења, износе идеје о уношењу најразличитијих иновација и о мењању акценатске норме. Њом се све чешће бави и широка публика, што потврђују бројна акценатска питања покренута на различитим форумима интернета. Тамо се, обично поводом једног постављеног питања, јављају бројни корисници интернета, махом млађа популација и често се може видети да добар део ставова открива потпуно непознавање области и сасвим искривљено виђење ортоепске норме. С друге стране, ови форуми нам показују шта заиста мисли део урбане младе популације о овим питањима и зато су значајни. У ту сврху, довољно је погледати било који од још активних форума са овом темом (*Крстарица*, Б 92, *Вокабулар* и др.) и видеће се, уз позитивни елеменат да ово уопште икога од њих интересује, изненађујућа дубина незнања елементарних чињеница о матерњем језику, али и нетолерантан и груб став према ретким супротним погледима, што указује на, свакако, обесхрабрујућу перспективу, уколико се на правом информисању не почне радити одмах и са јасном методологијом. Најважније је ипак, то што постоји интересовање за овај сегмент српског језика, а добар део претераности у наступу, нетрпељивости према супрот-

ном мишљењу, грубост формулација и укупни ниски језички ниво, могу се у великој мери приписати, колико младости својственим бурним и непромишљеним реакцијама, толико и законитостима овог форумског жанра, како показује ситуација и у другим земљама.

Питања која се на интернет форумима постављају једноставна су и елементарна, а они који покушавају на њих да одговоре, већином информације извлаче или из сопственог непоузданог сећања („...*нешто ми се чини да сам негде прочитао...*“) или из популарних, а недовољно поузданих извора (*Википедија* и сл.). Једни се донекле сећају понеког од основних правила, рецимо „*није допуштен акценат на последњем слогу*“, али већина има сасвим погрешне представе чак и о основним правилима акцентуације; тако се може прочитати и ово (све наводе са форума дајемо без исправљања језичких грешака): (Крстарица, форум 3. 11. 2009, 10. 5. 2010. и 31. 5. 2010.):

ако се реч састоји из три слога, акценат се ставља на средњи (други) слог, а ако се реч састоји из четири слога, акценат се ставља на једном од средишњих слогова, али не на првом и последњем слогу“; као извор је наведена *Википедија*.

код сложенница се два акцента сажму, па имају један, у српском језику ни једна реч не сме имати два акцента

речи као што су народноослободилачки, псеудокласични имају један акценат са постаццентском дужином после акцентованог слога

Има ту и острашћених критика свега што се не уклапа у сопствени став, негативних одзива о говорницима из других језичких средина, нетрпељивих ставова о ијекавском изговору, па и оштрих и непромишљених критика на рачун Вука Караџића, из којих се наслућује и неко искривљено, напола заборављено, али некада свакако од неких локалних ауторитета примљено, схватање да Вукова реформа није свима донела корист : „...у једном историјском тренутку неповољном по српску културу, он је оскрнавио српски језик за огроман број речи ... а што се тиче правописа и књижевног рада, ту Вуку аменујем“ (Крстарица, форум 24.08.2009.).

Основна идеја, која и заслужује највише коментара, јесте она да акценат, какав се може чути од бољих спикера и новинара, реално не постоји, и да би га требало укинути. Колико је многим далеко свако сазнање о новоштокавском метатонијском преношењу акцената, показује на једном од форума исказано мишљење да је то, уствари, дијалекатски акценат (примери као *комментатор*, *асистент*), а да су непренесени силазни акценти (*комментатор*, *асистент*) одлика доброг књижевног језика. Зато се ту посебно критикује РТС-ов информативни програм, који има највиши ортоепски стандард и на коме се традиционално највише води рачуна о укупној језичкој култури. Наводимо само четири типична исказа, у оригиналном облику, не поправљајући језичке и правописне грешке (Крстарица, форум 18. и 21.08.2009.):

Нисам стручњак за српски језик, али мислим да оно што раде спикери и новинари РТС у последње време представља најгрубље скрнављење. Мука ми је од тЕЛЕвизије, теРИторије, ваТРОгсаца, поЛИцајаца и сл.

Богу хвала да има још људи који се гнушају тих нагласака. Кад сам чула аЛИгатор, замало нисам умрла. Еееееј, аЛИгатор. Или маТУрант, веРОВАтно, сваКОдневно... Ужас

Данас сам чуо транспАрент ... Кад нисам пао са столице.

Мени се преврне мозак кад их чујем да кажу еКОномски

Па и друге медијске куће, које се опредељују за колоквијалне варијанте ових акценатских модела, као Б 92, на пример, имају међу својим, иначе младим и модерним спикерима одличних говорника, чији ортоепски ниво би задовољио и строге критеријуме РТС-а. Њих такође критикују и исмевају учесници ових форума, што показује њихову јасну опредељеност за колоквијални говорни израз у свим облицима комуникације (форум Б92, 14. 09. 2006.):

другари, да ли сте приметили да мис роксанда (тв) и мр киза (радио) читајући вести, апсолутно демонстрирају следеће: јуГОславија, коМАНдант, инЦидент итд. па просто да се збуниш, као да си се чудом нашао на инфо програму ртс-а, штета, бре, штета...

мене је увек акценат јуГОславија збуњивао, чак сам раније мислила да је то правилно

Шта доводи до оваквих „збуњивања“ и ствара недоумице код младих говорника? По њиховим коментарима, као и по одговорима неких од њих које овде нисмо наводили, а који су покушали да их упознају са основним правилима наше акцентуације, види се да се из школа излази без очекиваног знања, а још важније од тога, да се није на време формирала свест о правим начинима неговања и унапређивања матерњег језика, да се није схватила основна концепција националног, књижевног језика: он мора бити наддијалекатски, нормиран и полифункционалан. У самом језику постоје превирања, то је нормални пут развоја и свака генерација га осећа кроз појаву различитих варијанти које су конкурентске, које постоје истовремено и, ако нема спољашњих уплитања у спонтани језички развој, једна од њих преовлада, друга се или губи, или специјализује за посебну нијансу значења. Разумљиво је да говорници држе до свог језичког израза, да желе да га негују и очувају. То, међутим, не сме да омета развој заједничког књижевног језика, који са своје стране не допушта да локално има предност над општим, нити да се језичка норма формира на основу индивидуалних жеља, а не допушта ни да се мења лако и брзо. Изузетно су важни ставови друштвене заједнице о језику и поставке њене језичке политике, јер од њих зависи да ли ће позитивни процеси у језику бити подржани, да ли ће се очувати достигнути развојни ниво, да ли ће се норма мењати постепено и природно, или ће се све препустити случају и ванјезичким утицајима, који могу нарушити складан језички развој.

Наша ситуација показује да смо склони овом недостатку, нехајном односу према судбини језика и очувању језичке правилности, а ту, осим саме небриге, често има и двоструке нелагодности и страха код језичких стручњака: с једне стране, да би им се, у случају да се јавно заложује за споро и контролисано мењање норме, могло замерити да су конзервативни и да не осећају потребе за променом, а с друге стране, да би им се могло приговорити, ако одлучно захтевају неке конкретне промене у односу на до сада важећа правила, да су превише либерални и да допуштају свакојаке иновације које нису у духу нашег језика. И небрига и неодлучност нам се већ свете – повећава се удео некултивисаног и сиромашног језичког израза, лоше дикције и акценатских грешака и све чешће о свом говору не воде рачуна ни они који су то по природи своје делатности обавезни да чине. Како је у говорном језику све окренуто комуникацији и усмерено ка њеном олакшавању, јасно је да мора постојати заједнички прозодијски код, који поштују сви учесници у комуникацији и кога се морају придржавати и они којима је он близак као језичка база сопственог говора и они чији је изворни говор од овог еталона знатно удаљен. Ово се показало као неопходан услов опстанка укупне језичке норме, те важи као начело за све друге језике, па би морало и за наш.

На прозодијском нивоу ми заиста имамо обиље паралелних и конкурентских облика, од којих су неки резултат актуелних развојних процеса, други, резултат уплитања дијалекатских и регионалних карактеристика, трећи резултат несналажења и мешања карактеристика из различитих сфера употребе.

Једна од најчешћих ствари која доприноси поменутом шаренилу и несналажењу јесте распрострањеност акценатских дублета, дакле облика истог фонетског склопа и истог значења, а различитог акцента. Они нису баласт у језику. Напротив, представљају велико богатство и потенцијал за будући развој и семантичко диференцирање, али представљају и стални извор недоумица и колебања. Ко се није запитао да ли је боље рећи **жељимо**, **зџељмо**, **сеђимо** или **желимо**, **зовејмо**, **седимо**; да ли је равноправно **у погледу**, **у оквиру**, **у ваздуху**, **у облику**; да ли је једнако добро **података**, **ватрогасица**, **кџмарца** као и **података**, **ватрогасица**, **комарца**, има ли разлога да дамо предност облицима **помоћи**, **дотаћи**, **навести над помоћи**, **дотаћи**, **навести** или облицима **дџговао**, **кџмовао**, **погковао** над облицима **дугџвао**, **куџмовао**, **поткџвао**?

Акцентских дублета је заиста код нас много и споро се у науци проналазе решења за одвајање неопходног од сувишног. Ово чини лошу услугу и говорној и наставној пракси, и појачава природни отпор и одбијање непознатих елемената, какви су говорницима великим делом и дублети.

Одговори на малопре постављена питања су, наравно, следећи: облици **жељимо** и **желимо** су равноправни, за сада још увек само регионално распрострањени, начелно су такви и **у оквиру** и **у оквиру**, али ту један број примера одлази из активне употребе, као: **у ваздуху**, а један развија додатна значења, спецификује се по сферама употребе и престаје да буде прави дублет, као **у погледу** у односу на **у погледу**, трећи колебљиво стоје међу њима и још се не

опредељују којој групи би се приближили, као у **о̀блѝку** наспрам у **облѝку**. Даље, исправни су само генитиви **пòдāтāкā**, **ватрòгāсāцā**, **кòмāрāцā** а не и **подāтāкā**, **ватрогāсāцā**, **комāрāцā**. Овде морамо додати да овај неправилни елеменат у пару, тј. **пòдāтāкā**, **ватрогāсāцā**, **кòмāрāцā**, **зadāтāкā**, **мушкā-рāцā** и слични, нису случајно толико раширени – они имају врло повољну симетричну ритамску компоненту, па ће им говорници, посебно у говорним ситуацијама са смањеним артикулационим напором, често давати предност над асиметричном варијантом са акцентом на четвртом слогу од краја, а видели смо да једино њу норма прихвата – **пòдāтāкā**, **ватрòгāсāцā** и сл. У оваквим случајевима је посебно важно што је реч о говорницима са врло стабилним четвороакцентатским системом и то са онима који немају проблема са очувањем дужина. Требало би зато имати у виду и овакве разлоге за одступање од норме.

Супротно од овог, наведени облици као што су **пòмоћи**, **дòтаћи**, **нāвєсти** само су резултат грубог аналошког упрошћавања акценатских ликова **помòћи**, **дотāћи**, **навєсти** и посебно се добро види у свакодневној комуникацији како се они шире у перфекту, где радни глаголски придев према исправном облику мушког рода **пòмогао**, **нāвєо**, **дòтакао**, развија и женски са истим моделом **пòмогла**, **дòтакла**, **нāвєла** (уместо правилних **помòгла**, **дотāкла**, **навєла**), а онда и преостале облике: **пòмогло**, **пòмогли** итд.

И наравно, последњи од малопре навођених облика **дўговао**, **кўмовао**, **пòткòвао**, доскора једини, сада имају конкуренцију у аналошким **дугòвао**, **кумòвао**, **поткòвао**, који само повећавају неуређеност система. Тако ће на овај начин почети да се крње иначе чврсти модели са акценатским односом инфинитива и радног придева какав имамо у **допрѝнєти**, **дòпринео**, **дòпринєла**, **повєћати**, **пòвєћао**, **пòвєћāла**, **избрòјати**, **й̀бројао**, **й̀бројāла**, **прèдзєти**, **прèдзєо**, **прèдзєла**. Сад се сви они могу чути у говору и са аналошким варијантом акцента на првом слогу, што наравно представља грубу грешку: **дòпринети**, **пòвєћати**, **й̀бројати**, односно са умереним унутра, и такође неправилним аналошким облицима радног придева: **допрѝнєла** **повєћāла** **избрòјāла**.

Међу новинарима, посебно међу новинаркама, елеменат престижности и говорне моде игра велику улогу, па многи од њих овакве облике брзо запајају и радо копирају, доприносећи тако њиховом ширењу. У медијским кућама, сем понеких изузетака, лектори и језичке консултације представљају реткост, што додатно угрожава говорну културу, а и тамо где их има, често су сасвим маргинализовани, те се њихова залагања за норму не цене довољно и неретко проглашавају (чак и од стране њихових непосредних руководилаца и уредника програма) за досадно и непотребно инсистирање на неким правилима која никоме не требају. Сами пак лектори немају увек поуздан извор информација, мислимо овде на сасвим нове и савремене приручнике, језичке саветнике и различите актуелне и често обнављане и допуњаване акценатске речнике, који би укључивали најактуелније недоумице и за њих давали адекватна решења у складу са нашом нормом, па се понекад лектори доиста држе и неких застарелих решења, уз разумљиво објашњење да у последњих

педесет или више година неку конкретну реч не помиње ни један новији извор, иако је она у пракси стандардна и свакодневна. Сви знамо колико се француски радио одувек борио за чистоту и правилност француског изговора, а сасвим недавно, праву буру у Москви изазвао је у њиховој најширој јавности покушај увођења неких акценатских дублета који су до сада били сматрани недопустивим као **дòговор** уместо уобичајеног **договòр** или потпуно неприхварљивог **јогùрт** (р. йогурт) паралелно са досадашњим **јòгурт**. Код нас међутим, ни стручна јавност, а камоли најшира, не узбуђује се превише због алармантног стања у коме се налази наш говорни језик, нити се убрзано ради на поправљању тог стања.

Специфичне области акценатских недоумица одувек су природно биле речи страног порекла које у процесу укупне адаптације понекад не саображавају у довољној мери свој акценатски лик нашим моделима, иако је то, с тачке гледишта наше норме, обавезни поступак. Зато оне остају стални извор спорова и одступања од норме, а у једном делу овог корпуса норма би морала да преиспита оправданост неких својих решења. Сви, рецимо, лако прилагођавамо двосложне речи са кратким акцентом на крају, типа **кòнтекст** или **прòгрес**, нико неће рећи **контèкст**, **прогрèс**, али ће већина говорника пре рећи **диригèнт** и **коефицијèнт** него исправно **диригент**, **коэффициент** итд. Осим новоштокавске метатоније, норма нам нуди, за многе случајеве врло успешну алтернативу, промену силазног тона у узлазни, без промене места акцента. Ово добро функционише у многим речима, као што су **инститúција**, **култúра**, **финáле**, па и **интелигèнтан**, **интересáнтан** и сличне. Понекад, међутим, ниједно решење нам не изгледа право и ми настојимо да задржимо оригинални акценат, иако се он евидентно коси са нормом. Овамо иду пре свега имена и презимена, чак и тамо где су раније била адаптирана. Рецимо, у првој половини 20. века уобичајен је био изговор **Вйктор Йгò**, а у другој половини века и **Вйктор Игò** (акценат имена се, како видимо, ни тада није изменио). Некада су презимена сликара била само **Мòнè** и **Мáнè**, сада их чешће чујемо као **Монè** и **Манè**, иако је овај дуги акценат одавно уклоњен са финалне позиције страних речи, те сви имамо само **генèрáл**, **клавйр** а не **генерáл**, **клавйр** и сл. Понекад паралелно чујемо обе варијанте: **Шйрак** и **Ширáк**, **Оливйјè** и **Оливијè**. Ово је карактеристично за широку територију четвороакценатских говора и норма би морала да поразмисли о допуштању неких измена за сасвим одређене и најшире распрострањене појаве. Ово је био само један од таквих примера.

Нама је потребно, а у другим језицима већ постоји, врло корисно раслојавање норме на ону најстрожу, потпуну, елитарну, и њој блиску али либералнију варијанту, која тачно регулише у којим сферама употребе и у којим категоријама би била допуштена и друга прозодијска решења. И једна и друга, одвојене су од прозодијског супстандарда и не угрожавају већ олакшавају добро функционисање језичког система и култивисање његове говорне реализације.

Када се створи велико шаренило варијаната и акценатских модела који функционишу паралелно, лако се дешава да и модели доскора сасвим ста-

Поменуто третирање урбаних дијалеката као престижних, а најизразитије је оно у случају Београда и још више Новог Сада, и покушај да се они прогласе за узор и основу прозодијске норме, у нашем времену које је већ сведок свакојаким ванлингвистичких, политичких цепања језика и насилног осамостаљивања његових делова, не може се посматрати као безазлена заблуда и наивни локални патриотизам. Ствар је доста једноставна за процену: уколико се правила прозодијске норме изводе само на основу једног региона, посебно неког коме се сва специфичност и састоји од тога да се од норме удаљио и изгубио неке од кључних карактеристика стандардног изговора, и уколико се уопште не обраћа пажња на друге четвороакцентске средине у којима се то не догађа на такав начин, онда није реч о поступку који води побољшању и неговању прозодијске норме. Настојања да се и у овом сегменту направи подела и упорно, мада увек испотиха пласирано, одбацивање српских западних говора, посебно оних западније од Дрине, а понекад чак и оних јужније од Саве, нису позитивна идеја у осавремењивању наше норме. Прво зато што ти говори јесу у смислу прозодијске норма боља основа од оних који би хтели да их заобиђу, а друго, чување целине српског језика мора ићи изнутра, од нас самих, па ће онда и покушаји његовог крњења и угрожавања са стране, бити много мање опасни.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданова 2001:** Н. В. Богданова, *Живые фонетические процессы русской речи*, Санкт-Петербург.
- Јокановић-Михајлов 2006:** Ј. Јокановић-Михајлов, *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дунев/Дымарский/Кожевников 2005:** А. И. Дунев, М. Я. Дымарский, А. Ю. Кожевников, *Русский язык и культура речи*, Москва.
- Кронгауз 2007:** Кронгауз, М.А., *Русский язык на грани нервного срыва*, Москва.
- Станојчић 1987:** Ж. Станојчић, *За континуитет у књижевном језику и његовом усавршавању*, у *Грамматика и језик*, Титоград, 256–260.
- Шмелев/Земская 1988:** Д. Н. Шмелев, Е. А. Земская, (ред.), *Разновидности городской устной речи*, Москва.

Jelica Jokanović-Mihajlov

THE PROSODIC NORM BETWEEN THE ACTUAL AND THE TRADITIONAL

Summary

In this article the actual state of the ortoepic standard in the speech practice of the Serbian language is analysed, especially among younger population, and measures are proposed for its improvement.

Opinions are analysed expressed by members of popular internet fora on the subject of the stress rules in the literary language and a conclusion is reached that the majority of the forum members lack even basic knowledge of the laws of Serbian stress, but still clearly and unyieldingly ask for their simplification and reduction to the colloquial level.

Душка Кликовац

О МЕСНИМ КЛАУЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Ауторка разматра месне клаузе у српском језику – њихова значења и синтаксичке функције, као и значења и употребу њихових корелатива. Даје и свој одговор на питање које све клаузе треба сматрати месним.

Кључне речи: месне клаузе, односне клаузе, заменички прилози за место, корелативи

1. Увод

У нашој научној литератури самим месним клаузама није посвећена већа пажња – вероватно зато што се и њихово значење и њихова употреба чине сразмерно једноставнима. Ипак, теоријских решења у вези с њима има више; нарочито је споран сам садржај појма *месне клаузе / реченице*¹ и, у вези с тим, њихов однос према односним клаузама.

У овом раду желимо да месне реченице размотримо детаљније него што је то досад био случај – како њихова значења и синтаксичке функције, тако и значења и употребу њихових корелатива; то ће нужно тражити и наш одговор на питање које би све клаузе требало сматрати месним.²

Као корпус послужила су нам следећа дела: Иво Андрић, *Травничка хроника*; Милован Глишић, *Приповетке*; Лаза Лазаревић, *Приповетке*; Бранислав Нушић, *Аутобиографија*; Бранислав Нушић, *Сумњиво лице*; Растко Петровић, *Људи говоре* (сва дела осим првог доступна су у електронском облику на сајту Учитељског факултета у Београду, www.uf.bg.ac.rs). Пошто смо из

¹ Павловић (2009) употребљава термин *просторне реченице*.

² Главне идеје из овог рада изложили смо у септембру 2010. године као реферат на једној од сесија 40. међународног научног састанка слависта у Вукове дане. Пред предају рукописа у штампу – сувише касно да би се ишта крупније могло мењати – установили смо да је у међувремену објављен један рад посвећен истој врсти зависних реченица (Пипер 2010). Иако су и тема и циљеви тих радова исти, сматрамо да се по понуђеним решењима разликују довољно да би оба имали сврхе.

тог корпуса ексцерпирани све месне реченице, он нам је послужио и за статистичке закључке. Потврде за оне моделе реченица с месним клаузама које нисмо могли добити из тог главног корпуса преузели смо из електронског корпуса нашег језика (*Корпус савременог српског језика*, www.korpus.matf.bg.ac.rs – у раду је означен скраћеницом „ЕК^с“), као и са Интернета (у питању су различити писани текстови и неформални језик различитих форума). Тај други део корпуса назвали смо допунским.

2. Како месне клаузе означавају место и какво то место може бити

На семантичком плану, потреба за месном реченицом јавља се кад место на коме се остварује ситуација означена предикатом неке клаузе није познато. Њега онда може да одреди месна клауза, тако што то место износи као место остварења неке друге, познате ситуације. На пример, као одговор на питање *Где Марко живи?* можемо добити реченицу *Живи (тамо) где је и раније живео*. Место садашњег Марковог живота, које у вишој реченици треба одредити, одређује се као место некадашњег Марковог живота, које се узима као познато (онај ко одговара на питање полази од тога да знамо где је Марко раније живео).

Синтаксички, то значи следеће: да у вишој клаузи месна клауза има неку синтаксичку функцију (у литератури се као типична наводи функција прилошке одредбе за место), и да у оквиру месне клаузе заменички прилог којим она почиње такође има неку синтаксичку функцију (а то је обично опет нека типична прилошка функција).³ На пример, у датом примеру месна клауза *где је и раније живео* има у оквиру више клаузе функцију прилошке допуне за место, а прилог *где* има ту исту функцију у оквиру месне клаузе.

У вишој реченици то непознато место може бити различите врсте; у следећим примерима, смишљеним за ову прилику, експлицираћемо га одговарајућим заменичким прилогом у улози корелатива:⁴

- (1) место налажења: *Он се налази тамо / онде / ту / овде ...*
- (2) циљ или правац кретања: *Отишао је тамо / онамо / ту ...*
- (3) путања кретања: *Прошао је овуда / онуда ...*
- (4) место почетка кретања: *Пошао је оданде / откуд(а) ...*

³ Да је заменички прилог којим почиње месна клауза конституент те клаузе, у литератури се ретко помиње. С. Кордић примећује да прилог *где* има у таквој реченици (коју она назива релативном) „функцију приложне ознаке мјеста“ (Кордић 1995: 237).

⁴ Наводимо оне заменичке прилоге које смо пронашли у корпусу, редоследом од најчешћих до најређих. Добро је познато да између заменичких прилога постоје семантичка укрштања; нарочито се често међусобно замењују они који означавају место на којем се нешто налази и они који означавају правац, одн. циљ кретања; стога се значење неког прилога може препознати само у контексту, на основу значења глагола. – О месним заменичким прилозима као корелативима биће више речи у т. 3.

(5) гранична линија као место завршетка кретања: *Дошао је донде / дотле ...*⁵

Место које се у месној реченици сматра познатим опет може бити различито, а врста места експлицира се односним заменичким прилогом за место:

- (а) место налажења: ... *где расте трава*;
- (б) циљ или правац кретања: ... *где / куда се може стићи само пешке*;⁶
- (в) путања кретања: ... *куда пролазе јелени*;
- (г) место почетка кретања: ... *одакле полећу птице*;
- (д) гранична линија као место завршетка кретања: ... *докле сунчеви зраци не допиру*.

Тако добијамо 25 комбинација, које представљамо следећом табелом (свака линија из леве колоне може се комбиновати са сваком из десне):

(1) Он се налази тамо / онде / ту / овде	(а) где расте трава.
(2) Отишао је тамо / онамо / ту	(б) где / куда се може стићи само пешке.
(3) Прошао је отуда / онуда	(в) куда пролазе јелени.
(4) Пошао је оданде / откуд(а)	(г) одакле полећу птице.
(5) Дошао је донде / дотле	(д) докле сунчеви зраци не допиру.

Како се чини, све су комбинације начелно могуће; међутим, нису све подједнако честе, а нису све ни посведочене. У главном корпусу има шездесетак примера (с корелативима или без њих); примери из помоћног корпуса углавном садрже корелатив, зато што смо тај корпус помоћу корелатива и претраживали.

Модел 1–а:

У главном корпусу оваква комбинација показује се веома продуктивном: среће се у 24 примера; с корелативима је 14, без њих 10.

• С корелативима:

- (1) ... марљивост, та врлина која се тако често јавља онде где не треба ... (И. Андрић, *Травничка хроника*).
- (2) ... а тамо где треба да лежи Африка била је велика рупа... (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

• Без корелатива:

- (3) Рекох да ћу почети где сам стао (Ј. Лазаревић, *Приповетке*).

⁵ Ово значење подразумева да ентитет који се креће не прелази – за разлику од места као циља, које је сам објекат (уп. *Докле је дошао?* – *До куће*, за разлику од *Где* (=на које место) *је дошао?* – *Кући*; *Докле је стигао?* – *До града*, за разлику од *Где* (=на које место) *је стигао?* – *У град*).

⁶ Односни заменички прилог који би системски одговарао овом значењу био би *камо*. За њега, међутим, у главном корпусу нисмо нашли ниједну потврду.

Модел 1–б:

Ова комбинација није честа: у главном корпусу има укупно 4 примера – 3 с корелативом и 1 без њега.

- С корелативом:

(4) Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче! (Л. Лазаревић, *Приповетке*).

- Без корелатива:

(5) Где год погледам[,] видим њу (Р. Петровић, *Људи говоре*).⁷

Модел 1–в:

Ова је комбинација ретка: у главном корпусу с корелативом нема ниједног примера (тако да наводимо један из помоћног корпуса), а без корелатива – само један.

- С корелативом:

(6) Срећа – то је трава која расте и онде куда прође твоја нога (Октај Рифат) (Интернет).

- Без корелатива:

(7) Скида народ капе куда поп прође, а свакоме пуно срце. Није шала, наш поп! (Л. Лазаревић, *Приповетке*).

Модел 1–г:

Ова комбинација је ретка: у главном корпусу нема ниједног примера с њом. Да је ипак могућа, показује пример из додатног корпуса:

(8) Ја сам као онај јунак „Алхемичара“ који је на крају схватио да је благо управо онде одакле је кренуо у потрагу за њим по белом свету (Интернет: форум).

Модел 1–д:

Ни овај модел није продуктиван: главни корпус даје само један пример без корелатива, тако да пример с корелативом наводимо из помоћног корпуса.

⁷Интерпункција у вези са зависним реченицама и иначе у пракси није поуздана, а то се врло добро види и у нашем корпусу. У горњем примеру нема никакве дилеме да је запета неопходна; има, међутим, проблематичних случајева у којима запета мења смисао целе реченице. У таквим случајевима поступали смо према свом језичком осећању, а по потреби ћемо на такве примере у раду посебно указати.

- С корелативом:

(9) „Онда нико од представника конститутивних народа није био против уједињења“, каже за дневник РТВ историчар Предраг Марковић и додаје да је „иронија“ да су државне границе данашње Словеније **онде докле је стигла српска војска** (Интернет).

- Без корелатива:

(10) Било је међу Србима идеја да „прво треба побити кочиће све **докле је српско**“, односно створити интегралну српску државу, па њу ујединити у Југославију. Но, стварањем Југославије, Срби су одахнули ... (ЕК: *Политика*).⁸

Модел 2–а:

Ни ова комбинација није честа: у главном корпусу нашли смо 2 примера с корелативом, а без корелатива нема ниједног.

(11) Ту смо, дакле, голубе, пипнули смо **тамо где боли!** (Б. Нушић, *Сумњиво лице*).

Модел 2–б:

Овај модел је продуктивнији: у главном корпусу има 5 потврда с корелативом и 4 без њега.

- С корелативом:

(12) ...па ће ме диплома одвести **тамо где сам пожелео** (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

- Без корелатива:

(13) Кажу му нека завири **где год се може завирити**. По свима кафаницама (Б. Нушић, *Сумњиво лице*).

Модел 2–в:

За ову комбинацију нема потврда ни у главном ни у помоћном корпусу.

Модел 2–г:

Ни овај модел није нарочито продуктиван: иако у корпусу има укупно 11 примера (7 с корелативом и 4 без њега), у већини се налази устаљени израз типа *вратио се (тамо) одакле је дошао*.

⁸ Реченица је формулисана прилично неспретно, а значење је отприлике овакво: „треба обежити кочићима на оним местима докле је српско“. Реч *све* у изворном примеру је појачивач, а не корелатив.

- С корелативом:

(14) Писмо сестрино бацило ме је **тамо одакле се Ана не види** (Ј. Лазаревић, *Приповетке*).

- Без корелатива:

(15) Вељко пуца шмајсером **одакле је долетела бомба** (ЕК: *Наш крај – приручници за познавање природе и друштва за 3. разред основне школе*).

Модел 2–д:

У главном корпусу примера с том комбинацијом нема; пример из помоћног корпуса показује да је таква комбинација могућа:

(16) Кад пустиш филм, онда га пусти испочетка, и онда притиснеш плаво дугме на даљинском да те врати **тамо докле си раније стигао** (Интернет: форум).

Модел 3–а:

У главном корпусу нема потврда за ову комбинацију. Да је она ипак могућа, показује пример из помоћног корпуса.

(17) Један филозоф се увек мотао **онуда где се играју деца** (Интернет: Ф. Кафка, *Чигра*).

Модел 3–б:

За овај модел нема потврда ни у главном ни у помоћном корпусу.

Модел 3–в:

Главни корпус нуди само 1 пример, и то с корелативом:

(18) И са тим конзулима, ко зна како је. Ја доћи ја не доћи. А и да дођу, неће Лашва потећи наопако, него опет **овуда куда и тече** (И. Андрић, *Травничка хроника*).

Модел 3–г:

У главном корпусу нема ниједне потврде, што показује да овај модел није продуктиван. Пример из помоћног корпуса показује да се он ипак може остварити:

(19) ... или је то зато што се налазимо у лавиринту из кога се може изаћи само **онуда одакле се и ушло** (Интернет: *B92 – Коментари*).

Модел 3–д:

За овај модел нема потврде ни у главном ни у помоћном корпусу.

Модел 4–а:

Главни корпус нуди 1 пример с корелативом, а без корелатива нема ниједног:

(20) КАПЕТАН: Ама како испочетка? Што смо чули, чули смо! Читај **оданде** где смо стали... (Б. Нушић, *Сумњиво лице*).

Остали модели у којима је у вишој реченици место почетка кретања нису у главном корпусу посведочени. Стога за оне који су посведочени у помоћном корпусу наводимо по један пример.

Модел 4–б:

(21) Уместо да се смањује и нестане, катедрала је расла из таласа пшенице и сунцокрета, и боцкала небо тако да је изгледало да ће одозго почети да капље киша. Али она заиста тамна и кишна половина неба ваљала се само **оданде** куда смо ишли (Интернет: *1000 км по Карпатима и Трансилванији*).

Модел 4–в:

Нема потврда ни у главном ни у помоћном корпусу.

Модел 4–г:

(22) Тако ће неко рећи да су највеће лепотице **оданде** одакле је и он (Интернет: *Вукајлија – речник сленга*).

Модел 4–д:

(23) Оно што је занимљиво је то да уколико купите одређену игру, можете је наставити **оданде** докле сте стигли у trial верзији ... (Интернет: форум).

У оквиру модела у којем је у вишој клаузи место завршетка кретања граница објекта постоје потврде само за комбинацију 5–д. За остале дајемо по један пример из помоћног корпуса.

Модел 5–а:

(24) Дубоко је утонуо у мисли, зарањајући као кроз воду до дна свог осећања све **донде** где почињу узроци (Интернет: Х. Хесе, *Сидарта*).

Модел 5–б:

(25) Но ни овим писаним путем, ако га доследно пратимо, нећемо бити мање поткрепљени сазнањем поводом оног што смо, чији смо и како доћи **донде** куда би желели да идемо (Интернет: Ава Јустин, *Светосавска филозофија света*).

Модел 5–в:

Нема потврда ни у главном ни у помоћном корпусу.

Модел 5–г:

(26) А сад нас преведи преко мора **донде** одакле смо пошпи! – заповеди јој ... (Интернет: *Најлешие бајке света*).

Модел 5–д:

У главном корпусу за овај модел има 2 примера с корелативом и 6 без њега.

• С корелативом:

(27) Наш суверенитет се протеже **дотле** докле ступа војник Југославије – изјавио је након тога генерал Крстић (ЕК: *Политика*).

• Без корелатива:

(28) Зато се и стигло докле се једино могло стићи (ЕК: *Политика*).

Резултате бисмо могли резимирати овако. Најпродуктивнија је комбинација с месним значењима у оквиру групе 1, а у оквиру ње модел 1–а. У оквиру значењске групе 2 стварно је продуктиван само модел 2–б, донекле и 2–г. У оквиру групе 3 у главном корпусу нашли смо само један пример, и то с моделом 3–в. У оквиру групе 4 главни корпус нуди само један пример, под 4–а. У оквиру значењске групе 5 у главном корпусу има само примера с моделом 5–д, који се показао продуктивним.

Корпус, дакле, показује да су – бар у оквирима група 1, 2 и 5 – најсклолнија комбиновању иста месна значења из више и месне клаузе (једини пример из групе 3 наводи на исти закључак, мада ни за ту групу, као ни за групу 4, немамо довољно примера).⁹

Пет комбинација уопште није посведочено; у трима од њих друго значење је из групе в, а у двома је прво значење из групе 3 – у оба случаја је, дакле, у питању путања кретања, која очигледно није склона комбиновању с другачијим врстама местâ. Неостварене комбинације не изгледају начелно немогуће, једино што означавају такав однос у стварности за чијим кодирањем не постоји често потреба – нарочито зато што је путања кретања обично сувише пространа да би се помоћу ње одређивало неко друго место.

⁹ В. Ружић такође констатује да се месном клаузом место описује „посредством често истог типа предиката“ и даје пример *Ишли су онуда куда су увек ишли* (Ружић 2010: 112, у фусноти).

3. Корелативи

3.1. Размотримо најпре њихово значење и синтаксичку функцију.

Поћи ћемо опет од примера који смо дали на почетку. На питање *Где Марко живи?* можемо добити одговор *Марко живи тамо* – с упућивачким гестом, или *Марко живи тамо где је и раније живео*. Оно што се у тим исказима догађа на семантичком плану можемо описати овако: прилог *тамо* наводи саговорника да себи представи (тј. види или замисли) некакав простор, место, дајући податак о његовој врсти и о његовој смештености у односу на учеснике у комуникацији – у датом примеру у питању је место налажења и место које је далеко од обају саговорника. То место се може сузити, конкретизовати, на два начина: елементом из стварног света (кад је употреба тог прилога праћена гестом), одн. месном клаузом (кад је тај заменички прилог њоме праћен,¹⁰ те има улогу њеног корелатива).

Преведено на језик семантике и прагматике, корелатив је заменички прилог који је семантички „празан“, те се мора испунити значењем „споља“. То је могуће на два начина: из говорне ситуације, тј. егзофорички (*Марко живи тамо* – с упућивачким гестом), или из језичког контекста, ендофорички (*Марко живи тамо где је и раније живео*). У првом случају заменички прилог указује на стварно место, које се може видети; у другом случају упућује на садржај месне реченице.

Шта се у том случају догађа на синтаксичком плану? Корелатив и месна клауза чине целину, која би се, вероватно, могла назвати синтагмом. У њој би корелатив био главна реч, а месна клауза зависни члан – одредба, која битно одређује корелатив.¹¹

Дакле, кад постоји корелатив, место остварења ситуације више реченице не означава сама месна клауза, него читава синтагма. То се нарочито добро види у случајевима у којима се корелатив не може изоставити а да реченица остане потпуна или да њено значење остане исто. На пример, одговор на исказ *Нема га више овде. Куда (=на које место) ли је отишао?* може гласити *Тамо одакле има бољи видик*, али не и *Одакле има бољи видик*. Другим речима, у реченици *Отишао је тамо одакле има бољи видик* допуна за место глаголу *отићи* јесте читава синтагма *тамо одакле има бољи видик*. Слично томе, у реченици *Мост се пружао донде где су данас врата од Коларчеве пивнице* допуна за место глаголу *пружати се* јесте читава синтагма *донде где су данас врата од Коларчеве пивнице* (уп. пр. 42 одн. 41, као и друге мере прокоментарисане у т. 3.3).

¹⁰ Корелатив се може наћи и после месне клаузе, али то није типичан случај. О томе ће више бити речи у т. 3.5.

¹¹ Слично примећује и С. Кордић: „Упућивачка природа прилога *тамо* и *ондје* манифестира се [...] тако што наведени прилози катафорички упућују на одредбу мјеста исказану садржајем релативне реченице. Због тога се релативна реченица може проматрати као непосредна одредба тих прилога (Кордић 1995: 238–239). – У т. 5 видећемо да месна клауза може бити не само рес-триктивна него и додатна одредба.

Синтагма чија је главна реч корелатив по нечему је нарочита: њена главна реч се, за разлику од главних речи свих других синтагми, начелно може изоставити. То се, по нашем мишљењу, може објаснити управо тиме што је корелатив врло мало семантички „попуњен“; па кад је врста места на које он упућује из контекста јасна, одн. кад податак о положају тог места у односу на учеснике у комуникацији није релевантан – без њега се може.

3.2. Сада ћемо погледати који се лични заменички прилози могу употребити као корелативи. Под личним заменичким прилозима подразумевамо оне који служе за упућивање и везани су за учеснике у комуникацији (говорника, саговорника, односно особу која не учествује у комуникацији). Што се заменичких прилога за место тиче, на простор који припада говорнику упућују прилози *овде, овамо, овуда, одавде, догде*; на простор који припада саговорнику – *ту, тамо, туда, одатле, дотле*; а на простор који се налази далеко и од говорника и од саговорника (јер се повезује са особом која не учествује у комуникацији) – прилози *онде / тамо, онамо / тамо, онуда, оданде, донде*.¹² Називамо их заменичким прилозима 1, 2, односно 3. лица (за шире објашњење в. Кликовац 2010).

Као корелативи месних реченица употребљавају се заменички прилози сва три лица, али су далеко најчешћи они за 3. лице.

(а) Заменички прилози 1. лица

У корпусу смо нашли два примера са прилозима 1. лица; оба припадају управном говору:

(29) Е сад, видите, децо, кад Сунце стоји **овде где је сад Живко** а Земља **овде где је Сретен** и Месец **овде где је овај мали**, онда Сунце шаље своје зраке и обасјава и Земљу и Месец (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

¹²Заменички прилог *тамо*, осим тога што може означавати и место налажења и правац / циљ завршетка кретања, може бити и различитог лица. Наиме, једно његово значење одговара ономе које би се на основу његовог састава и очекивало (*т-амо*, као паралелно са *ов-амо* и *он-амо*) – а то је правац који се везује за 2. лице. *Речник српскога језика* (у даљем тексту: *РСЈ*) то значење наводи под т. 1, дефинише као „у томе правцу, на ту страну“ и даје пример *Пошао сам тамо*. Друго значење јесте место налажења; њега РСЈ наводи под т. 2: „на томе месту, ту“, с примером *Доста тамо!*. Дакле, према том речнику, и у случају кад означава место налажења, прилог *тамо* био би везан за 2. лице. Међутим, има разлога да сматрамо да он може бити везан и за 3. лице: најпре, сасвим је обично рећи *Иди тамо!* – што мора значити „на место које је далеко од нас обојице“; друго, пример *Пошао сам тамо* или *Моја кућа је тамо* говорник може изговорити с гестом којим упућује на простор далеко и од себе и од саговорника; треће, употребљен испред заменица, прилог *тамо* означава и „потцењивање, омаловажавање онога на кога се заменица односи, односно сујеверно ограђивање од њега“: *дружити се са тамо неким* (РСЈ, под т. 4. а.), што је значење изведено на основу метафоре емоционално блиско је просторно близу, емоционално далеко је просторно далеко (о тој метафори в. Расулић 2006 и Кликовац 2006). Закључујемо, дакле, да прилог *тамо* може бити везан и за простор 3. лица – било у значењу правца, кад је синониман са *онамо*, било у значењу места на којем се нешто налази, кад је синониман са *онде* и знатно чешћи од њега. – Да *тамо* означава и локативност и адлативност, дајући при том информацију о „дисталности“ (што ми називамо везаношћу за 3. лице), утврђује и Пипер 1988: 33).

(30) И са тим конзулима, ко зна како је. Ја доћи ја не доћи. А и да дођу, неће Лашва потећи наопако, него опет **овуда куда и тече** (И. Андрић, *Травничка хроника*).¹³

Јасно је да су *овде* и *овуда* употребљени егзофорички – али, очигледно, без геста. Пошто је простор говорника широк, месне реченице служе да прецизирају место унутар тог простора, па се могу схватити као рестриктивна, а не додатна одредба; вероватно је то разлог што у тексту нису издвојене запетама.

Дакле, и заменички прилог и месна реченица означавају исто место, али на различите начине: заменички прилог на њега упућује (односно позива саговорника да потражи то место унутар простора који припада говорнику), а месна реченица га описује. Месна реченица је, при том, прецизнија, тако да би она, са чисто информативне тачке гледишта, могла место о којем је реч да означава и сама. Међутим, егзофорички употребљен заменички прилог везује исказ за говорну ситуацију и тако га чини живљим, а само место очигледним. А да ли ће у прилици у којој месна реченица означава место које је видљиво у говорној ситуацији говорник бити склонији да употреби и корелатив или не, тешко је проценити; примери из корпуса говоре нам само да је таква употреба корелатива могућа.

У следећем примеру прилог *овуда* (и, паралелно, *онуда*) није употребљен егзофорички, него упућује на простор постојећег, познатог; метафора помоћу које је стекао то значење гласила би ПОСТОЈЕЋЕ ЈЕ БЛИЗУ, НЕПОСТОЈЕЋЕ ЈЕ УДАЉЕНО:

(31) Уместо да образложе своју одлуку о избору трасе, те да кажу због чега су аутопут провели **овуда куда јесу**, а не **онуда куда је краће** и „безболно“ по садашња **насеља**, министар и обрађивачи одговарају онако како су одговорили (Интернет: Сајт Либерално-демократске партије Горњи Милановац).

(б) Заменички прилози 2. лица

У једном примеру из корпуса заменички прилог *ту* употребљен је на начин исти као малочас поменути прилози 1. лица – егзофорички, као рестриктивна одредба, која прецизира место унутар саговорничког простора:

(32) Ама, ето ту, чини ми се, неке труловине, као од дрвета... **ту где коњ копа!** (М. Глишић, *Приповетке*).

Међутим, заменички прилог 2. лица много је чешћи у другачијој употреби – кад њиме говорник жели да приближи свој исказ саговорнику, па место које означава смешта у саговорников (метафорички, комуникативни) простор, чиме истиче његову информативну важност за саговорника.¹⁴ Главну информацију о месту износи месна реченица, а заменички прилог носи пре

¹³ Овај пример већ је наведен под бр. 18, а овде га понављамо да би се текст лакше пратио. Таквих случајева биће још, и свако ново навођење примера биће нумерисано као нов пример.

¹⁴ Такво истицање је, иначе, разлог што говорник на делове свог изговореног текста упућује заменицом 2. лица, *тај*, а не неком другом (в. Кликовац 2006).

комуникативну него семантичку информацију. Тако је у следећим примерима (као и у пр. 46, 51):

- (33) Хвала вам! Где је било теже, ту сте ми помогли. Ово већ могу полако и сама!... (М. Глишић, *Приповетке*).
- (34) Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче! (Л. Лазаревић, *Приповетке*).
- (35) Планине су постајале непроходне и људи теже покретни и мање предузимљиви. Свак се спрема да презими ту где се затекао и рачуна како ће претурити зиму (И. Андрић, *Травничка хроника*).
- (36) ... додајући да су екипе МКЦК и ЈЦК и за време напада албанских терориста стизале „све дотле докле су могле“, односно до места где њихова безбедност није била угрожена (ЕК: *Политика*).

Начелно говорећи, и у овим другим случајевима корелатив је могуће изоставити, будући да главну информацију носи месна реченица, а корелативом говорник само сугерише саговорнику да је та информација овоме релевантна.

(в) Заменички прилози 3. лица

Управо су то типични корелативи месних реченица. То се и очекује, с обзиром на то да заменички прилози 3. лица сугеришу да је место о којем је реч непознато, те да се мора додатно одредити (месном реченицом). Наиме, удаљеност од говорника и саговорника, тј. припадност простору 3. лица, основа је за метафоричко разумевање појма непознатости: ПОЗНАТО ЈЕ БЛИЗУ, НЕПОЗНАТО ЈЕ УДАЉЕНО (Расулић 2006, Кликовац 2006).

Од 30 примера, колико смо нашли у корпусу, наводимо неколико (у пр. 37 и 38 корелатив означава место налажења, у пр. 39 и 40 циљ кретања; в. и пр. 20, у којем корелатив означава место почетка кретања):

- (37) Јер марљивост, та врлина која се тако често јавља онде где не треба, или кад више није потребна, одувек је била утеха недаровитих писаца и несрећа уметности (И. Андрић, *Травничка хроника*).
- (38) ... јер она би по својој правој природи више волела да вереник чека вереницу тамо где је предвиђено и да не квари ред (И. Андрић, *Травничка хроника*).
- (39) Али некако му се често дешавало, те учини ма каку лудорију, и то га смете те не добије ни унапређење ни премештај онамо где жели (М. Глишић, *Приповетке*).
- (40) ... па ће ме диплома одвести тамо где сам пожелело (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

Пошто корелативи у овом случају само износе само информацију да је место о којем је реч непознато, начелно се могу изоставити.

Из свега можемо закључити да не постоји посебно, „корелативно“ значење личних заменичких прилога, него они задржавају своја „обична“ значења – конкретна (просторна) или, чешће, метафоричка.

3.3. У нашем корпусу чешћи су примери с корелативима него без њих (за свој корпус исто примећује и Стевановић ³1979:882). Видели смо да ин-

формација коју носи лице заменичког прилога није толико релевантна да би га чинила обавезним. Сад ћемо размотрити неке разлоге због којих корелативи могу бити обавезни, или бар пожељни.

(1) Један разлог потиче из значења месних заменичких прилога, тј. врсте места коју означавају.

Корелатив може бити обавезан зато што уноси значењску разлику у односу на други могући корелатив, као и у односу на одсуство корелатива. То се догађа онда кад глагол из више реченице може означавати кретање одн. простирање у различитим правцима, активност која се може одвијати и на једном месту и у неком правцу, бивање на неком месту и потицање с њега и сл. На пример, у примеру

(41) Преко тога рова, изнад те воде, од уста Стамбол капије онамо ка Теразији, пружао се дрвени мост, 30–40 метара дугачак, управо донде где су данас врата од Коларчеве пивнице (Интернет: форум).

мост се може пружати до неког места (*донде*), од неког места (*оданде*), неким путем (*онуда*), па и на неком месту (*онде*). Дакле, могу се употребити различити заменички прилози, а сваки даје реченици различито значење.

У примеру 41 корелатив се може изоставити ако је то прилог *онде*, тј. ако означава место налажења – јер исто место означава и односни прилог којим почиње месна клауза (*где*). У том случају сваки други употребљени корелатив осим тог мења значење у односу на одсуство корелатива.

Слично наведеном примеру, *тамна и кишна половина неба ваљала се само оданде куда смо ишли* (пр. 21) значи нешто друго него ... *ваљала се тамо* (=на ону страну) *куда смо ишли*, а обоје је различито од ... *ваљала се (туда) куда смо ишли*; а *највеће лепотице су (оданде) одакле је и он* (пр. 22) не значи исто што и *највеће лепотице су тамо одакле је (и) он*. Чак ни *читај оданде где смо стали* (пр. 20) није сасвим исто што и *читај (тамо) где смо стали*.

Склоност да се „нулти“ корелатив чита као онај корелатив који означава исту врсту места као односни прилог којим почиње месна клауза, нека је врста доказа да су типични случајеви управо они у којима се врсте места које означава корелатив и односни прилог поклапају (в. закључак т. 2). Међутим, у неким примерима корелатив мора да се употреби чак и онда кад такво поклапање постоји. Тако је у пр. 42 (в. и пр. 14):

(42) Прешао је тамо одакле је имао бољи поглед на игралиште (Поповић 2010).

Наиме, тешко да се може рећи *Прешао је одакле је имао бољи поглед на игралиште*, чак и онда кад би то значило *Прешао је оданде одакле је имао бољи поглед на игралиште*.

Кад глаголи из више и месне клаузе јасно означавају кретање у једном правцу, или кад је тај правац из контекста јасан, корелатив се може изоставити чак и онда кад су правци тог кретања из више и месне клаузе различи-

ти. Ево једног таквог случаја из групе 2–г, најпре с корелативом, затим без њега (у главном корпусу примери с корелативом су ипак чешћи него они без њега):

(43) Стигли су надамак школе, али су их српски полицајци натерали да побегну **тамо** одакле су и дошли (ЕК: *Политика*).

(44) Да ли бисте се вратили одакле сте дошли? (ЕК: *НИИ*).

(2) И у следећим примерима корелатив мења смисао реченице, али тако што мења статус месној клаузи. У пр. 45 и 46, да њега нема, у датом контексту би месна реченица била схваћена као додатна, апозитивна одредба именичкој синтагми која јој претходи – означавала би исто место као и она. С корелативом, међутим, та синтагма означава шире место, а синтагма са заменичким прилогом и месном реченицом то место сужава, прецизира.¹⁵ Испред ње би се могло додати „и то...“.

(45) Само је, једне од тих ноћи, у рукопису своје књиге о Босни, **тамо где** говори о типовима и расним особинама босанског човека, додао следећи став ... (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... и то тамо где говори ...“.

(46) – Педесет хиљада талира! Пе-де-сет хи-ља-да! И то онај крмак немачки! И то за четири године! – викао је Баки и питао се гласно колико ће онда да уштеди овај Француз, и ударао се од немоћног гнева дланом по свиленом минтану, **ту негде где треба да му је стегно** (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... и то ту негде где треба да му је стегно“.

Насупрот овима стоје примери без корелатива у којима месна клауза има функцију додатне одредбе прилогу у функцији прилошке одредбе или допуне; кад би се додао корелатив, месна клауза би била још једна прилошка одредба одн. допуна, која би прецизирала, сужавала значење претходне:

(47) Ако желите попните се **горе**[,] где постављају сто за вечеру (Р. Петровић, *Људи говоре*).

Да у пр. 47 стоји корелатив - ... *горе*, **тамо где постављају сто за вечеру** – синтагма са корелативом и месном реченицом сужавала би значење прилога *горе*.

Овакви случајеви, међутим, нису системски – ограничени су на неколико примера у нашем корпусу. Ипак би се могло рећи следеће: да би се месна клауза схватила као апозитивна одредба, уз њу не сме стајати корелатив.

(3) Трећа врста разлога могли би се назвати контекстуалним.

У једној групи примера текст се лакше чита с корелативом.

¹⁵ У корпусу смо пронашли пример у којем корелатив није употребљен, али управо зато се реченица теже разуме: *А на корицама тих књига, па често и на унутарњим листовима, где има само мало више места, леже драгоцене трагови неколиких генерација* (Б. Нушић, *Аутобиографија*). Да је употребљен корелатив (**тамо** на унутрашњим листовима где има само мало више места), било би јасно да није реч о томе да на свим унутрашњим листовима има мало више места.

Најпре, ако реченица почиње на сасвим општи начин или тако да се пре очекује неки други реченични члан, онда корелатив служи да најави месну клаузу, што слушаоцу / читаоцу олакшава разумевање – он може да се припреми да оно што следи има месно значење (пр. 48); такав је случај нарочито онда кад месна клауза следи за глаголом *бити* у функцији копуле: корелатив није апсолутно неопходан, али је свакако пожељан (пр. 49; в. и пр. 84–86). Поред тога, корелатив може значење месне реченице која следи и наглашавати (пр. 50):

(48) А да ли тамо где је тачка и запета можеш да ручаш супу, говеђину и печење или имаш времена само да поједеш перецу? – домишљао се Стева Радојчић (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(49) Кад су били онде где се трг стешњава и прелази у чаршију, испречи се пред Дефосеом луди Швабо (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(50) ... али сви иду код Лутве на кафу и његово се име памти и изговара тамо где су заборављена имена толиких султана, везира и бегова (И. Андрић, *Травничка хроника*).

Друго, кад корелатив долази после месне реченице, он може да објави да је она завршена – што је пожељно нарочито онда кад је она сразмерно дугачка; при том је и наглашава (уп. и пр. 55, у којем исту улогу има не односни, него општи заменички прилог):¹⁶

(51) – Обратите пажњу па ћете видети да је тачно да где год прошири хришћанска Европа своју власт, са својим обичајима и уређењима, ту дође и рат, међухришћански рат (И. Андрић, *Травничка хроника*).

Захтеви које поставља контекст могу бити и сасвим стилске природе. Тако је у следећем примеру корелатив месне клаузе пандан корелативу односне клаузе, а овај се не може изоставити:

(52) ... и он види себе негде у некој амбасади или у париском друштву, тамо где треба да буде и онаквог какав жели да постане (И. Андрић, *Травничка хроника*).

3.4. У прилог тумачењу да месна реченица одређује корелатив иду и примери у којима месна реченица одређује прилог који има некакав семантички садржај и који се због тог садржаја не може изоставити.¹⁷ Ево, најпре, примера у којима месна реченица одређује заменичке прилоге – општи прилог *свуд(а)* (пр. 53–55), неодређени прилог *негде* (пр. 56), одрични *нигде* (пр. 57) – захваљујући чему се значење тих прилога – општост, неодређеност, одр. одричност – ограничава (в. и пр. 45, у ком је *негде* додатно одређено и заменичким прилогом *ту*):

(53) ... и такве би се плакате могле лепити свуд по јавним местима, на железничким станицама, по ресторацијама, на трговима, по вестибилима и фоајеима јавних зграда

¹⁶ С. Кордић примећује да корелатив који се јавља иза реченице уведене прилогом *где* „има демаркативну улогу те уједно синтактичко-семантички резимира препонирају реченицу и наглашава њен садржај“ (Кордић 1995: 241).

¹⁷ О случајевима кад је месна клауза додатна одредба таквим прилозима биће речи у т. 5.

и уопште **свуд** где би пало у очи те скренуло пажњу свету да се чува ове смртоносне опасности (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(54) Или, ако хоћете, знак питања у животу можете ставити **свуд** где вам је воља и, верујте, увек ће бити на своме месту (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(55) А докле год је сезала његова мисао, било да је мислио на Исток и Турке и њихов живот без реда и сталности, дакле без смисла и вредности, било да је нагађао шта се дешава у Француској а шта са Наполеоном и његовом армијом која се, поражена, враћа из Русије, свуда је наилазио на патњу, беду и злу неизвесност (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(56) Хајде да узмемо неки добар ауто, и одемо **негде** где никог нема, далекооо (Интернет: форум).

(57) Нема нас **нигде** где се одлучује о нама (Интернет: *Глас јавности*).

Ево и примера у којима битно одређује – и семантички сужава – прилог који није заменички (иако је деиктички):

(58) Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше правце у очи, не смејући никако спустити очију **доле** где је некад нога била (Ј. Лазаревић, *Приповетке*).¹⁸

Дакле, постоји континуум у погледу прилога које одређује месна реченица – од семантички готово сасвим празних (лични заменички прилози), преко „пунијих“ (општи заменички прилози), до оних који и даље имају упућивачку улогу, али и опипљив семантички садржај (нпр. *доле*).

3.5. Што се места корелатива тиче, корпус нам говори следеће. Типично се месна клауза налази после или између других делова више клаузе (пр. 59–61); у том случају корелатив јој претходи:

(59) Свак се спрема да презими **ту** где се затекао и рачуна како ће претурити зиму (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(60) Кад су били **онде** где се трг стешњава и прелази у чаршију, испречи се пред Дефосеом луди Швабо (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(61) ... и он види себе негде у некој амбасади или у париском друштву, **тамо** где треба да буде и онаквог какав жели да постане (И. Андрић, *Травничка хроника*).

Кад месна клауза долази на почетак више клаузе, корелатив се опет може налазити испред ње; читав корпус нуди само један такав пример:

(62) И сва је лекарска вештина: упознавати, хватати и искоришћавати снаге које иду у правцу растења „као морнар вјетрове“, а избегавати и одстрањивати све оне које служе опадању. **Онде** где човек успе да ухвати ту снагу, оздравља се и плови даље; **онде** где то не пође за руком, тоне се просто и незадржљиво; а у великом и невидљивом књиговодству растења и опадања преноси се једна снага са прве стране на другу (И. Андрић, *Травничка хроника*).

¹⁸ Било би разлога да се месна клауза у овом примеру посматра и као додатна, нерестриktivна одредба прилогу *доле*. Ми смо, међутим, прихватили ону интерпретацију коју сугерише изостанак запете – да је место које одређује прилог *доле* недовољно одређено, те га месна клауза битно прецизира.

Међутим, чешће – али опет само у четири примера – у таквим случајевима корелатив (пр. 63; в. и пр. 4, 51), а и други прилог одређен месном клаузом (пр. 64) долази после месне клаузе која је на почетку више клаузе:

(63) Хвала вам! Где је било теже, ту сте ми помогли. Ово већ могу полако и сама!... (М. Глишић, *Приповетке*).

(64) А докле год је сезала његова мисао, било да је мислио на Исток и Турке и њихов живот без реда и сталности, дакле без смисла и вредности, било да је нагађао шта се дешава у Француској а шта са Наполеоном и његовом армијом која се, поражена, враћа из Русије, свуда је наилазио на патњу, беду и злу неизвесност (И. Андрић, *Травничка хроника*).

4. Које су то реченице месне?

Излагање у овом раду почели смо оним клаузама које се несумњиво сматрају меснима. Међутим, поред таквих, у месне клаузе неки аутори убрајају и другачије, одн. другачије употребљене.

4.1. Питање око којег у литератури постоје већа неслагања јесте природа зависних клауза какве налазимо у примерима *Марко живи (тамо) где је и раније живео* и *Марко живи у солитеру где је и раније живео*.

М. Стевановић (³1979) сматра да су „праве зависне месне реченице“ само оне које „непосредно одређују место вршења радње (стања, расположења или збивања) управне реченице“ – дакле само зависне реченице каква је ова у примеру *Марко живи где је и раније живео*. А када таква реченица има „корелатив“ (а у корелативе Стевановић убраја и прилоге и именице, одн. именичке синтагме) – дакле, у примерима као што је *Марко живи тамо где је и раније живео* и *Марко живи у солитеру где је и раније живео* – онда је она односна.

Љ. Поповић (¹²2010) под месним реченицама подразумева оне у примерима типа *Марко живи (тамо) где је и раније живео* – без обзира на то да ли су употребљене с корелативом или без њега, а зависне реченице као што је она у примеру *Марко живи у солитеру где је и раније живео* убраја у односне, будући да се у њима заменички прилог може заменити односном заменицом *који*. Другим речима, месним реченицама сматра само оне које имају прилошку конституентску вредност.

Р. Катичић (1986: 208) сматра да постоје месне реченице које су „једнаковриједне односнима с *који*“, и које се од њих разликују „само својом везничком ријечи“. Можемо закључити, дакле, да су оне и даље месне.¹⁹

Ј. Силић и И. Прањковић (2005) у поглављу о месним реченицама кажу да оне могу бити укључене у зависносложену било непосредно, било преко заменичког прилога (у овом другом случају су корелативне). Додају и следеће: „Ако се међутим на мјесту мјеснога заменичког прилога јави именица

¹⁹С. Кордић, међутим, сматра да таква формулација „оставља простор за двосмислена тумачења“ (Кордић 1995: 228).

или именски скуп ријечи, онда је и даље ријеч о мјесноме значењу. Но таква реченица не припада више приложнима, него припада атрибутнима“ (Силић и Прањковић 2005: 335). Дакле, у примерима као што је *Марко живи у солитеру где је и раније живео* у питању би и даље биле месне реченице, али са другачијом функцијом – атрибутском. Међутим, у поглављу о „атрибутним реченицама“ о таквим зависним реченицама говори као о „односним атрибутним суреченицама“, не говорећи да су у питању месне.

С. Кордић (1995) експлицитно поставља питање да ли треба разликовати односну реченицу од прилошке реченице уведене истим прилогом и посвећује му већу пажњу. Најпре наводи различита мишљења из граматичке литературе, примећујући да се у њој није довољно водило рачуна о томе да „односност релативне реченице, с једне стране, и њена приложност, атрибутност, субјектност итд., с друге стране, нису појмови исте разине“; наиме, „односност је над-појам, заснован на семантичким и формалним критеријима, док је приложност, атрибутност, субјектност реченице под-појам, заснован на функционалном критерију“ (Кордић 1995: 230–231). Ова ауторка затим износи и свој став: месне (а и временске и начинске) реченице уједно су и односне, било да имају именички антецедент, „формални антецедент“ (заменички прилог) или да су слободне (без антецедента). Оне су односне и онда кад реч на коју се односе није изражена, јер се у месном заменичком прилогу „подразумијева основно именичко значење мјеста [...] и суодност с тим значењем“: *пао је ГДЈЕ је било клиско* значи „пао је НА МЈЕСТУ НА КОЈЕМ је било клиско“.

В. Ружић (2010: 112, у фусноти) каже следеће: „Месне реченице се структурирају или као релативне уз именичке антецеденте, или као корелативне уз заменичке прилоге, или као слободне релативне, када се испред њиховог прилошког везника имплицира корелативни заменички прилог“. Ова ауторка каже и да су клаузе са значењем места увек „имплицитно релативне“: пример *Видео га је тамо где су се први пут срели* значи „на месту првог сусрета“, а то значи „на оном месту на којем су се први пут срели“ (исто, стр. 113).

Та различита схватања резимираћемо у следећој табели:

	Зависне клаузе које почињу односним заменичким прилозима за место		
	одређују именичку јединицу	одређују заменички прилог	адвербијалну функцију врше саме
М. Стевановић	односне		месне
Љ. Поповић	односне	месне	
Р. Катичић	месне	месне	месне
Ј. Силић и И. Прањковић	атрибутске месне	прилошке месне	прилошке месне
С. Кордић	месне и односне у исто време		
В. Ружић	месне релативне	месне корелативне (саодносне), формално релативне	месне слободне релативне (имплицитно корелативне)

Као коментар рећи ћемо следеће. Чини се да је неопходно разликовати два плана – план значења зависних клауза и план њихове употребе. Што се плана значења тиче, зависне клаузе које почињу односним заменичким прилозима за место увек означавају место. Наиме, у пару примера *тамо где је и раније живео* – *солитер где је и раније живео* клауза *где је раније живео* има исто значење – одређује, конкретизује, ограничава место означено претходном речју. Она је у та два случаја само другачије употребљена – као одредба корелативу, одн. као одредба именичкој јединици (атрибут). Пошто се зависна клауза у тим случајевима односи на другу реч – било да је у питању прилог или именица – она се тада може сматрати односном. Она може бити употребљена и самостално – кад се не односи на другу реч, тј. када сама врши неку реченичну синтаксичку функцију. Наше решење би, дакле, било следеће (и сасвим блиско решењу В. Ружић):

Зависне клаузе које почињу односним заменичким прилозима за место			
	одређују именичку јединицу	одређују заменички прилог	адвербијалну функцију врше саме
По значењу	месне		
По употреби	односне		слободне

Дакле, дилема није „месне или односне клаузе“ – јер клаузе коју су по значењу месне могу бити употребљене и као односне и као слободне.

Да ли су и слободне месне реченице односне? Видели смо да С. Кордић као доказ за то наводи парафразу *гд(ј)е = на месту на којем*. Могли бисмо, међутим, приметити да део парафразе „на месту ...“ одговара не односном прилогу *где*, него заменичком прилогу *онде / тамо*; а прилогу *где* одговара само део „на којем“. Другачије речено, „на месту на којем“ је еквивалент за *тамо где*, а не само за *где*.

Питање шта све треба подразумевати под месним реченицама нужно нас је довело и до питања шта све треба сматрати односним реченицама. Ако су све зависне клаузе које се односе на неку реч односне, онда би постојале не само односне клаузе са именичком и придевском вредношћу (а то су оне које се обично подразумевају под појмом *односне реченице*) него и оне са прилошком вредношћу – а оне по значењу могу бити различите: месне, временске, начинске, мерне. То што се односна месна реченица може, кад одређује именички појам, заменити односном придевском реченицом која почиње са *који*, не мора значити да су то клаузе које су *исте*, него само да су *еквивалентне* у датом контексту. Другим речима, кад одређују именицу, прилошке и придевске односне клаузе могу бити еквивалентне.

4.2. Стевановић (³1979: 882) међу примерима за месне реченице наводи и следеће:

Наши, који су знали где је затворено око 60 Срба, обију затвор и пусте их да не погоре (П. М. Ненадовић).

Дере се и одређује где ће ко да притера кола (Л. Лазаревић).

Тако јадна душа никад неће знати / Где беше крај бола, где почетак среће (Ј. Дуцић).

Стевановић даје следећи коментар: „Овакве зависне реченице без корелатива у управној реченици одредбе су места радње те реченице. Али уколико су у предикату управних реченица глаголи опажања или говорења, зависне су реченице њихови објекти, допунско-изричне, дакле, колико и месне“ (Исто, 883).

Заиста, могло би се рећи да три следећа примера, овако поређани, сачињавају својеврстан континуум:

(65) Где је Милан раније живео?

(66) Питам те / знам где је Милан раније живео.

(67) Милан живи (**тамо** / у **солитеру**) где је и раније живео.

Међутим, тачке на том континууму ипак су јасно разграничене једна од друге. У пр. 65 у подвучена клауза је независна – има комуникативну функцију, упитна је, и пита за место. У пр. 66 више нема комуникативну функцију: њена упитност није директна, него се о тој упитности извештава у оквиру неуправног говора или сличне структуре; али да се упитно значење и даље може препознати, показује тежња да се и иза ње пише упитник (па се у правописима по правилу скреће пажња да то не треба чинити). У пр. 67 подвучена реченица је, као и у претходном случају, зависна, али нема више упитно значење, него је употребљена као односна; месно значење је задржала и оно сада избија у први план. Према томе, зависне реченице у пр. 66 и 67 разликују се управо онолико колико се разликују упитност и односност.

Та се разлика јасно види и на плану форме: прилог *где* је у примерима као што 65 и 66 акцентогена, а у примерима као што је 67 неакцентогена реч. Због тога се у месне клаузе по правилу убрајају само оне као из пр. 67; оне из пр. 66 сврставају се у зависноупитне – које су подврста изричних (Поповић¹²2010), одн. допунске – које не обухватају зависне клаузе у функцији прилошких допуна (Ружић 2006 и 2010; Павловић 2009).

5. Синтаксичке функције месних клауза

5.1. Месна клауза може бити одредба прилошкој јединици.

Најпре, може одређивати заменички или неки други прилог – и то као рестриктивна или додатна одредба.

Случај да је месна клауза рестриктивна одредба личном заменичком прилогу у функцији корелатива размотрили смо у т. 3.2. и 3.3; примере у

којима је она рестриктивна одредба другим прилозима навели смо у т. 3.4. Ако је значење прилога сâмо по себи довољно одређено, онда ће месна клауза бити додатна одредба (кад је у питању лични заменички прилог, он мора бити егзофорички употребљен – пр. 68). Месна клауза се може парафразирати независном клаузом у супротном односу с претходном.

(68) Иницијатива око онога што се припрема поводом Вуковог сабора [...] треба да креће одавде, одакле је и Вук кренуо на историјско путовање за српски народ, чуло се, поред осталог, на данашњој конференцији за новинаре у Центру за културу „Вук Караџић“ у Лозници [...] (ЕК: *Политика*). = „... а одавде је и Вук кренуо ...“.

(69) Ако желите да читате попните се горе[.] где постављају сто за вечеру (Р. Петровић, *Људи говоре*). = „... а тамо постављају сто за вечеру“.

(70) Најзад, кад се бура стишала, позван сам ја опет унутра, где сам затекао озбиљна сва лица, као да су до малочас расправљали о наставним методама (Б. Нушић, *Аутобиографија*). = „... а тамо сам затекао ...“.

Такође, може бити додатна одредба именичкој јединици у таквој предлошко-падежној конструкцији која јој даје прилошко значење. Дакле, месна клауза одређује не саму именицу (као у одговарајућим примерима у т. 5.3), него читаву конструкцију с предлогом – што се види по томе што тој клаузи није еквивалентна придевска односна реченица с *који*:

(71) ... оним помало неприродним погледом којим војсковође на портретима гледају изнад битке, у даљину, негде између друма и линије на обзорју, одакле има да дође нека сигурна и добро срачуната помоћ (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а одакле [=негде између друма и линије на обзорју] има да дође ... помоћ“.

(72) И сад, кад би наишло једно благодарно поколење и хтело, рецимо, да означи спомен-плочом место где сам се ја родио, та би се плоча, са натписом: „Овде се родио итд.“, морала узидати у Народну банку, тачно изнад оних сутеренских прозора са дебелим гвозденим шипкама, где су трезори у којима почива банчина златна подлога (Б. Нушић, *Аутобиографија*). = „а тамо [=тачно изнад оних сутеренских прозора са дебелим гвозденим шипкама] су трезори ...“.

(73) Са тим својим предлогом фон Паулић је послао и копију Давиловог писма. На крају, где Давил говори ласкаво о њему лично, додао је својом руком ... (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а тамо [=на крају] додао је својом руком ...“.

(74) Таквог га Дефосе предаде кавазу, затим узео ону соху са земље и мирно је прислони уз дућан, где је раније била (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а тамо [=уз дућан] је и раније била“.

5.2. Видели смо да се у синтагми у којој је корелатив главна реч а месна клауза одредба корелатив може изоставити. Тада месна клауза сама врши ону исту синтаксичку функцију коју би имала и синтагма. У питању су типичне прилошке функције – прилошке одредбе, прилошке допуне и прилошког предикатива. Сваку ту функцију илустроваћемо прво примерима са синтагмом, а затим – ако постоје – и примерима са самом месном клаузом.

(а) Функцију прилошке одредбе за место могу вршити и синтагма и сама месна клауза.

- Синтагма:

(75) Тако човек машта од детињства о великим градовима и славним поприштима, али стварне и одлучне битке за одржање своје личности и остварење свега што она у себи нагонски крије, мора да бије тамо где га судбина баца, богзна на каквом уском, безименом простору, без сјаја и лепоте, без сведока и судије (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(76) Одједном се сјајно растопљено сребро просу по далекој води; и то тамо где сам мислио да воде и нема већ да је обала, дубоко (Р. Петровић, *Људи говоре*).

• Сама месна клауза:

(77) ... никако се није могао отети утиску да пред собом има човека благородна и разумна који ће не само обећати него и учинити добро дело, где год може и кад год може ... (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(78) Ето ја, на пример, док сам био мали, крао сам где сам што стигао, па ево данас сам газда и ништа ми не фали (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(79) Прошло је додуше годину-две дана на миру, али се једног дана опет појави акт којим се од мене тражи чешагија. Одговорио сам као и пре неколико година, али ми то није ништа помогло: где год сам се макао, ишао је за мном акт којим ми се тражи чешагија (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

Синтагма с месном клаузом може бити употребљена и као додатна прилошка одредба, која прецизира значење већ постојеће, претходне прилошке одредбе за место; испред ње би се могло ставити „и то ...“. Корелатив се мора употребити: сама месна клауза схватила би се као додатна одредба именичкој јединици која јој претходи. У питању су примери 45 и 46.

(б) Функцију прилошке допуне за место такође могу имати и синтагма с месном клаузом и сама месна клауза.²⁰

• Синтагма:

(80) Али она сила о којој смо на почетку говорили јављала се, као подземна вода, неслућено и неочекивано и на другим местима и под друкчијим приликама, настојећи да ухвати што више маха и завлада што већим бројем људских бића оба пола. Тако је искрсавала и тамо где јој није било места и где се, због отпора на који је морала наћи, није никако могла одржати (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(81) Сви живите под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире (И. Андрић, *Травничка хроника*).

• Сама месна клауза:

(82) – А ако Наполеонови војници остану још коју недељу где су – рекао је тефтедар – ја их већ видим као хумке, завејане руским снегом (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(83) Тачка и запета је неки хермафродитски знак, који није ни тачка а није ни запета. Можеш га метнути где год ти је воља, ништа не мења ствар (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

²⁰ У једном примеру у питању је исто значење, али функција атрибута, јер месна клауза допуњује глаголску именицу: *Али некако му се често дешавало, те учини ма каку лудорију, и то га смете те не добије ни унапређење ни премештај онамо где жели* (М. Глишић, *Приповетке*).

(в) У функцији прилошког предикатива посведочена је само синтагма, не и сама месна реченица – иако се чини да примери без корелатива не би били сасвим неприхватљиви (в. т. 3.3):

(84) Та кућица је доцније збрисана са земље и наместо ње се сад диже велика палата Народне банке, тако да су данас банчини трезори тачно **тамо где је била соба у којој сам се ја родио** (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(85) Преда мном се шири језеро осветљено месецом и његове су границе **тамо где је ноћ спустила своје завесе**, а не **где почиње земља** (Р. Петровић, *Људи говоре*).

(86) Северну Америку покривала је једна огромна мрља од мастила, тако да смо ми били убеђени да је то управо Црно море, а **тамо где треба да лежи Африка** била је велика рупа... (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

5.3. Месна реченица може одређивати именичку јединицу.

Најчешће одређује именицу одн. именичку синтагму – и то је и главна, најчешћа употреба месних клауза. То може чинити на два начина: као рестриктивна одредба (сужава њено значење) и као додатна, апозитивна одредба. У тим случајевима месној клаузи је еквивалентна придевска односна клауза *с којом*.

Ако је месна клауза употребљена као рестриктивна одредба, испред именице одн. именичке синтагме може се употребити корелатив – показна заменица за идентитет (пр. 89). Ако испред именице стоји нека друга одредба, она је не одређује довољно (пр. 90) или, на основу тога што је употребљена запета, читалац разуме да месна реченица битно сужава значење те именичке синтагме (у пр. 91 то значи да постоји више столова, а да особа о којој је у примеру реч ради на једном од њих).

(87) Међу трговцима је ракија оживела разговор, али су ипак стално погледали у **ћошак где је спавао старац** и тада сниживали глас (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(88) ... никад нисам смео завирити у **собе где су болесници** (Л. Лазаревић, *Приповетке*).

(89) Кад се на кантар мери, може погдешто и да се заједе, или задебљаш оловком **ону страну на кантару где стављаш еспап** или удариш малим прстом или... али на метар не можеш баш ништа, не можеш скратити метар (Б. Нушић, *Аутобиографија*).

(90) Чим прође зима одселићемо се са острва. Ићи ћемо у **неко село где има доктора и школе** (Р. Петровић, *Људи говоре*).

(91) Једнога дана, кад ње није било код куће, преметао сам по **њену столу где ради** (Л. Лазаревић, *Приповетке*).

Месна клауза је додатна одредба именичкој јединици онда кад је ова и сама за себе довољно одређена. Месну клаузу тада можемо парафразирати независном клаузом у супротном односу с претходном.

(92) Најпосле, жена га је напустила, без жаљења и скандала, и отишла у **Цариград, одакле јој по обостраном мишљењу није требало никад ни одлазити** (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а оданде [=из Цариграда] јој ... није требало никад ни одлазити“.

(93) У башти те кафанице, под самом стеном, у подножју брега, има **једно одвојено, хладовито и мало узвишено место, где расте стара липа** (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а тамо [=на једном одвојеном, хладовитом и мало узвишеном месту] расте стара липа“.

(94) Пера Сом је постао члан **Академије наука**, где и дан-данас ћути као риба ... (Б. Нушић, *Аутобиографија*). = „... а тамо [у Академији наука] и дан-данас ћути као риба“.²¹

(95) Бежећи од тих мисли, од себе, он се бацио сав у **тај тмули и сирови живот границе и карантина**, где се груби преко мере и стари пре времена (И. Андрић, *Травничка хроника*). = „... а тамо [=у том тмулом и сировом животу границе и карантина] се груби преко мере ...“

(96) Идућега четвртка после подне ја украдем од куће кутију палидрваца и пођем на **уречени састанак са Персом**, где ћемо заједно отићи на онај свет (Б. Нушић, *Аутобиографија*). = „... а тамо [=на уреченом састанку са Персом] ћемо заједно отићи на онај свет“.

Месна клауза може, изузетно, бити одредба и заменици (у пр. 97 у питању је поименична заменица), одн. заменичкој синтагми чија је главна реч именичка заменица (пр. 98); та одредба може бити рестриктивна (пр. 97) или додатна (пр. 98):

(97) Значи, закључивала је уморна и погрешна мисао уморног човека, да уопште нема пута и да је и **ово куда сада треба да га поведе, гегуцајући, његов хроми заштитник, моћни кнез од Беневента**, само део тога круга који је сав беспуће. Само се путује (И. Андрић, *Травничка хроника*).

(98) А тамо иза очију **нешто безгранично шупље**, где извесно нисам био више ја (Л. Лазаревић, *Приповетке*).

5.4. Месна клауза може одређивати именицу / именичку синтагму, као рестриктивна (пр. 99) или додатна (пр. 100) одредба, још у једном случају – кад је део имплициране односне клаузе са *који*, у којој има функцију прилошке допуне за место:²²

(99) На падинама чортановачког брега Надкараш, скривен међу родним виноградима и воћњацима, а са **видиком докле поглед сеже**, издиже се мали дворац у византијском стилу (ЕК: *Политика*). = „који се простире (дотле) докле поглед сеже“.

(100) Лепоту наше земље чини то што има дивне крајеве – од **пространих равница, докле оком погледаш**, до огромних планина које се високо уздижу (ЕК: В. Урошевић, *Познавање природе и друштва за 3. разред основне школе*). = „које се простиру (дотле) докле оком погледаш“.

²¹ Треба приметити да *Академија наука* означава не само место, него, метонимијски, институцију; због те метонимијске везе институције се разумеју као места – одређеније, садржатељи. Дакле, месна реченица подразумева концептуализацију апстрактног појма као неке врсте места – било да је у питању садржатељ (као и у пр. ..., у којем се *где* може парафразирати и са „у којем“) или носитељ (као у пр. ..., у ком се *где* може парафразирати и са „на којем“) (о концептуализацији различитих аспрактних појмова као садржатеља в. Кликовац 2006).

²² Такав случај у вези с временским клаузама износи Поповић (1973): нпр. реченица ... *рашчлањује онај сусрет под кестеновима кад је ишао по диплому* ... може се парафразирати као „сусрет који се догодио / збио кад је ишао по диплому“, и ту временска реченица одређује именицу „одређујући имплицирану, тј. дискурзивно неформирану, односну реченицу везану за именицу заменицом *који*“ (Поповић 1973: 545).

ЛИТЕРАТУРА

- Катичић 1986:** Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU – Globus.
- Кликовац ²2006:** Duška Klikovac, *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.
- Кликовац 2006:** Душка Кликовац, „О употреби показних речи у српском језику“, [у зборнику] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (ур. П. Пипер), Београд: САНУ, стр. 125–141.
- Кликовац 2010:** „Неколико речи о заменицама у српском језику: предлог класификације и одговарајуће терминологије“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, стр. 73–84.
- Кордић 1995:** Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Павловић 2009:** Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица – од XII до XV века*, Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пипер 1988:** Предраг Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Пипер 2010:** Предраг Пипер, „О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику“, *Јужнословенски филолог*, LXVI, стр. 387–406.
- Поповић 1973:** Љубомир Поповић, „О неким типовима адноминалних реченица са везником кад“, *Јужнословенски филолог*, XXX: 1–2, стр. 541–549.
- Поповић ¹²2010:** „Синтакса“, [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *ГраMATика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Расулић 2006:** Катарина Расулић, „Тако близу, а тако далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко“, [у зборнику] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (ур. П. Пипер), Београд: САНУ, стр. 231–259.
- Ружић 2006:** Владислава Ружић, *Допунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Ружић 2010:** „О класификацији зависних реченица у српском језику“, *Српски језик*, XV/1–2, стр. 105–120.
- Силић и Прањковић 2005:** Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић ³1979:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II – Синтакса*, Београд: Научна књига.

Duška Klikovac

ON THE CLAUSES OF PLACE IN SERBIAN

Summary

The author sets out to explore the clauses of place in Serbian – their meanings and syntactic functions, as well as the meanings and usage of the pertinent correlative pronominal adverbs. Twenty-five possible models of sentences containing clauses of place are identified based on the combinations of five different spatial meanings found in both the main and the subordinate clause (location, the goal/direction of motion, the path of motion, the initial point of motion, boundary as the end point of motion). These models are checked against the corpus data and discussed with respect to productivity. As to the correlatives, the following issues are considered: which pronominal adverbs are used as correlatives, when they can be omitted and when not, what is the semantic and the syntactic relationship between a clause of place and its correlative, what is the place of a correlative in a sentence. It turns out that pronominal adverbs used as correlatives have their ordinary meanings – spatial or, more often, metaphorical (the most important metaphor being KNOWN IS NEAR, UNKNOWN IS FAR AWAY).

With regard to the scope of the notion of “clauses of place“, which has received varied treatment in the literature, the author concludes that subordinate clauses with spatial meanings can have adverbial (*Милан живи (тамо) где је раније живео* ‘Milan lives where he lived before’) as well as adjectival functions (*солитер где је раније живео* ‘the skyscraper where he lived before’), and can be used as relative clauses (with a correlative or a nominal antecedent) or as free adverbial clauses. This implies that the notion of relative clauses is to be expanded to include clauses with adverbial meanings of time, place, manner and degree.

Драгана Вељковић Станковић

О ДИЈАЛОГУ И СЛУШАЊУ КАО КОМПАТИБИЛНИМ ЈЕЗИЧКИМ ВЕШТИНАМА И ЗНАЧАЈУ ЊИХОВОГ РАЗВОЈА У НАСТАВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ

Сажетак: Комуникативни приступ у настави српског језика подразумева висок степен оспособљености наставника за успешно вођење хеуристичког дијалога. Будући да се у наставним припремама неретко запоставља еротематско умеће, које је један од гараната успешног усвајања градива, у раду се наставни дијалог разматра из двеју једнако важних перспектива: из угла говорника и угла слушаоца. Наставни дијалог успешан је само уколико су и говорна продукција и перцепција казаног усаглашене и ефикасне, зато смо размотрили различите типове питања, њихову примену, усаглашеност са циљевима наставе, као и моделе слушања и стратегије унапређивања способности слушања у настави српског језика.

Кључне речи: настава српског језика, хеуристички дијалог, слушање

1. Потребу за бављењем овом темом наметнуо је рад на припреми студената Филолошког факултета у Београду за хоспитовање у основним и средњим школама, посебно онај део рада који се односи на дијалогско уобличавање припреме, јер осмишљавање еротематског пута за многе – после издвајања релевантних садржаја наставне јединице, њиховог уланчавања и прилагођавања перцепцији ученика – представља доста захтеван сегмент припремања за час. Насупрот томе, најлакше се моделују монолошке секвенце. Посебних проблема студенти немају ни приликом усвајања теоријских знања о дијалогској методи, што само по себи указује на потребу да се наставни дијалог и облици његове примене размотре детаљније, и то из угла наставне праксе. О еротематском умећу будућих наставника српског језика и слушању, које треба сматрати једном од комуникативних вештина, ретко се говори као о нераздвојним деловима истог процеса, од којих зависе добра рецепција, разумевање и успешна обрада, зато ћемо их у овом раду разматрати као компатибилне елементе, без чијег садејства нема вредних резултата наставе.

1.2. Када се расправља о унапређењу наставе, често се користе синтагме *активна настава*, *интерактивно учење*, *ефикасан наставни процес*

итд., мада је успешну наставу тешко замислити без наведених атрибута који упућују на добру комуникацију на часу. Слушање, као и визуелна перцепција зачетак су интерног, а потом и екстерног дијалога; читањем се такође успоставља дијалог с делом, па нећемо погрешити ако кажемо да у примени свих обавештајних, тј. комуникационих метода, као што њихов назив сугерише, постоји заматак дијалога, а да стручне методе овај дијалог подржавају и дају му ону димензију која одговара одабраном методичком приступу.

2. Успешан дијалог на часу се не дешава, он се планира, зато не може бити препуштен ни случају ни импровизацији. Умешно осмишљање дијалогске мреже подстиче когнитивне процесе и олакшава разумевање и учење, па се не сме схватити ни користити тек као стратегија механичког повезивања наставних садржаја.

2.1. Унапређивање наставног дијалога доприноси изградњи професионалног идентитета наставника матерњег језика, зато га треба разумети као процес, а не као пуку вештину (*techne*) која се може научити из уџбеника. Такође, код будућих наставника српског језика и књижевности не би требало потхрањивати уверење о постојању идеалних дијалогских форми, јер општеприменљивих и илуминаторних дијалога нема. Међутим, добар наставник је кадар да својим еротематским умећем повећа динамику когнитивних процеса и тако допринесе да се у највећој мери смањи јаз између учениковог „ово не разумем“ и „ово умем и другоме да објасним“.

2.2. Један од корисних савета студентима који се припремају за држање часа из матерњег језика може се, укратко, формулисати и овако: уложите све своје знање и креативност у сачињавање припреме, али на часу се, пре свега, посветите раду с ученицима, а не пресликавању написаног концепта (исп. Вељковић Станковић 2009б: 109–114). Пошто припрема обавезује, препорука се може чинити контрадикторном. Међутим, тек у пракси се спознаје да суштину треба тражити у испитивању еластичности, али и чврстине методичког концепта, јер он на часу бива подвргнут тесту оптималне модификације, а то подразумева спремност да се покаже виши степен стручне и методичке компетенције.

2.3. Навешћемо неке од чешћих грешака приликом вођења наставног дијалога, то су:

- слаба ефективност и недовољно коришћење потенцијала хеуристичког дијалога;
- неуравнотежен однос релевантних наставних садржаја и фокуса питања;
- пречеста употреба типских питања, захтева и налога којима се смањује динамика рада, а изазивају незаинтересованост и досада;
- доминација писаних садржаја у обради;
- неисправљање грешака у усменим одговорима ученика;
- посвећивање веће пажње социјалној и афективној улози дијалога него његовој когнитивној функцији (доминација процедуралних и афективно усмерених питања над проблемским питањима);
- давање примата питањима усмереним на репродукцију;

- избегавање проблемских питања;
- претешке и сложене формулације суштински једноставних захтева;
- давање премало времена ученицима за размишљање, тј. пребрзо прелажење с једног питања на друго;
- недовољна повезаност питања;
- одустајање од захтева да одговори буду исказани развијеном реченицом (односно прихватање нецеловитих исказа на основу којих се тек наслућује да би одговор највероватније био тачан; овакво поступање олењује мисао, осиромашује речник и слаби изражајне способности, па се зато нецеловите, недовршене, некад граматички и логички неприхватљиве реченице јављају и у писменом изражавању).

2.3.1. Израда детаљног плана часа, одабир приступа и конципирање наставних корака представљају основ сачињавања функционалног и кохерентног методичког модела, али сваки модел у примени бива саображен конкретним потребама и околностима. Тако се читује добро познат принцип условности, а његово деловање студенти разазнају већ после слушања првих часова у школи, када увиђају да се исте наставне јединице не могу на идентичан начин обрадити у различитим одељењима. Зато су њихове зебње већим делом везане управо за непредвидљивост пријема одабраног методичког приступа. За будућег наставника то није пријатна ситуација, јер се куша његово несигурно умеће у вођењу дијалога. Утицај такозване *фолк педагогије*, која обједињује уверења и псеудознања лаика о томе како треба подучавати, охрабрује оне мање спремне, а самоуверене да прибегну насумичним импровизацијама (исп. Брунер 2006: 160–174). Али, код добро припремљених наставника и необавезне дигресије пажљиво су методички обликоване, ослоњене на професионалну компетенцију у којој се прожимају теоријска знања и на искуству утемљена умења.

3. Професионалне компетенције дефинишу се као систем знања, вештина, способности и мотивационих диспозиција захваљујући којима се обезбеђује успешна реализација професионалне активности. Наставник поред програмске, тј. стручне компетенције, која се односи на овладавање знањима потребним за обављање наставе, мора поседовати педагошку и комуникативну компетенцију, која обухвата и умеће вођења дијалога.

3.1. Навикли на предавања *ex cathedra*, студенти радо прибегавају реторичким питањима, јер је то један од начина да се избегну проблемска питања и/или превазиђе тренутно губљење нити у комуникацији с ученицима; у другим случајевима задовољавају се површним одговорима, често „не чују“ грешке или их не исправљају, јер сматрају да то није део њиховог актуелног задатка, особито ако се директно не тичу наставне јединице која се обрађује. Ипак, недовољна спремност најлакше се запажа у пропустима који се односе на повезивање градива различитих наставних области.

3.1.1. Недовољно инсистирање на комплетним, језгровитим и јасним одговорима знак је неразвијеног еротематског умећа, које за последицу има низак ниво културе усменог изражавања. Запостављање хеуристичког

дијалога у настави запажено је и у млађим разредима основне школе, те Ј. Јокановић-Михајлов истиче: „Анкетирани учитељи признају да све мање траже да се одговара пуном реченицом, и због недовољног времена и због схватања да је то старомодно, досадно, непотребно. Најређе су прилике за осмишљено развијање дијалога, иако смо у времену које све више тражи вештину дијалогске комуникације; за њу нема ни обуке у школи, ни поузданих узора у медијима“ (Јокановић-Михајлов 2006: 251).

3.2. Жив дијалог, изражена активност ученика и релативно ретке грешке не морају увек бити показатељ успешне реализације дијалогске методе. Напротив. Доста често се између ученика и наставника успоставља нека врста типизираниог дијалога (такозваног заједничког језика), захваљујући коме ученици у преовлађујућем броју случајева с великом тачношћу препознају моделе питања и без нарочитих предзнања могу претпоставити какав се одговор очекује. Оваква динамика често изостаје када – место предметног наставника – час држи други предавач (студент). Учешће у дијалогу тада може бити знатно смањено, ако не у првом делу часа, када ученици, по инерцији, покушавају да следе конверзациону схему свог наставника, а оно у средишњем делу часа, када се већ препознају лутања, несигурност и смањена активност.

3.2.1. Овакво понашање ученика обично је последица типизираних наставних приступа. То, ипак, не значи да је одређени модел обраде лош, већ да је можда пречесто употребљаван; у сваком случају, преузимање туђег модела увек носи ризик, па се студенти успешније сналазе и постижу знатно боље резултате када се ослањају на властиту креативност, и, разуме се, на релевантну литературу, а не на туђе рецепте.

3.2.2. Дакле, „заједнички језик“ настаје као резултат високе очекиваности инпута и аутпута, а своју постојаност дугује дуготрајном упражњавању истих методичких поступака, док свако „ремећење“ овог уходаног следа код ученика ствара порив да препознају, а затим следе мање познат еротематски пут. Јасно је да редослед појединих наставних корака не може бити предмет експеримената (нпр. пречеста примена дедуктивног приступа у основној школи и сл.), али искуства из праксе јасно показују да чак и код сродних наставних јединица (нпр. обраде зависних реченица с прилошким значењем) ваља примењивати различите наставне моделе, материјале, вежбе и др.

3.3. Пажљиво и детаљно формулисање циљева часа веома је корисно и за развијање еротематског умећа, јер наставнику помаже да прочисти прву верзију припреме, да ојача структуру часа, логички уланча методичке кораке и осмисли могуће варијације, а да притом не угрози реализацију битних задатака. Овај део припремања подразумева добро структурисање часа, тј. сачињавање прецизног и сажетог описа редоследа и садржаја методичких корака. С друге стране, неформалан део припреме садржи наставникова размишљања и (нацрте) решења у вези са селекцијом наставних садржаја, процедурама, временом, предзнањима ученика, умесношћу примене наставних материјала различите тежине, облицима коришћења наставних средстава

итд. Састављајући мозаик припреме, наставник се опредељује за одређене поступке, а овај рад праћен је планирањем разложног еротематског пута и начина повезивања дијалošких секвенци.

4. Планирање наставног дијалога подразумева развијено умеће формулисања и постављања питања. Највећи број питања на која се наставници ослањају у бити су *конвергентна*, јер се њима пажња фокусира на одређен проблем, који, по правилу, представља ослонац обраде наставне јединице. Конвергентна питања често се називају и *затвореним* питањима, јер се подразумева да постоји само један исправан одговор, чија формулација може мање или више варирати. Таква питања уобичајена су у уводним деловима часова, када се проверава степен усвојености градива неопходног за успостављање веза са садржајем нове наставне јединице или за проширивање знања.

4.1. Уколико се наставник определи за дијалoшко отварање часа, питања би требало да буду високо функционална, јер у супротном постају део непожељних стереотипа, којима се, већ на почетку, снижавају динамика и мотивација за рад. Осмишљање уводних секвенци часа често подразумева креирање проблемских ситуација, из којих природно произилазе не одвећ тешка питања, али довољно провокативна да стимулишу пажњу ученика и успешно поставе својеврсну едукативну сцену погодну за упознавање са новим језичким чињеницама. Са истим циљем могу се користити кратки колоквијални дијалози, препричавање ученицима блиских ситуација и сл., при чему се отвара тема часа и у центар интересовања постављају дилеме везане за ново градиво. Сегменти ових увода бивају, по правилу, извориште иницијалних примера за обнављање градива (уп. језички предлошци), чиме се успешно замењују питања репродуктивног типа и, истовремено, подстиче когнитивна активност ученика.

4.2. Таква отварања часова продуктивнија су од примене кратке серије очекиваних, типских питања, која захтевају кратке, садржајно сиромашне одговоре, релативно ретко праћене илустративним примерима. Насупрот томе, катехетички уводи имају за последицу слаба и неприменљива теоријска знања.

4.2.1. Ипак, конвергентна питања репродуктивног типа често припадају омиљеном реквизитаријуму наставника јер не захтевају посебан напор приликом планирања, економична су пошто су усмерена на општепознате информације, те осигуравају брз прелаз на следећи наставни корак. Међутим, висока динамика првих корака не гарантује успешан наставак рада, зато зарад економичности не треба жртвовати квалитет. Појачана активност у уводном делу часа понекад је иницирана баналним или незахтевним питањима, на којима се инсистира чак и у случајевима када она нису од кључног значаја за обраду и/или када је наставник сигуран да ученици знају тачне одговоре, те представљају непотребан и неоправдан губитак времена.

4.2.2. Уместо коришћења таквих дијалoških секвенци, које с правом можемо назвати празним ходом, важно је размислити колико ће садржај наставног дијалога подстаћи размишљање ученика. Понекад, место подстицаја и упитаности запажамо опадање мотивације. Регрoгадно кретање, које на-

стаје услед учесталих репродуктивних питања, не доноси жељене резултате, јер се пажња, истина, враћа обрађеном градиву, али се не користе адекватни подстицаји за примену знања у новим ситуацијама. Таква питања изазивају досаду, јер ученици нису подстакнути да о познатом размисле из друге, занимљивије перспективе. На пример, уводни део часа посвећен обради презентата у средњој школи свакако је ефективнији уколико се у кратком излагању наставника облици презентата употребе и у индикативу и у релативу, а потом се, као чести у свакодневној комуникацији, издвоје они глаголи у облику презентата којима су исказане радње чије се вршење везује за будућност (нпр. *Управо пишем позивнице ... Сутра славим рођендан. Долазиш ли и ти?* и сл.). Пошто је ученицима већ познат приповедачки (наративни/историјски) презент, кратко указивање на нереализоване радње исказане презентом, које ће се вршити после времена говорења, делује подстицајно, јер илуструје потенцијале овог глаголског облика који ученици често користе и не размишљајући о временској перспективи говорника. А требало би, као што М. Стевановић истиче, указати на чињеницу да „говорно лице, управо, говорник, онај што у датој прилици употребљава један или други глаголски облик, узима време које ће употребити за приказивање овог или оног временског односа: он је управо тај чијим се језиком одражава реална стварност. Ово је чињеница која се не може порицати и којој се не може спорити апсолутна стварност. И због тога се време говора баш говорног лица узима као оријентациона тачка према којој се одређује време“ (уп. Стевановић 1958: 23; Стевановић 1967: 17–47; Станојчић–Поповић ¹¹2008: 385–388). Прилагођен моћима перцепције ученика, такав уводни кроки обраде нуди подстицајне елементе за размишљање о темпоралној ситуираности радње и важности контекста (исп. Симић ²2001: 124–128).

5. У педагошкој пракси широко је прихваћена и често коришћена Блумова таксономија васпитнообразовних циљева (Блум 1981), која представља систематизацију образовних захтева, нивоа знања и интелектуалних способности које васпитни процес треба да унапређује. Ова подела обухвата шест главних категорија: 1) усвајање знања, 2) схватање, 3) примену, 4) анализу, 5) синтезу и 6) евалуацију.

5.1. Схватање припада широј класи интелектуалних способности и укључује: а) трансформацију, тј. умеће да се дати садржај изрази друкчијим речима (нпр. мање апстрактном фразеологијом, једноставније, уз навођење примера и сл.); б) тумачење – способност да се разуме важност идеја и схвате њихови међусобни односи, као и да се на основу тога изведу правилни закључци и уопштавања; в) екстраполацију – спремност да се на основу тумачења садржаја уоче последице, импликације и предвиђања која нису експлицитно наведена. Схватање такође подразумева способност организације и реорганизације наставних садржаја, повезивање са постојећим знањима, што спада у сложеније когнитивне процесе.

5.2. Наведене категорије рангиране су према комплексности и когнитивној ангажованости ученика, те се у складу са захтевношћу појединих нивоа употребљавају различита питања, нпр.:

- питања усмерена на обнављање усвојених знања;
- питања усмерена на запажање и разумевање (која отварају истраживачки пут и олакшавају уочавање детаља значајних за разумевање);
- питања усмерена на анализу и поређење (која омогућавају аналитички приступ градиву, откривање сличности и разлика; уп. истраживачко читање);
- питања усмерена на проверу претпоставки (уп. тестирање хипотеза у истраживачкој настави);
- питања усмерена на синтезу (која олакшавају објашњавање, /ре/дефинисање и сл.);
- питања усмерена на примену знања у непознатом контексту (на новим примерима, текстовима, у комуникативним ситуацијама и др.);
- питања којима се подстиче кретивност (умножавање аспеката посматрања језичке појаве).

Блумова категоризација природно се уклапа у уобичајену, оквирну поделу питања на релативно лака, питања средње тежине и комплекснија, тежа питања (уп. стратификација наставних циљева и садржаја). Лакшим питањима ученици се подстичу да се присете познатих садржаја, да их именују, препознају у наведеним примерима, опишу (својим речима) и сл. Нешто тежа питања усмерена су на сложеније мисаоне радње (поређење, преобликовање, класификација, једноставнији облици примене и др.), док одговори на релативно захтевна питања имају за циљ оспособљавање ученика за увиђање сложенијих релација, самостално формулисање објашњења, синтезу, закључивање, дефинисање и вредновање.

5.3. Поред тога што треба да процени ком методичком кораку одговара дати ниво тежине питања, наставник треба да буде оспособљен да умешно укључује у наставу неке од основних елемената успешне еротематске технике (уп. хеуристички дијалог), зато ћемо већу пажњу посветити стратегијском значају времена неопходног за размишљање и формулисање одговора.

6. Квалитет одговора често је условљен динамиком дијалога. Наметање пребрзог темпа свакако неће резултирати целовитим и осмишљеним одговорима. Истовремено, живо учешће ученика на часу не може се увек изједначавати са живом интелектуалном активношћу. Када се зна да логичке методе, као што су дедукција, апстракција, генерализација и др., почивају на сложеним когнитивним активностима, јасно је да одговоре на захтевнија, особито проблемска питања, која се категоришу као питања вишег нивоа сложености, није могуће очекивати без давања времена за пажљиво разгледање, поређење, рангирање и класификовање предочених примера. Стога је веома важно да после оваквих питања наставник ученицима да краће или нешто дуже време за размишљање.

6.1. Позната су преимућства хеуристичког дијалога, али и захтевност његове стваралачке примене, зато М. Николић каже: „Дијалогском методом се градиво обрађује *нешто спорије* него монолошким начином. Но када се ваљано ради, та релативна ‚спорост‘ се ставља у службу *достизања ква-*

литета и трајности знања и умења“; наглашавајући значај продуктивних пауза после проблемских питања, аутор додаје: „Ако ученици знатан део времена проведу у истраживању и размишљању, онда је то време врло рационално искоришћено“ (Николић 2006: 42, графички истакао М. Н.).

6.1.1. Дужину времена намењеног размишљању одмерава наставник у складу са тежином задатка, налога и/или питања. Свакако да преобликовање начинске у односну реченицу, или, на пример, уочавање односа супротности између садржаја допусне и управне реченице (те могућност исказивања истог садржаја супротним напоредним реченицама) захтева нешто дуже време за размишљање но запажање интерпункцијских правила. Зато тачне и комплетне одговоре често не можемо очекивати без рационалног коришћења продуктивних пауза (нпр. Упоредите следеће реченице и размислите о садржају који се њима исказује. Које сличности и разлике запажате? Како их објашњавате? и др.: *Банкарски службеници облаче се [онако] како правила те установе прописују. Банкарски службеници облаче се на начин који прописују правила те установе.*; *Мада је кренула прва, стигла је последња. Кренула је прва, а/али стигла је последња.* и сл.). Ученици ће дато време употребити за низ саморадни које подразумевају не само трагање за тачним одговором, већ и упознавање природе језичке појаве. Тако ће, сходно наведеним примерима трансформације, уочити информативну функцију и синтаксичке односе међу наведеним реченицама.

6.1.2. Иако су свесни потребе да се важнијим секвенцама часа посвети већа пажња, мање искусни наставници понекад чине две грешке: избегавају проблемска питања и запостављају паузе намењене размишљању након тих захтева. Први пропуст обично се настоји замаскирати наставниковим тумачењем (монологом) уз минимално, тачније симболично учешће ученика, док се продуктивне паузе запостављају због (понекад оправданог) страха од нарушавања дисциплине на часу. Ипак, овај проблем могуће је превазићи подстицањем такмичарског духа, организацијом групног рада (са захтевима различите тежине и/или олакшавањем рада потпитањима, рашчлањавањем проблема на две или три фазе, тј. спационирањем методичких корака и сл.) или коришћењем наставних листова са стратификованим захтевима, задацима допуне, повезивања и сл.

6.2. Слушање часова током хоспитовања студената Одсека за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду у основним и средњим школама потврдило је потребу за разложним и одмереним функционалним паузама током којих се решавају тежи задаци или се трага за одговорима на проблемска питања. У случајевима када су ове паузе рационално коришћене, резултати су били изразито позитивни:

- број нетачних одговора био је мањи;
- одговори развијенији, утемељени на детаљнијим поређењима и боље образложени;
- нејасноће у вези са тежим сегментима наставне јединице су смањене;

- ученици су показивали бољи успех већ на првој провери усвојености знања (током вежбања у завршном делу часа);
- време планирано за решавање проблемских задатака у неким случајевима било је краће но што је наставник очекивао;
- изазовност тешкоће повећала је жељу за самопотврђивањем и оснажила мотивацију;
- побољшана је концентрација и повишена ефикасност рада;
- ученици су били задовољнији својим постигнућима;
- синтеза је била успешнија.

6.3. Неопходно је нагласити да значајну улогу у наставном раду има и дистрибуција питања. Наиме, као што непродуктивна, очекивана питања стварају привид активности и успешности наставног рада, тако и нерационална дистрибуција питања доприноси лажној слици о ефикасности наставе.

6.3.1. Позната је склоност наставника да највећи број питања упућују добрим ученицима, за које знају да су градиво добро савладали. Дијалог са њима одвија се брже, одговори су у већини случајева тачни, оптимално развијени и граматички исправни. Међутим, таква активност на часу открива само лепши део реалности. Док бољи ученици прате наставу и активно учествују у дијалогу, они које би требало мотивисати за слично понашање и поступање остају изван тока часа, или се тек повремено укључују. На једној страни, дакле, запажамо агилност и ефикасност перцепције и продукције, док на другој страни – захваљујући навици да се мање успешним ученицима постављају најлакша питања, или се, пак, остављају ван дијалогског фокуса да не би успоравали рад – непажња и незаинтересованост постају све већи.

Као и у свакој комуникативној ситуацији, они који се налазе на периферији догађаја (а у овом случају то значи изван круга ученика који су активни слушаоци и учесници у дијалогу), тј. мање заинтересованим ученицима пажња знатно брже слаби, а мотивација јењава, јер се у почетку сами повлаче, а касније их све чешћи неуспеси, критике наставника и страх од погрешног одговора одвраћају и од слушања и од учешћа у настави. Наставников задатак стога с временом бива све тежи, пошто укључивање ових ученика најпре подразумева придобијање пажње, тј. рад на повећању слушачких способности, а потом и охрабривање поступним повећањем нивоа аспирације. Није редак случај да и међу бољим ученицима има оних који слушају селективно, који радије забележе оно што им није сасвим јасно (те објашњење касније траже у убеницима и приручницима место да наставнику упуте питање), који се не устручавају да прекину друге да би казали шта мисле и сл. Све то указује на чињеницу да култури слушања, једнако као и култури говора треба посветити једнаку пажњу, јер лоши слушаоци с временом постају и лоши (са)говорници.

7. У настави матерњег језика акценат је, пре свега, на казаном (уп. развијање културе усменог и писменог изражавања), као и на модалитетима казивања. Разматрање дијалогске и монологске методе, а потом и унапређивање

способности усменог и писменог изражавања у први план истичу потребу за оспособљавањем едукатора и едуканта у ваљаном и смисленом вербалном испољавању. Од наставника се очекује умење у осмишљању, тј. грађењу вербалне потке часа и вођењу успешног хеуристичког дијалога, чиме се обезбеђује стицање лингвистичке и комуникативне компетенције ученика.

У наставним условима, тј. на часу, овладавање овим компетенцијама проверава се бројним и различитим задацима, а међу њима су и они који својим садржајем и начином примене имитирају комуникативне ситуације. Речју, образовни и методички рефлектор снажно осветљава тренутак говорења и улогу говорника, а притом се заборавља да свака дијалогска ситуација, институцијализована једнако као и она необавезна, колоквијална, подразумевају слушање, тј. перцепцију вербалних и невербалних садржаја и – једновремено – њихову когнитивну обраду, захваљујући којој се дијалог наставља, усмерава у жељеном правцу или прекида.

7.1. Посматрање комуникативног процеса у целини, па и његово унапређивање, не могу заобићи слушање само зато што је у питању процес који се одвија у сенци вербалног експонирања (са)говорника. У којој мери казивање заклања свој тихи пандан, без кога заправо и не може постојати, види се по жељи многих говорника да *воде главну реч*, по непријатности када им се *упадне у реч*, а немоли *узме реч*, по нестрпљењу да се *дође до речи* и сл. Дакле, очекивано је да реч и речитост буду у центру пажње, но, добро говорење подразумева и једнако добро слушање. Зато, развијајући културу усменог изражавања, у ученицима треба пробудити пажљивог слушаоца, јер онај ко не суша остаје одсечен од матице језика.

Више је разлога због којих ваља говорити о слушању у настави српског језика; навешћемо оне најважније, који важе за учење сваког језика као матерњег: без слушања нема развоја мишљења, активно слушање битно побољшава способност усменог изражавања, а такође представља један од предуслова развијене стратегије учења. Не слушати саговорника значи не бити способан за смислену комуникацију, ускратити себи драгоцене изворе искуства, а самим тим и ослонце мисли.

7.2. Треба имати на уму да слушање и онтогенетски и филогенетски претходи говору. Деца усвајају матерњи језик слушањем¹, слушају говор родитеља, неговатеља, а касније учитеља и наставника. С обзиром на пројектоване образовне, функционалне и васпитне циљеве, сасвим је природно и очекивано што се велика пажња поклања култури усменог изража-

¹ Стога је већ у фази усвајања матерњег језика веома важно да дете слуша правилно артикулисан говор, јер ће оно свако шушкање, умекшавање и тепање схватити као део регуларног изговора, а не као израз милоште, те ће властити језичку (ре)продукцију настојати да усагласи с најблиским моделом.

На пример, развој семантике деминутива, као првих деривата које деца усвајају – пре свега захваљујући њиховој употреби од стране одраслих говорника – такође показује колики утицај околина има на језички развој појединца. Наиме, до друге године живота деца не праве разлику између мотивне речи и облика деминутива, мада их одрасли у разговорима с децом или о деци најчешће употребљавају са хипокористичким значењем. У почетку су у питању само механичка понављања, искључиво у прагматичкој функцији, а емотивно-аксиолошка диференцијација јавља се тек касније (исп. Вељковић Станковић 2009а: 367–368).

вања, али оно што се у наставном процесу често превиђа јесте да је говор само једна од вештина коју смо стекли слушањем и коју слушањем треба развијати.

7.3. Једна од основних људска потреба је да разуме друге и да га други разумеју, а ваљане и успешне комуникације нема без развијене способности слушања. Иако су ове чињенице општепознате, слушање се обично схвата као пасивна вештина, која се, као невидљив и ређе разматран пандан говорења, сматра подразумеваним пратиоцем казивања.

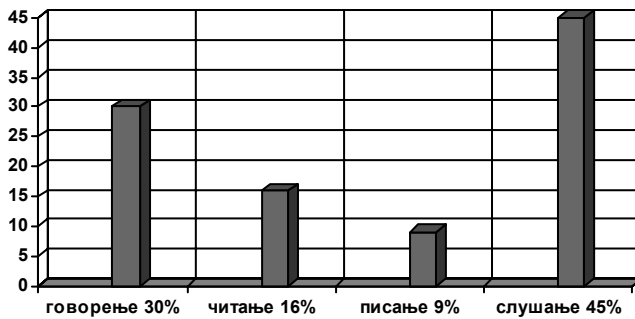
Када знамо да је у свакодневним разговорима – као и у настави – лоше слушање знатно чешће доброг, постаје јасно да игнорисање значаја слушања води смањењу могућности успешне усмене и писмене комуникације, снижавању квалитета наставе, осујећивању пројектованих задатака и умањивању језичких способности. Поред тога, треба знати да ћутање слушалаца, па ни апсолутна тишина у аудиторјуму или у учионици нису поуздан знак мисаоне усредсређености на садржаје који се излажу. Чување, наиме, не подразумева (по аутоматизму) и слушање, зато на освешћивању овог деликатног когнитивног процеса треба континуирано радити током читавог школовања, а настава матерњег језика за то пружа велике могућности.

7.4. Слушање је префињена вештина која укључује бројне когнитивне и емотивне факторе; оно се не може свести на пуку перцепцију, већ представља психомоторни процес који преко слушних органа активира мозак. Зато слушање сагледавамо као интерпретативан и (интер)активан процес:

1. *Слушање као интерпретативни процес.* Током слушања одвија се процес генерисања текста; пошто се овај процес дешава истовремено са слушном перцепцијом, али код сваког појединца на понешто друкчији начин, поређења исказа слушалаца и њихових бележака понекад могу водити закључку да није слушан исти садржај. Иако су код бољих слушалаца разлике најчешће невелике, ова чињеница говори о неподударности између послате и примљене поруке и указује на губитак информација због лошег слушања (и/или неадекватне интерпретације). Зато ваљана комуникација подразумева обострани напор: слушалац улаже труд да би тачно разумео казано, а говорник, са своје стране, настоји да овај процес олакша (уп. дидактичка таутологија, 8.4).
2. *Слушање као активан процес.* Слушалац користи стратегије које му омогућавају да лакше разуме говорника (уп. наставникова улога у побољшању ефективног слушања).
3. *Слушање као интерактиван процес.* Слушање је зачетак дијалога: у свести слушаоца, чија је брзина перцепције говора битно већа од говорникове способности продукције, често се већ током излагања (говорника) јављају многа питања; говорник је такође свестан постојања овог тихог (унутрашњег) дијалога (в. 8.5), те настоји да редукује могуће нејасноће и несугласице, а уколико је у питању монолошко казивање, већ током припреме мора на уму имати ин-

формисаност, предзнања, способности, радозналост, али и свест о границама стрпљења слушалаца (од којих треба очекивати додатна питања).

Да је слушање важан део комуникације показују и резултати бројних истраживања, према којима – у оквиру свакодневне комуникације, којој дневно посвећујемо 70% свог времена – слушање доминира: чак 45% времена проведемо слушајући, говоримо можда и мање но што бисмо желели (30%), док су читање (16%) и писање (9%) активности које су знатно мање заступљене (исп. Васић 1977: 116; Канг 2004: 3):

Дијаграм бр. 1 Процентуална заступљеност комуникативних активности.

8. Да бисмо знали како да унапредимо слушање ученика, морамо познавати његову природу. У когнитивној психологији говори се о два модела слушања: први се назива *унутрашњим моделом слушања*, а одвија се одоздо нагоре (*bottom-up listening*), тј. од једноставнијих према комплекснијим јединицама (глас → реч → синтагма → исказ → текст). Могли бисмо га упоредити са поступним откривањем слике, или сагледавањем каквог низа, будући да му је природа линеарна. Ситуације у којима овај тип слушања преовлађује јесу оне у којима слушалац има релативно мало предзнања; тада је веома важно да разумевање не буде ометано непознатим речима, предугим реченицама или комплексном структуром исказа, објашњења и сл.

Код *спољашњег модела слушања* активност се одвија у супротном смеру – одозго надолу (*top-down listening*): полази се од целине и иде према мањим деловима, а слушалац настоји да уочи композицију излагања и да разуме њену сачињеност како би поједине сегменте што успешније објединио у смислену целину.

8.1. У почетку, током праћења излагања, слушалац користи познате схеме да би поставио хипотезе, потом се, како слушање одмиче, те хипотезе потврђују или оповргавају. У првом случају може се говорити о слушаоцу као сниматељу, а у другом о слушаоцу као ствараоцу модела. Спољашњи

модел слушања могли бисмо упоредити са скенирањем слике (или њених делова), при чему познати елементи дозвољавају да се пуна пажња посвети онима који су нови. Тако ће, на пример, када се започиње обрада зависних адвербијалних реченица, нпр. месним реченицама, доминирати унутрашњи модел слушања, док ће приликом обраде временских, узрочних и условних реченица, препознајући модел, ученици обратити пажњу на разлике, те ће преовлађивати спољашњи тип слушања.

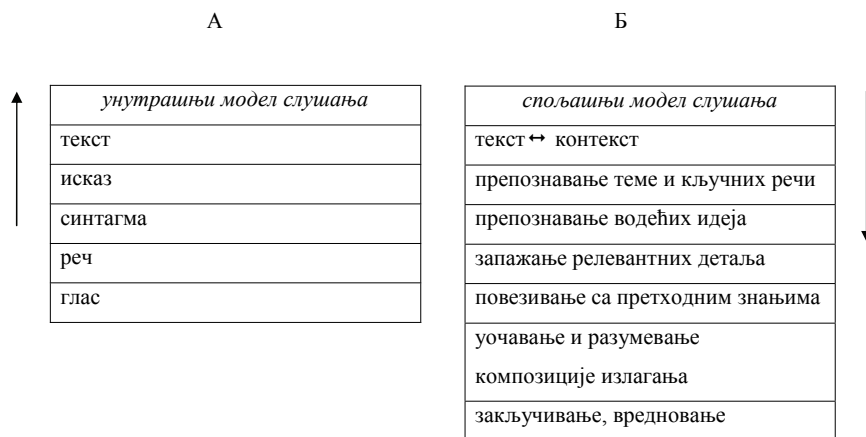

Схема бр. 1 Модели слушања: А. *унутрашњи* (bottom–up),
Б. *спољашњи* (top–down).

8.2. У највећем броју случајева ова два модела слушања комбинују се и допуњавају, али треба знати да већа језичка (и нејезичка) искуства у вези са неком темом, тј. наставном јединицом, усмеравају слушаоце на спољашњи модел слушања, зато је непоходно ученицима дати истраживачке задатке, пружити претходна објашњења, припремити их и усмерити њихову пажњу. Проширивање градива, као и систематизација биће много успешнији ако се, поред наставних материјала (лингвометодичких текстова, задатака, табела и сл.), ученицима дају и радни налози и истакну циљеви рада, на пример: слушај и запажај правилан редослед речи, синтагми и/или реченица; другом врстом задатака ученици се упућују на слушање са циљем уочавања погрешно акцентованих речи, уочавање односа логичког акцента и телеолошке функције исказа, а не треба заобилазити ни задатке усмерене на класификовање (нпр. гласова, врста речи, глаголских облика и сл.), допуњавање табела, схема, дијаграма и сл.

8.3. Говорни дискурс је у колоквијалном језику најчешће непланиран, док се у настави хеуристички дијалог планира (уп. институционализован дијалог), али је, упркос томе, степен непредвидљивости релативно висок. У свакодневном говору има оклевања, што утиче на промену темпа, понављање делова исказа, мању или већу фреквентност поштапалица, редукованих форми и сл. Искази су краћи, једноставнији, а уметнутих реченица је мало.

8.4. Наставник се увек спрема за час, његова језичка култура треба да буде на високом нивоу, зато поштапалице и двоумљења не би требало очекивати, али су понављања и парафразе казаног уобичајене, педагошки и психолошки оправдане. Залихност информација у настави није непожељна. Напротив. Да би се истакле водеће чињенице и што јасније показало њихово место у језичком систему, важне информације се понављају, али никад дословно (уп. катехетички дијалог), већ у модификованим исказима. Таква понављања називају се *дидактичким таутологијама*: „Овакав поступак је у складу са теоријом информације. Од више синонимних одредница и описних варијанти ученици ће бар једну запамтити, што је довољно да се пренесе суштина обавештења. Остале су бачена кост непажњи и забору како би се од њих сачувала срж информације“ (исп. принцип трајности знања и умења, Николић 2006: 165–166).

Дидактичка таутологија представља варијантну, когнитивно оправдану и педагошки усмерену репетицију коју наставник користи као средство за превазилажење спољашње и унутрашње буке током слушања. Пажња се успешно снажи и динамичним комбинацијама различитих метода (обавештајних, логичких и специјалних), ангажовањем чулне перцепције и унутрашње имагинације. Наиме, активно, концентрисано слушање никад није дуготрајан процес, зато се пажња побуђује и одржава различитим облицима мотивације.

8.5. Погрешно је мишљење да је слушање најлакши посао: само седнемо и допустимо чулима (слуха и вида, уп. говор тела) да обављају свој посао. Међутим, поред спољашњих, махом акустичких сметњи, пребрзог говора, информативне презасићености, неусклађености вокабулара са узрастом ученика и др., један од најчешћих и најјачих ометача слушања јесте *унутрашња бука* чије је извориште у свести сушаоца. Покретачи унутрашње буке су различити, али сви имају заједничку особину да загушују канал. Чак и тренутак опажања познатих чињеница може узроковати осеку пажње, али, као интерни ометач, често се јавља унутрашњи дијалог са излагачем (или учесницима у дискусији). Поред тога, негативан став према теми и/или говорнику такође се сматра једним од битних фактора који утичу на ослабљено слушање.

Стога ученике треба придобити за обраду теме, а говор наставника не сме бити монотон, већ добро артикулисан, природан и стандардан; у њему мора постојати равнотежа између акценатских, ритмичких и мелодијских компоненти.

8.6. Ученици често игноришу важност способности слушања и превише се ослањају на писани текст. Сnižена пажња покушава се надокнадити механичким записивањем онога што се чује, међутим, ни белешке не могу бити корисне уколико се ваљано не слуша. С обзиром на то да темпо говора није увек усаглашен са брзином писања, некритичко бележење (без селекције) није продуктивно. Уз то, губитак времена, тј. неекономичан приступ учењу је очигледан; ученик записује управо зато што одлаже слушање – „пишем да не бих слушао, дакле, слушаћу вас када (за то) будем био расположен“.

8.6.1. Одложено слушање потпомогнуто белешкама много је мање успешно од благовременог, активног слушања, јер праћење тока часа омогућава ученику да издвоји значајне елементе казивања, а примере, додатна објашњења и наставникова упутства нотира у облику теза. Белешке настале као резултат активног слушања помажу да се касније (према сећању) много лакше реконструише наставна ситуација; тако се код куће знање само допуњава, а време се не губи на ишчитавање неповезаних или недовршених реченица.

9. Побољшање слушања није могуће без примене различитих стратегија. Неке од њих користимо и у свакодневним разговорима, нпр. предвиђање садржаја поруке, препознавање говорникове намере, запажање основних мисли, коришћење контекстуалних елемената, разумевање импликација исказа и њихово правилно укључивање у садржај саопштеног, уочавање гестова којима се поједини елементи исказа истичу и/или појачавају и сл.

9.1. Посебно је важно ученике оспособљавати за уочавање промене ритма, темпа, (не)правилне акцентуације и реченичне интонације. Слушањем се такође може уочити да ли говорник правилно артикулише гласове и наглашава све акцентогене речи, или пак, наглашава и оне речи које не могу бити носиоци акцента, нпр. везнике, често и у иницијалној позицији и сл. Обично у страху да не буде прекинут, говорник завршава реченицу високим тоном: мелодијски успон ствара варку да се реченица не завршава, па служи као заштита од упадица (исп. Јокановић-Михајлов 2006: 260–271). Битне чињенице треба на адекватан начин истицати, упозорењима која претходе исказу („Важно је знати/запамтити...“ и сл.), интонацијом, нпр. одговарајућом сегментацијом текста (паузама), која је погодна за нијансирање значења; међутим, пошто морамо бити свесни да ученици прате начин изражавања професора, без обзира на важност поједине чињенице, треба избегавати сегментирање унутар речи и упућивати их да је такав интонативни поступак, који се често може чути и на телевизији, неприхватљив (исто, 261).

9.2. Поред тога, ученике треба обучавати да (а) успешно идентификују кључне речи, (б) препознају концепт излагања и његове основне структурне елементе, (в) идентификују евентуалне неусаглашености и противуречности у садржају излагања, (г) формулишу закључке и радне дефиниције. Ово су сложеније и захтевније стратегије слушања које треба поступно развијати (нпр. упоређивањем, сажимањем објашњења, мењањем редоследа исказа у излагању, преформулацијом и побољшањем дефиниције, разбијањем преопширних исказа на краће и разумљивије приликом анализе појединих примера /у настави језика/ и др.).

10. *Уместо закључка.* Развој мишљења и побољшање ефикасности учења добрим делом почивају на наставниковој способности постављања питања која стреме преко границе познатог те подстичу радозналост и интелектуални развој, а култивисање слушања и упућивање ученика на ефикасне стратегије, којима се оно унапређује, представља значајну подршку комуникативним умећима. Дугорочни циљеви побољшања способности слушања јесу: (а) освешћивање процеса слушања (уознавање и овладавање моделима

слушања), (б) унапређивање стратегија слушања (научи како да слушаш себе и друге), (в) запажање значаја активног и успешног слушања у свакодневној комуникацији (слушај да би био слушан), (г) увиђање важности слушања за успешно учење (ако научиш како да слушаш, научићеш како се брже и боље учи), (д) ангажовање слушачких способности са циљем побољшања културе говорења и писања (слушај и уочавај како (не) треба говорити и писати, слушај и тестирај свој вокабулар), (ђ) препознавање важности слушања за интелектуални развој (размисли о слушаном, вреднуј, сагледај садржај из другог угла, нађи инспирацију за властито размишљање/излагање/писмени састав).

Дијалог подразумева активно учешће говорника и слушаоца, њихове улоге су у наставној еротема једнако динамичне, стога слушање, уз друге језичке вештине (говорење, читање и писање), треба – осмишљеним стратегијама и разноврсним вежбама, имплементираним у све области предмета *Српски језик и књижевност* – унапређивати посвећујући му пажњу која је до сада умногоме била ускраћена.

ЛИТЕРАТУРА

- Блум 1981:** Бенџамин Блум, *Таксономија или класификација образовних и одгојних циљева* (књ. 1), Београд: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања.
- Брунер 2006:** Jerome Bruner, *In Search of Pedagogy*, London: Routledge.
- Васић 1977:** Smiljka Vasić, *Govor u razredu*, Beograd: Prosveta.
- Васић 1990:** Smiljka Vasić, *Kultura govorne komunikacije*, Beograd: Prosveta.
- Вељковић Станковић 2009а:** Драгана Вељковић Станковић, „Семантичка и прагматичка вредност умањеница мотивисаних именицама са значењем мерних јединица“, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/1, 363–380.
- Вељковић Станковић 2009б:** Драгана Вељковић Станковић, „Метафоре о настави наставницима и учењу матерњег језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38/3, 103–117.
- Јокановић-Михајлов 2006:** Јелица Јокановић-Михајлов, *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Канг 2004:** I. Kang, „Teaching English listening in college“, *Modern English Education* 5/1, 3–28.
- Ричардс 2005:** Jack C. Richards, „Second thought on teaching listening“, *RELC Journal* 36/ 1, 85–92.
- Ричардс 2009:** Jack C. Richards, *Teaching Listening and Speaking: From Theory to Practice*. RELC Portfolio Series. Singapore: Regional Language Centre.
- Симић 2001:** Радоје Симић, *Српска граматика II*, Београд: Актуел.

Станојчић–Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић 1958: Михаило Стевановић, „Начин одређивања значења глаголских времена“, *Јужнословенски филолог XXII*, 19–46.

Стевановић 1967: Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: САНУ–Научно дело.

Dragana Veljković Stanković

ABOUT DIALOGUE AND LISTENING AS COMPATIBLE LANGUAGE SKILLS AND THE SIGNIFICANCE OF THEIR DEVELOPMENT IN TEACHING COMMUNICATION

Summary

A communicative approach in Serbian language teaching involves a high degree of the teacher's competence for a successful leading of a heuristic dialogue. It is a fact that a great attention is paid to educational elements within teaching preparations while the erotematic skill as one of guarantees for successful knowledge acquirement is often neglected. In this paper a teaching dialogue is considered from two equally important aspects: a speaker's and a listener's. A teaching dialogue may be successful only in case that speech production and perception of the uttered statements are harmonized and effective which is the reason why we have considered various types of questions, their application, their harmonization with the teaching objectives as well as with the patterns of listening and strategies for improving listening abilities in Serbian language teaching.

Key words: Serbian language teaching, heuristic dialogue, listening.

Рајна Драгићевић

СПОНТАНА ЗАЈЕДНИЧКА УПОТРЕБА МОТИВНИХ И МОТИВИСАНИХ РЕЧИ У ТЕКСТУ

Сажетак: У раду се говори о заједничкој употреби простих речи и деривата у тексту. Изабрано је 15 репрезентативних простих речи у српском језику које су домаћег порекла и које имају богату полисемију и деривацију. На основу електронског корпуса српског језика направљен је избор од по сто текстова у којима се те лексеме појављују. Текстови су кратки, посвећени су различитим темама као што су политика, спорт, мода, економија итд. Показало се да се просте речи и њихови деривати не употребљавају спонтанно заједно у тексту. То значи да мотивне и мотивисане лексеме нису асоцијативно повезане. Претпоставља се да је то зато што су оне удаљене у менталном лексикону, за разлику од парадигматски повезаних лексема међу којима постоји јака асоцијативна веза и висока фреквенција заједничке употребе у тексту.

Кључне речи: творба речи, лексикологија, текст, деривација, просте речи, деривати, асоцијативна веза

1. Теоријски проблем. Познато је да аналогија представља један од главних покретача творбених процеса. У основи аналогије је асоцијативно повезивање, па би се очекивало да постоји чврста асоцијативна веза између творбено повезаних лексема. Постоје два типа могућих асоцијативних веза међу дериватима – хоризонтална (која се остварује између лексема творених по истом моделу: *пливач, ковач, ложач, певач*) и вертикална (између мотивних и мотивисаних лексема: *пливати – пливач, певати – певач*). Иако нисмо упознати са истраживањима у којима се проучава чврстина хоризонталне везе међу дериватима, претпостављамо да она постоји и да се активира сваки пут када се говорници послуже аналогијом да би творили нове речи по постојећим творбеним моделима. Изненадили су нас, међутим, резултати истраживања које смо обавили 2007. године, а који указују на чињеницу да, изгледа, не постоји вертикална асоцијативна веза између мотивне и мотивисане речи.

Циљ овог истраживања јесте да се још једанпут провере закључци до којих се дошло у поменутом ранијем испитивању, овога пута применом другачије методе. Полази се од претпоставке да чврстина асоцијативне везе из-

међу творбено повезаних речи сведочи о степену њихове блискости у менталном лексикону.

2. Резултати досадашњих истраживања. Године 2007. истраживали смо асоцијативне везе између простих речи и њихових деривата на материјалу српског, руског, белоруског, украјинског и бугарског језика. Грађа је преузета из *Словенског асоцијативног речника*, као и из *Асоцијативног речника српског језика*. Циљ је био испитати колико се често, у различитим словенским језицима, у асоцијативном пољу неких простих речи јављају њихови деривати, и обрнуто: колико се често у асоцијативним пољима деривата јављају просте речи. Изабране су просте речи које углавном имају богата деривациона гнезда (*бео, стар, глуп, вода, глава, време, дан, дом, рука, говорити*). Анализиране су и неке изведенице: *срећа, љубав и живот*. Хипотеза је била да ће једна од најфреквентнијих асоцијација испитаника на задату просту реч бити неки од њених деривата из богатог деривационог гнезда, јер се очекује да семантичка веза међу тим лексемама, као и веза по пореклу, условљавају и јаку асоцијативну везу међу њима. Истовремено, очекивало се да ће међу најфреквентнијим асоцијацијама на задате мотивисане речи бити мотивне речи од којих су настале. Резултати су, међутим, били изненађујући. Навешћемо само неколико примера за то. Од 800 српских испитаника само шесторо је као најфреквентнију асоцијацију на придев-стимулус *глуп* имало дериват овог придева. Од 594 прикупљене асоцијације руских испитаника, ниједна није у творбеној вези са придевом *глуп* (*глупый*). Само 8 (од укупно 640) асоцијација белоруских испитаника на овај придев у творбеној је вези са њим и само 5 (од 478) асоцијација украјинских испитаника у вези је са придевом *глуп* (*дурний*). Слични бројчани односи успостављени су и у вези са свим осталим испитаним лексемама. Просте речи су у свим словенским језицима који су узети у обзир у занемарљиво малом броју случајева асоцијативно повезане са својим дериватима. Могло би се чак рећи да не постоји асоцијативна веза између простих речи и њихових деривата. Ако нам се и учини да није тако, испостави се да су творбено повезане лексеме и у асоцијативној вези само зато што су оне и у некој другој семантичкој релацији. Тако је, на пример, 85 од укупно 800 српских испитаника на стимулус *срећа* одговорило асоцијацијом *несрећа*, али разлог за ову везу не треба тражити у творбеној, већ у антонимској вези.

Чињеница да ни у другим словенским језицима не постоји асоцијативна веза између просте речи и деривата указује на то да закључци о творбеној вези између просте речи и деривата нису случајни, већ представљају универзалну појаву.¹

3. Хипотеза овог истраживања. Изнесени резултати подстакли су ново истраживање. И овога пута полазимо од хипотезе да између простих речи и њихових деривата постоји очигледна семантичка и етимолошка веза која би морала изазвати и јаку асоцијативну везу. Због тога би се могло очекивати да

¹ Детаљне резултате о свим испитаним лексемама у српском, руском, белоруском, бугарском и украјинском језику исп. у Драгићевић 2007.

лексема употребљене у тексту у асоцијативном смислу изазивају спонтану употребу својих деривата. Поставља се питање куда спонтано иду наше асоцијације док пишемо неки текст и бирамо одговарајуће лексема. Да ли иду ка дериватима речи које смо употребили у тексту? Задатак је да се ово испита.

Нека истраживања су показала да парадигматски повезане лексема, посебно антоними (исп. Драгићевић 2010), асоцијативно изазивају једни друге и да се због тога често заједно употребљавају у тексту. Наше је питање да ли се исто може рећи и за мотивне и мотивисане речи.

Познати руски дериватолог И. С. Улуханов (2006: 9–10) писао је о случајевима када се мотивна и мотивисана лексема заједно употребљавају у контексту и закључио да се транспозициони и модификациони типови чешће јављају заједно него мутациони, јер се налазе на мањем „семантичком растојању“ од мутационих типова. И ова, али и многа друга истраживања, указују на то да се просте речи и њихови деривати могу очекивати у спонтаној заједничкој употреби у тексту.

Истраживање спонтане заједничке употребе просте речи и деривата у тексту схватамо као наставак испитивања чврстине асоцијативне везе између просте речи и деривата које је спроведено помоћу асоцијативног експеримента. Ово истраживање је, међутим, другачије постављено. Асоцијативним експериментом испитивана је чврстина асоцијативне везе између мотивне и мотивисане лексема независно од контекста. Испитаник је добијао појединачне лексема-стимулусе и писао лексема-реакције без утицаја било каквог лексичког окружења. Овога пута испитује се употреба лексема. Циљ је да се одговори на питање да ли творбено продуктивна лексема (која поседује мноштво деривата) изазива у свести аутора неког текста аутоматизам да спонтанно употреби и те деривате заједно са њом.

4. Опис истраживања. Истраживање је обављено на материјалу тзв. Витасовог електронског корпуса српског језика. За потребе истраживања одабрали смо четири именице (*рука, глава, вода, срећа*), осам придева (*велик, мали, добар, стар, леп, глуп, бео, жив*) и три глагола (*волети, гледати, говорити*). Све изабране лексема су просте речи (осим именице *срећа*), све су врло фреквентне и имају богату полисемију и деривацију.

Предмет истраживања је публицистички функционални стил зато што је он најближи разговорном језику по спонтаности употребе лексема. У текстовима који припадају књижевно-уметничком стилу, лексика се не износи спонтано, јер писци пажљиво бирају одговарајуће лексема. У научном стилу доминира терминологија, па ни овај стил није погодан за испитивање релативно спонтано изабране лексике. У административном стилу преовлађују устаљене форме изражавања, па ни у овом стилу нема простора за спонтану употребу лексема.

Заједничку употребу мотивне и мотивисане лексема у контексту схватили смо као заједничку употребу на једној страници текста, што по обиму одговара величини новинског чланка, па смо зато за предмет анализе одабрали управо новинске чланке. Проф. Душко Витас се љубазно одазвао нашој молби и из електронског корпуса српског језика селектавао по сто новинс-

ких текстова из дневног листа *Политика* за јули, новембар и децембар 2005. године, у којима се бар једанпут јавља свака од петнаест изабраних простих речи. Текстови су посвећени различитим темама – политици, спорту, култури, уметности, моди, свакодневном животу итд. Текстови који садрже задате мотивне речи пребачени су у директоријум са одговарајућим називом (нпр. *рука*, *добар* итд), а затим спојени у један велики текст (нпр. сви новински чланци који садрже придев *добар*). На сваки од ових текстова примењен је Unitex и направљена је (а) претрага са парадигмом мотивне речи и (б) претрага на основу корена задате речи. Конкорданце су направљене у редоследу у којем се облици појављују у тексту како би се испитала њихова близина са мотивном речју.

Приказаћемо делић сортиране грађе за лексему *рука*:

А) претрага са парадигмом мотивне речи:

да је њихова сигурност налази у правим rukama. {S}Goste iz Beograda u bazi "Sxtolc" docyekali onxa, sinhronizujucxi simultani rad obe ruke i obe noge, usled cyega se na razboju pojavlxuju m ar tkanine potrebno je 28 puta ucyniti rukama napred-nazad i nogama vezanim za podlosxku gore-miranxe.{S} Sve ostalo je vesxtina rada ruku i nogu, onedavno, zajedno sa razbojima, proglasxe padu videli kao lutke u Milosxevicxevim rukama, a opasnost od Milosxevicxevog komunizma cyinila tek parkirao, i odmah pocyeli da lupaju rukama i nogama po automobilu, u kojem su se nalazili 8 na nxujorskim ulicama sa golubovima na rukama, kraj grobnih mjesta roditelxa u zavicyaju, ili esniku Zmaju pri posjeti Beogradu lxubi ruku, u slavi i knezxevskom bogatstvu, jednako kao i u e sasvim.{S} Sava i dalje drzxi konce u rukama, posxto jedino on zna da finisxira debelu uzxad lxudi napuste ovaj skup sa ugovorima u rukama i ojacyaju saradnxu, predocyio je Sejlор sinocx a gde smo bili i koji su bili u srpskim rukama - kazxe Dragan Velicx. {S}Predstavlxajucxi Konce cyitava nasxa delegacija cyekala.{S} U rukama je drzxaо mapu nove Bosne i Hercegovine i cyesti dlanove tek u 82.minutu.{S} Nevidlxiva ruka fudbalske pravde pomilovala je Ardiјana Dxoкаја ko riorniji, drzjali su sve konce u svojim rukama.{S} Sa tribina se orilo "Od Topole, od Topole...

Б) претрага на основу корена задате речи:

zaru``, drevna je kineska vesxtina koja preporucyuje kako treba urediti (kad je mogucxno i sagr olxe bi, stoga, bilo da pocyitате neki prirucynik na ovu temu i saznate makar osnovna pravila, alost prodrла svezxa zxivotna energija, strucynxaci savetuju da treba pocyeti od ulaza u kucxu, e su uspomene na zajednicyki zxivot.{S} Preporucyuje se i izbegavanxe bele postelxine, da i lxu nost partnera, pogotovo ako se prilikom rucyavanxa u trpezariји cyuje i neka prijatna muzika.{S} da је њихова сигурност налази у правим rukama. {S}Goste iz Beograda u bazi "Sxtolc" docyekali zbojima iz pretprosxlog veka i danas se rucyno izradxuje svileni damast na isti nacyin kao sxto onxa, sinhronizujucxi simultani rad obe ruke i obe noge, usled cyega se na razboju pojavlxuju m ar tkanine potrebno je 28 puta ucyniti rukama napred-nazad i nogama vezanim za podlosxku gore-miranxe.{S} Sve ostalo je vesxtina rada ruku i nogu, onedavno, zajedno sa razbojima, proglasxe gospodxa Ham: {S}- Prvih pet razboја za rucyno tkanxe, ali ne svilenog damasta nego lana i pamu padu videli kao lutke u Milosxevicxevim rukama, a opasnost od Milosxevicxevog komunizma cyinila tek parkirao, i odmah pocyeli da lupaju rukama i nogama po automobilu, u kojem su se nalazili 8 nu kucxu Miroslava Mirkovicxa bacyena i rucyna bomba koja je eksplodirala u dvorisxtu.{S} Pricy izdanxu Ovih dana vlasnicima telefona i narucyciocima oglasа, uz bucynu reklamu, isporucyuju se narucyciocima oglasа, uz bucynu reklamu, isporucyuju se "besplatni primerci belih i zxutih stran efonski imenici i poslovni adresari.{S} Isporucyuju se uz napomenu da је to poklon "Telekoma",

Тако је направљен случајни избор од 15 пута 100 новинских текстова које повезује приближно исти обим. У сто текстова посвећених различитим областима живота обавезно се бар једанпут појављује лексема *глава* у неком од својих граматичких облика, у 100 текстова обавезна је лексема *велик*, у следећих сто – обавезан је глагол *волети* итд. За сваку изабрану лексему,

тј. за сваку групу од сто текстова у којима се она јавља затим је спроведена анализа са циљем да се испита колико се деривата дате лексеме употребљава у тих сто текстова заједно са њом. Ево и резултата.

5. Заједничка употреба просте речи и њених деривата у сто текстова. Када смо пребројали деривате који су установљени у сто текстова у којима се обавезно јавља проста реч од којих су они добијени, испоставило се следеће:

ИМЕНИЦЕ

РУКА: ручни 12, рукав 9, ручак 8, ручно 7, рукавице 7, поручити 7, порука 6, препоручити 5, рукометни 5, наручити 4, уручити 4, обруч 3, руководство 3, Тројеручица 3, испоручити 2, наруку 2, приручник 2, наручилац 2, руководити 2, изручити 2, рукопис 2, рукометаш 2, доручак 1, изручење 1, подручје 1, рукавац 1, рукохват 1, рукописни 1, ручавање 1, уручење 1.

У 100 текстова има укупно 103 деривата именице *рука*, а 113 различитих граматичких облика ове именице; 32 деривата су различита, а *рука* у српском језику има укупно 289 деривата.²

ГЛАВА: главни 114, углавном 17, поглавље 2, својеглав 1, узглавље 1.

У 100 текстова, именица *глава* има укупно 131 дериват. Има 6 различитих деривата, иако именица *глава* има укупно 330 деривата у српском језику.

ВОДА: водосистем 3, воденичар 1, водоторањ 1.

У 100 текстова, именица *вода* има укупно 5 деривата, а 3 различита. Има 199 различитих облика.

СРЕЋА: несрећа 35, несрећан 35, срећан 29, срећом 28, пресрећан 7, несрећник 5, посрећити 3, срећник 1, сусретати 1, усрећитељ 1, усрећити 1.

У 100 текстова, именица *срећа* има укупно 149 деривата и 181 облик именице. Има 11 различитих деривата, а ова именица има укупно 44 деривата у српском језику.

ПРИДЕВИ

ВЕЛИК: великан 48, превелик 24, увелико 23, величанствен 19, величина 11, велемајстор 7, великодостојник 5, великомученик 5, невелик 5, великодушност 3, величанство 3, увеличати 3, велепоседник 2, великосрпски 2, преувеличавати 2, велепосед 1, увеличавајући 1.

²Подаци о укупном броју деривата у српском језику преузети су из *Семантичко-деривационог речника српског језика* (СДР). У том речнику нису обрађене лексеме *вода*, *велик*, *мали* и *бео*, па овде не можемо прецизно навести укупан број њихових деривата.

У 100 текстова, придев велик има 164 деривата и 2502 облика овог придева. Има укупно 17 различитих деривата.

МАЛИ: помало 48, нимало 33, малобројни 20, безмало 14, малолетник 12, умало 12, малишан 10, омален 6, омаловажити 6, премали 5, малопре 4, малопродајни 4, малиша 3, малодушност 2, маленкост 2, малолетни 2, малецка 1.

У 100 текстова, придев мали има 184 деривата и 1201 облик придева. Има укупно 17 различитих деривата.

ДОБАР: добровољни 19, одобравати 17, одобрити 12, одобрење 11, добровољно 10, одобрен 10, одобравање 7, добродошлица 7, добродошао 6, добронамеран 5, добросуседски 5, добробит 4, добронамерно 3, добровољност 3, добровољац 3, добротворни 3, доброта 2, добровољачки 2, добра (именица у мн.) 2, доброћудан 2, добродржећи 1, добронамерност 1, добросуседство 1, добротвор 1, одобрено 1.

У 100 текстова, придев добар има укупно 135 деривата и 2088 граматичких облика. Има укупно 25 деривата, а придев добар има укупно 98 различитих деривата у српском језику.

СТАР: старински 4, старосни 3, старост 2, старац 2, старица 1, прастар 1.

У 100 текстова, придев стар има укупно 13 деривата и 146 облика. Има 6 различитих деривата од укупно 168 колико их овај придев има у српском језику.

ЛЕП: лепота 36, лепотица 3, прелеп 1, прелепо 1.

У 100 текстова, придев леп има укупно 41 дериват и 284 облика придева. Има 4 различита деривата од укупно 52.

ГЛУП: глупост 11.

У 100 текстова, придев глуп има укупно 11 деривата. Има само 1 дериват од укупно 45 различитих деривата.

БЕО: Београд (+деривати) 3116, Белорусија 14, побелети 2.

У 100 текстова, придев бео има укупно 3132 деривата и 728 облика придева. Има само 3 различита деривата.

ЖИВ: живот 436, доживети 166, живети 151, животни + животно 126, преживети 54, животиња 28, живљење + живље 21, живописни 7, заживети 6, преживљавање 6, оживљавање 4, одрживо 1, беживотно 1.

У 100 текстова, придев жив има укупно 1007 деривата и 307 облика придева. Има укупно 15 различитих деривата од укупно 171.

ГЛАГОЛИ

ВОЛЕТИ: заволети 6, самовоља, задовољство, повољно, недовољан, воља, довољно, добровољност, недозвољен, дозволити, незадовољан, безвољан, задовољити, невоља, презадовољан, самодовољност, добровољац, невољник, самозадовољан, произвољан.

У 100 текстова, глагол *волети* има 20 различитих деривата од укупно 151. Има 215 објика. Једина лексема која се доживљава као дериват јесте глагол *заволети*. Све остало су деривати именице *воља*.

ГЛЕДАТИ: Изглед + изгледа + изгледи + изгледати 274, поглед + погледати 199, углед + угледан 156, преглед + прегледати 78, гледалац 137, очигледно 133, сагледати 40, разгледати + разгледница 16, гледиште 12, гледалиште 10, надгледати 10, огледало 10, недоглед 5, огледати (се) 4, гледаност 4, догледно 4, прогледати 4, нагледати (се) 2.

У 100 текстова, глагол *гледати* има укупно 1098 деривата и 209 граматичких облика. Има укупно 25 различитих деривата од укупно 178.

ГОВОРИТИ: одговор + одговоран + одговорно + одговорити + одговорност 591, преговор 590, разговор + разговарати 453, договор + договорити (се) 266, уговор + уговорни + уговорити 213, саговорник 89, изговор + изговорити 37, преговарати 31, проговорити 20, саговорница 17, приговор 15, поговор 8, предговор 6, наговорити 4.

У 100 текстова, глагол *говорити* има укупно 2340 деривата и 595 облика глагола. Има 23 различита деривата од укупно 128.

Проста реч	број граматичких облика просте речи у 100 текстова	број деривата у 100 текстова	број различитих деривата у 100 текстова	број различитих деривата просте речи у српском језику
рука	113	103	32	289
глава	/	131	6	330
вода	199	5	3	/
срећа	181	149	11	44
велик	2502	164	17	/
мали	1201	184	17	/
добар	2088	135	25	98
стар	146	13	6	168
леп	284	41	4	52
глуп	/	11	1	45
бео	728	3132	3	/
жив	307	1007	15	171
волети	215	/	20	151
гледати	209	1098	25	178
говорити	595	2340	23	128

6. Анализа добијених резултата. На први поглед, слика коју нам пружају добијени резултати прилично је шаролика, јер се види да се неке просте речи користе у тексту заједно са много својих деривата, док се друге појављују у контексту са малим бројем њих. Међутим, ако се погледа које се то просте речи употребљавају заједно са својим дериватима и који су то деривати, слика се значајно мења. У сто текстова у којима се појављује придев

бео, налази се чак 3132 деривата, што значи, у просеку, око тридесет деривата у сваком тексту. Међутим, 3116 деривата (дакле, скоро сви) представљају именица *Београд* и њени деривати. Пошто су анализирани новински текстови штампани у српским новинама и часописима, не може се рећи да је придев *бео* изазвао честу употребу именице *Београд*, већ узроке за ту појаву треба тражити у ванјезичкој стварности. Глагол *говорити* такође се наизглед често користи заједно са својим дериватима (у 100 текстова – 2340 деривата). Најфреквентнији деривати овог глагола су *одговор*, *одговорити*, *преговор*, *разговор*, *разговарати*, *договор*, *договорити се*. Договори, преговори, разговори, уговори најчешћа су тема већине новинских текстова, што значи да се ни у овом случају не може рећи да постоји јака асоцијативна веза између глагола *говорити* и његових деривата, већ се употреба тих деривата може објаснити чињеницом да је предмет анализе језик новина. Фреквентни деривати глагола *гледати* у публицистичком стилу имају врло удаљену семантику од мотивног глагола, па се ни они не могу довести у асоцијативну везу са њим, исп. нпр. *изгледа*, *изгледати*, *углед*, *угледан*, *сагледати*, *очигледно*, *преглед*, *прегледати*. У случају именице *срећа*, најфреквентнији деривати који се са њом заједно јављају у текстовима јесу *несрећа* и *несрећан*, што се објашњава јаком асоцијативном везом која постоји међу антонимима, али не јаком асоцијативном везом која постоји између мотивне и мотивисане речи.

У свим осталим случајевима (а тих случајева је много више), и на први поглед јасно је да изостаје асоцијативна веза између мотивне и мотивисане речи која изазива њихово заједничко појављивање у тексту. У свим примерима показује се да испитиване лексеме имају далеко више деривата у односу на њихов број у сто изабраних текстова (исп. табелу). Број деривата у највећем броју случајева не прелази троцифрени број којем је цифра 1 на месту стотина, што значи да се у просеку у сваком тексту обично налази само један дериват испитиване мотивне речи. Тако се, рецимо, у 100 текстова у којима постоји именица *вода*, деривати ове именице појављују само пет пута. У 100 текстова са придевом *глуп*, појављује се само један дериват – *глупост*, и то само једанаест пута. Придев *стар* има 168 деривата у српском језику, а само њих шест јавља се у сто текстова уз тај придев, и то укупно тринаест пута. Именица *глава* у српском језику има укупно 330 деривата, а у сто изабраних текстова само шест. Тих шест деривата појављује се 131 пут, али тако висока фреквенција није изазвана асоцијативном везом са именицом *глава*, исп. *главни*, *углавном*, *поглавље*.

Као објашњење за ретко заједничко појављивање мотивних и мотивисаних речи у тексту, не треба узети претпоставку да се њихова заједничка употреба избегава због формалне сличности, јер су и истокоренски антоними (нпр. *срећа* – *несрећа*) такође формално слични, али се ипак често заједно употребљавају у тексту.

7. Закључци. Главни закључак који следи из овог истраживања јесте да се, упркос очекивањима, мотивне и мотивисане речи обично не појављују спонтано заједно у тексту. Разлог за то лежи у чињеници да између мотивне и мотивисане речи свакако постоји веза по пореклу, па и веза по значењу,

али не постоји асоцијативна веза. Наведени закључак овог рада заснива се и на овде приказаним резултатима асоцијативног теста који је показао да у пет словенских језика реч-стимулус скоро никада не изазива свој дериват као асоцијацију.

Ако су мотивна и мотивисана реч повезане неком парадигматском везом (антонимијом, једнокоренском синонимијом, паронимијом), асоцијативна веза постоји између њих (па се и појављују заједно у контексту и у асоцијацијама, исп. *срећа – несрећа*), а ако парадигматска веза изостаје, а постоји само деривациона, асоцијативна веза између мотивне и мотивисане речи не постоји.

Зашто је за лексички систем важан закључак о одсуству асоцијативне везе између мотивне и мотивисане речи? Важан је због тога што показује да нису у праву неки истраживачи који деривационе везе међу лексемама третирају као врсту парадигматског односа. Деривациони однос међу лексемама представља сасвим посебан тип односа који није ни (само) парадигматски, ни (само) синтагматски, већ има своју специфичност.

Зашто не постоји асоцијативна веза између мотивне и мотивисане речи, ако већ постоји семантичка веза? Разлоге за то видимо у размештању лексема у лексичкој меморији, тзв. менталном лексикону. Када, на пример, од придева *леп* настане именица *лепота*, она се у нашој меморији не смешта заједно са придевом *леп*, већ, вероватно, са именицама типа *доброта*, *ружноћа* итд. Претпостављамо да су просте речи и њихови деривати удаљени у нашој меморији и да се памте или са речима са којима су у парадигматској или некој другој вези или се, како тврде неки психолингвисти, посебно памте творбене основе, а у посебном резервоару налазе се афикси које додајемо основама сваки пут изнова.³

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић: „Деривати у менталном лексикону“, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, 367–379.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, (друго издање), Београд: Завод за уџбенике.

Улуханов 2006: И. С. Улуханов: „Состояние и перспективы изучения функционального словообразования“, *Функциональные аспекты словаутварэння*, Минск: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа.

Електронски корпус српског језика: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>

СДР: *Семантичко-деривациони речник*, свеска I: човек – делови тела, редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови

³ Детаљније о прегледу схватања о дериватима у менталном лексикону исп. Драгићевић 2007.

- Сад, 2003: Филозофски факултет; свеска II: човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, средство, редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, Нови Сад, 2006: Филозофски факултет.
- АР:** Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд, 2005: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист.
- САР:** Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Карулов, Е. Ф. Тарасов: *Славјанский ассоциативный словарь*, русскй, белорусскй, болгарскй, украинскй, Москва, 2004: Министерство образования и науки Российской Федерации, Московский государственный лингвистический университет, Российская академия наук, Институт языкознания.

Rajna Dragićević

SPONTANEOUS MUTUAL USAGE OF STEM WORDS AND
THEIR DERIVATE FORMS WITHIN A TEXT

Summary

This paper analyses the usage of stem words and their derived forms within a text. There are 15 words of Slavic origin chosen for this purpose, and which are rich in derivatives and polysemy. Based on electronic corpus of Serbian language a choice of a hundred texts in which each word was contained was excerpted. Those texts are short and they are of different topics such as: politics, sports, fashion, economy, etc. It showed that stem words and their derivatives are not spontaneously used together within a text. It means that stem words and their derivative forms are not associated. It is believed that this is the consequence of them being far apart in mental lexicon, contrary to paradigmatically related lexemes with strong associative correlation and high frequency of usage within a text.

Александар Милановић

КОДЕРОВА (ОРТО)ГРАФИЈА: ИЗМЕЂУ ВУКОВСКЕ, ПРЕДВУКОВСКЕ И СОПСТВЕНЕ

Сажетак: У раду се анализира специфична графија и ортографија у делу *Роморанка* (1862) Ђорђа Марковића Кодера, једног од највећих језичких иноватора српског романтизма. Уочавају се правописна решења наслеђена из славеносрпског периода (седам графема одстрањених већ Мркаљевом реформом, диграфи, морфонолошки правопис и сл.), решења која су преузета из Вукове реформе (графеме <ђ>, <ћ> и <џ> и сл.), али и индивидуалне црте ортографије (у интерпункцији и при удвојеном писању графема).

Кључне речи: Ђорђе Марковић Кодер, графија, ортографија, графема, диграф, интерпункција, морфонолошки правопис, јат, јерови

0. Конкуренција и коегзистенција графијско-ортографских норми код Срба у средином и у другој половини 19. века још увек нису сасвим прецизно описани. Познато је да су славеносрпску ћирилицу и морфонолошки правопис од 1818. године, тј. од појаве Вуковог *Српског рјечника*, полако почели потискивати Вукова реформисана ћирилица од 30 графема и фонолошки (фонетски) правопис, заснован на Аделунговом начелу „пиши као што говориш“. Познато је, такође, да се 1847. сматра годином незваничне победе свих Вукових књижевнојезичких, па и азбучних и правописних начела, као и да је последња забрана са Вуковог графијско-ортографског система укинута 1868. године.

Углавном из монографија о језику писаца предвуковске епохе видљиво је да су и поједини књижевници, као и новинари, временом прихватили поједина Вукова графијска решења, најчешће за фонеме /ћ/ и /ђ/, и уносили их у своју традиционалну, предвуковску, славеносрпску ћирилицу.¹

1. За прецизну дескрипцију еволуције графијско-ортографских схватања код Срба битни су несумњиво и ствараоци који су своја дела објавили неком врстом хибридне ћирилице, у којој се среће мешавина славеносрпских и Вукових графема. Један од таквих књижевника био је и Ђорђе Марковић Кодер,

¹ Синтетичке податке најлакше је пронаћи у Херити 1983 и Суботић 1989.

писац упамћен углавном по свом необичном језику богатом индивидуалним неологизмима, који је своју романтичарску поему *Роморанка* објавио 1862. године. Остало је то његово једино дело штампано за живота. Својим необичним језиком Кодер је, судећи на основу записа савременика, пре свих Јакова Игњатовића, Јована Суботића и Милана Савића, привукао велику пажњу младих књижевника, а на многе је и директно утицао. Занимљиво је стога обратити пажњу на све аспекте његовог језика.

Историчари српске књижевности и српског књижевног језика до сада су се по правилу највише интересовали за Кодерове кованице, необичније и фреквентније него у језику других романтичара (Симе Милутиновића Сарајлије, Лазе Костића и др.).² Графија и ортографија овог необичног песника остале су углавном само узредно споменуте. Тако је током 20-их година 20. века Милан Савић кратко записао: „Године издао је своју врло често наведену, а врло ретко читану *Роморанку* са старим правописом“ (Савић 2010: 185). Одређење „стари правопис“ задржао је много година касније и Миодраг Поповић: „Иако је ’Роморанку’ штампао старим правописом, Кодер је био вуковац, али на особен начин“ (Поповић 1985: 276). Млађи историчар српске књижевности 18. и 19. века, Сава Дамјанов, истакао је да „своју дистанцу у односу на владајући језички дух епохе Кодер је недвосмислено показао када је 1862 (дакле, у време дефинитивне победе Вукове реформе) своју *Роморанку* публиковао старим правописом“ (Дамјанов 1997: 219). У сва три цитата правопис је одређен само као „стари“, а при томе се писмо, тј. ћирилица, уопште и не спомињу. Дало би се, дакле, на основу овако општег одређења закључити да је Кодер писао славеносрпском ћирилицом и морфонолошким правописом, и да на графијско-ортографском плану ни за корак није одступио у односу на, рецимо, Милована Видаковића. Све то нужно упућује и на сагледавање Кодеровог односа према резултатима Вукове књижевнојезичке револуције.

2. Иако ни М. Поповић није прецизирао шта подразумева под „старим правописом“, у наведеном цитату већ се налази и одређење које се у контексту мора односити искључиво на Кодеров језик, да је Кодер био „вуковац, али на особен начин“. Сасвим супротно мишљење о Кодеровој припадности вуковској књижевнојезичкој парадигми изнео је С. Дамјанов: „Мада Кодер није био директни, декларисани антивуковац, он очито није припадао ни вуковској парадигми“ (Дамјанов 1997: 19). Како се, дакле, историчари књижевности међусобно не слажу да ли је Кодер био вуковац или антивуковац, мали прилог тој дискусији могла би дати и подробна дескрипција Кодерове графије ни ортографије, а коначне одговоре могли бисмо добити тек након детаљних анализа Кодеровог језика, и то не само његових лексичких, већ и граматичких специфичности.

² В. Милановић 2011.

3. Ваља истаћи да одређене специфичности Кодерове графије и ортографије нису остале сасвим непримећене. Душан Иванић истакао је да Кодер „инсистира на словима као симболима“, те да се „служи словним формулама, премјештањем или замјењивањем слогова“ (Иванић 1986: IX), успостављајући тако везу између песникових граfiјских, ортографских и језичких поступака. И С. Дамјанов је подвукао, анализирајући Кодерову херметичност, да се она „неретко огледа и у тешкој читљивости, те разноврсним, но текстуално релевантним граfiјским и ортографским специфичностима“ (Дамјанов 1997: 186).³ Иванићево указивање на специфичан статус графема у Кодеровом делу, које постају својеврсни симболи у појединим лексемама, и Дамјановљево указивање на чињеницу да су граfiјско-ортографске специфичности „текстуално релевантне“ дају додатну специфичну тежину анализи графије и ортографије.

4. Кодеров граfiјски систем представља мешавину славеносрпског и Вуковског. У њему има 34 графеме односно слова: <а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ћ, у, ф, х, ц, ч, ц, ш; й, і, є, ю, я, њ, љ>. У наведеном графематском инвентару стриктну фонолошку вредност има 28 графематских јединица: <а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ћ, у, ф, х, ц, ч, ц, ш>. Графема <і> фунгира само као алограф графема <и> и <й>. Графеме <є, њ, ю, я> обележавају секвенце фонеме /j/ и вокала /е, у, а/, као и секвенце /ље, љу, ља; ње, њу, ња/ у графематским секвенцама <лћ, лю, ля; нћ, ню, ня>. Графема јат обележава фонему /е/ у секвенцама /је/, /ље/, /ње/, али и у коренским/лексичким морфемама у којима се налазило етимолошко јат, које је у Кодеровом дијалекту и песничком језику замењено рефлексом /е/.

Слово <ъ> нема фонолошку вредност и има искључиво ортографску функцију обележавања палаталности претходног сонанта у секвенцама <љъ> и <њъ>. Из угла еволуције ортографских схватања битно је истаћи да у Кодеровом графематском систему нема слова <ъ> у функцији конвенционалног маркера краја речи која се завршава сугласником, а да ту функцију нема ни <ь>.

4.1. Из славеносрпске ћирилице Кодер је задржао седам графема одстрањених Мркаљевом и Вуковом реформом: <й, і, є, ю, я, њ, љ>. Док првих пет графема само решавају проблем обележавања фонеме /j/, /њ/ и /љ/ у различитим контекстима, графема јат има и додатну функцију у оквирима историјског ортографског проседеа: да обележи „етимолошко јат“.

Кодер је своју ћирилицу растеретио многих славеносрпских графема. Неке од њих појављивале су се код предвуковских писаца само спорадично, попут грчких <Ѡ, ѡ> или руских <э, ш>, док су друга имала статус стабилних елемената система, попут <ъ, ы>. Занимљиво је истаћи одређену Кодерову недоследност у примени историјског ортографског проседеа: писање „етимолошког јата“ не прати и писање „етимолошког јерија“.

³ Сам С. Дамјанов даје и један пример ортографске специфичности и њене мотивисаности кроз констатацију да „етимолошко писање појединих кованица каткад изопштрава семантичке ауре њихових делова“ (Дамјанов 1997: 201).

4.2. Из Вукове ћирилице Кодер је преузео графеме <ђ, ћ, ц>, али не и графеме <ј, љ, њ>. За обележавање меких фонема /љ/ и /њ/ Кодер је задржао традиционална и Мркаљева диграфска решења <љ, њ>. Фонема /ц/ доследно је обележена графемом <ц> у свим примерима: свецба 8, вецбам 18, цбуна 21, Вецба ћу 32, цбунићах 39, вецбале 40, Неранцићке 68.

5. Фонема /а/ обележена је првенствено графемом <а>, осим у позицијама иза /ј/, /љ/ и /њ/:

<я> → /ја/: гоязне 3, удовія 4, вріяру 16;

<ля> → /ља/: Ратосиля 3, дивля 67;

<ня> → /ња/: непонятне 76, найпонятніе 76.

Недоследности је, као и код других српских писаца у 19. веку, доста, па се среће и конкурентно графематско решење, у којем секвенца <ia> има фонолошку вредност /ија/: Жалфіа 3.

6. Фонема /е/ представљена је графемама <е>, <є> и <ѣ>. Типична графематска реализација је <е>. Остале графематске реализације су:

<є> → /је/: едно 3, тає 3, чиє 15;

<ѣ> → /је/: разѣда 7, одѣке 23, Божѣг 38, Одѣк 51;

<лѣ> → /ље/: девесилѣ 3, чешлѣ 3, рашлѣ 6;

<нѣ> → /ње/: нѣна 3, Заклонѣна 7, Валѣвкинѣ 49.

Графематске недоследности у обележавању групе /је/ срећу се чак и у суседним речима: тає и издає 3. Неретко је и иста лексема написана на два различита начина: едно 3 : едно 9.

7. Типична графематска реализација фонеме /и/ је <и>, док се у позицији испред вокала појављује и реализација <і>: радіоца 4, тріодице 16, прсію 18, се віу 32, разбіеним 41 итд. Међутим, и овде има недоследности, па се, с једне стране, испред вокала може наћи и графема <и> (гриота 8, усрдие 46), док се, с друге стране, графема <і> јавља и испред сугласника: удівію 16, віду 38, делимірку 43 и сл.

Иза фонема /љ/ и /њ/, тј. иза <љ> и <њ>, доследно се појављује <и>, што је у складу са славеносрпском традицијом:

/љи/: земљици 3, осорљива 5, капљицу 12;

/њи/: гњизда 6, њиове 8, Светинњи 29.

Диграфи <ѣй> и <іј>, карактеристични за славеносрпску писменост у одређеним морфолошким категоријама, носу посведочени у Кодеровом спеву.

8. Фонема /у/ обележава се графемом <у>, осим у положајима иза палатала /ј/, /љ/ и /њ/:

<ю> → /ју/: Стасаю 4, Кою 4, појутренке 15;

<лю> → /љу/: кліону 12, бодію 15;

<ню> → /њу/: ню 16, милостинію 65.

9. Фонема /ђ/ доследно је, и у домаћим речима и у позајмљеницама, обележена вуковски: пређе 5, мимоиђу 6, коловође 6, дође 15, Измеђ 17, ђинђуву 19, ђурђица 25, Туђити 45, ђерму 67 итд. Традиционално и Мркаљево решење <дъ> Кодер није употребљавао.

10. Фонема /j/ се због положаја у речи и фонолошког контекста различито графематски реализује, у складу са графичко-ортографском праксом славеносрпског периода. Будући да није прихватио Вукову јоту, преузету из латинице, Кодер је следио предвуковску традицију. Једини, усамљени пример Вукове јоте налази се, сасвим изненађујуће, на насловној страни књиге: у Јованском крају 1. Иста реч, у истом графичком руху, понавља се двапут и у *Разясницама*, својеврсним коментарима и објашњењима кованица који прате поему: *У Јованском крају*: ербо у Јованском гробљу лежи роденац од Мужа! 61.

10.1. Не рачунајући овај јединствен пример, једина једнофункционална графема за обележавање /j/ код Кодера је <й>. Ова графема појављује се у две позиције: на крају речи и испред сугласника:

а) иой 3, Тай 3, ньой 3, толкуй 14, Славуи 15, освртай 16, лелуи 17, Ей 51;

б) Майке 3, ожуике 4, развейку 6, войке 17, Пруйну 51.

У интервокалском положају графема <й> појављује се сасвим изузетно: струиом 80. Недоследности и има и у употреби графеме <й>, што би се могло приписати и немарности словослагача: таи 3 : Тай 3.

10.2. У иницијалној позицији испред вокала /o/, као и у интервокалским позицијама, сонант /j/ обележен је алогографом <i>:

<io-> → /jo-/: иой 3, иош 11;

<aiо-> → /ajo/: задаиом 25, протицаиом 41;

<oiо-> → /ojo/: моиој 26, коиој 36, твоиој 44;

<уio-> → /ujo/: славиојом 26, слуиојом 27.

10.3. Иза сугласника секвенца /je/, речено је већ, обележена је јатом: разђда 7, одџке 23, Божџг 38, Птичџг 43, Одџк 51, Мишџг 53. Далеко ређе то решење се среће и иза вокала: освоџ 4, греџ 7, Од омаџ 21.

10.4. У интервокалском положају фонема /j/ неретко је репрезентована као ø:

<ae> → /aje/: тицае 7;

<ие> → /ije/: пием 13, бием 13, лие 15;

<ie> → /ije/: најпонятније 76;

<oe> → /oje/: мое 4;

<уе> → /uje/: разтресеуе 4.

<ai> → /aji/: гаи 4, дотицаи 5;

<иi> → /iji/: Най милии 11;

<oi> → /oji/: пои 3, бои 4, упокои 17;

<иу> → /iju/: виутом 15.

Као и код свих других писаца предвуковске епохе, највише недоследности у писању и код Кодера налазимо управо при обележавању фонеме /j/, за шта ћемо навести само четири примера:

- а) /еје/: леіе 60 : лећ 60 : завее 60;
- б) /ију/: очіу 78 : изустію 96.
- б) /оје/: Боћ 4 : бое 7;
- в) /ујо/: слуіом 27 : струіом 80 итд.

10.5. У поеми има потврда и за велика слова којима је обележена фонема /j/:

- /ја-/: Је 8;
- /је-/: Єр 8, Єдно 9, Єлка 10, Єк 14;
- /јо-/: Још 45.

Код обележавања иницијалне групе /је-/ код Кодера нема доследности: Ели 7, Ел 7, Евреях 78.

11. Фонеме /љ/ и /њ/ обележене су традиционално, диграфима који су позиционо условљени. На крају речи, испред вокала /о/ и испред сугласника у склопу диграфа је танко јер:

- <-љ> → /-љ/: цівуль 4; штавољ 8, Цигуљ 12, Створитель 20;
- <-љо> → /љо/: капљом 13, млатуљо 15, вртуљо 21;
- <-љС> → /љС/: врвуљци 5, пецаљке 5, биљком 15, польско 67.

Обележавање секвенци /ља/, /ље/, /љи/ и /љу/ већ је описано у претходном делу рада. Фонема /њ/ парадигматски је обележена у односу на фонему /љ/:

- <-њо> → /њо/: нњой 3, муњом 55, нњойзи 64.

12. Фонема вокално /р/ у домаћим речима обележена је вуковски: разкрст 6, срце 7, прскалице 8, Патицврк 8, посрнула 9, врзло 11, Србски 14, нагрде 15, црва 15, Првка 17, грлице 28, цркви 65 итд.

Вокално /р/ потврђено је и у славенизму са суфиксом *-ије*, тј. славеносрбизму /усрдије/: усрдіе 35. У другом славенизму са истим суфиксом, међутим, фонетизам је рускословенски: Безсмертіе 59. У осталим сасвим ретким примерима књишких речи са секвенцом <ер> могућа су два тумачења – да је у питању утицај славеносрпске (орто)графије, и да је у питању фонетизам са секвенцом [ер], потврђен у појединим лексемама у градским говорима Војводине у 19. веку: первенству 4, первенством 19.

13. Фонема /ћ/ доследно је обележена вуковски: пропушћала 3, мутећи 3, ћелице 6, цвећем 7, дотичуће 8, поточић 8, листића 12, врућим 14, помоћи 23 итд. Традиционално и Мркаљево решење <тъ> Кодер није употребљавао.

14. Графема <х> саставни је део инвентара, и појављује се и у домаћим речима и у позајмљеницама, у основи и у наставцима за облик: дух 3, нњих 4, старих 5, граховином 7, Халилуя 10, Хоће 13, птицах 26, тихо 30, сузах 59, хаос 94 итд. Изостанак фонеме /х/ на графематском плану обележен је

апострофом само у заменичком облику /и/, добијеном губљењем сугласника /х/: Да и' ороси крвца 8; ербо и' од Плодилѣ 12. У свим осталим примерима губљење сугласника /х/ није обележено апострофом: прне 3, просути 3, ньио-ва 8, гриота 8, одане 17, саранюу 23, маовине 37, ладне 41 и сл. У наведеним примерима огледа се утицај Кодеровог дијалекта.

15. Фонема /ц/, речено је већ, доследно је обележена вуковском графемом <ц>: свецба 8, вецбам 18, цбуна 21, Вецба ћу 32, цбунићах 39, вецбале 40, Неранцићке 68. У примерима са основом /вецб-/ огледа се фонетизам сремског говора (Николић 1964: 127-128, 134). Посебан коментар заслужује само последњи пример, где фонема /ц/ у истом контексту алтернира са /ч/: онда голубица горска, *сив-ута*, тиядише своме Неранчићу. Кад мати оде у скитню, а чедо не заложу, то се пиле, зове Неранче. Майки слове бабе: срце негулице, Неранцићке, ви тек у уму имате ваше дете 68. Могуће је да се у примерима симболички укрштају две основе. Прва је плод Кодерова околиналне творбе: не + (х)ран- + че(до).⁴ Друга је основа /неранц-/, са покрајинским фонетизмом, из Кодеру блиског биљног света, који у делу бива смештен у митолошки контекст.

Нити у једном примеру из *Роморанке* фонема /ц/ није добијена једначењем по звучности, где би – с обзиром на Кодеров избор морфонолошког правописа – вероватно била обележана као <ч>.

16. Писање јата у етимолошком положају последица је Кодеровог прихватања распрострањеног историјског ортографског проседеа: дѣло 1, лѣта 3, слѣди 3, изцѣлити 5, тѣлца 7, Завѣтницу 14, завѣту 14, Наслѣдника 15, Велелѣпне 20, вѣчну 31, тѣла 47 итд.

С друге стране, у складу са заменом јата у сремском говору, у многим местима на месту „етимолошког јата“ налази се графема <е>: река 3, лепоту 4, цвета 5, грешне 6, семе 7, цвећем 7, мером 9, Семенце 10, дуговечно 11, века 14, Белозвезди 14, цвет 14, Месец 16, Звезда 24, песму 43, човек 61, млеко 63, деца 80 итд. Ни у славенизмима, где би требало очекивати правилније писање графеме јат, условљено специфичним рефлексом јата, Кодер није доследан: цѣлительна 25 : целительне 84.

17. Апостроф је у Кодеровом песничком језику *Роморанке* имао искључиво фонолошку функцију обележавања редукованог вокала и одсуства покретног вокала или непостојаног *a*. Како метрички разлози у поезији условљавају потребу редуковања слогова, примери у Кодеровој поеми нису ретки. Најчешће је апострофом обележено одстрањивање финалног вокала: гложе с' 4, да с' изгубе 6, Преобраз' у разне истовете 9, там' амо 15, Па б' клонула 16, Шт' у разитку гору Загушюу 19. Апострофом је сигнализирано и одсуство покретног вокала: од мог' туземишта 9, Том' одломку 10 и сл. На исти начин обележени су и облици предлога без непостојаног /a/: с' ветром

⁴О овом типу творбе в. Милановић 2009 и Милановић 2011.

8, с'кудельом 8, с' вама 9, к' моіой 32. Само у једном примеру апострофом је обележено редуковање читавог финалног слога: Док' є Залог на усташци био, / И бденице облећале гњиздо, / Дот' є била и весела душа 12.

Апострофом је медијалној позицији у речи обележено уобичајено асимиловање и сажимање вокала након губљења интервокалног /j/ (Ко'м 12), као и неприродно редуковање вокала условљено песничким метром: додоленц'ма 17, н'умором 18, да н' осећаш 42.

У Кодеровој поеми обележавање апострофом редукованог вокала није доследно ни у истим категоријама, нпр. инфинитиву (избећ' 5, примит' 7, тиядисат' 9 : такнут 6, ронит 15, избећ 21), ни у истим лексемама (ал' 9 : ал 12).

Тешко је наћи мотивацију за следеће примере употребе апострофа: У своину' 17, пчеле' 36 и сл.

18. Кодер се у поеми определио за славеносрпски морфонолошки правопис, па алтернације на морфемским границама махом нису регистроване у писању: сладка 3, подпнеуша 4, разтресеу 4, изцџлити 5, сбегне 7, разтвор 10, сладцу 11, Србски 14, пречешую 19, разпад 26, сбило 29, разход 31, тројлџбци 32, гњиздажце 38 итд. Попут других савременика, ни Кодер овде није доследан: Друштву 1, тешке 60 итд. За овај тип правописа карактеристично је и писање неупрошћених сугласничких група на морфемској граници: костчица 3, Жалостна 48, жалостно 72, пакостно 83, разлистка 79, костчице 83 итд.

Нити у примени морфонолошког проседеа Кодер није доследан: Срдне 4 : срца 9.

19. У односу на савремену ортографску норму, многи српски писци у 19. веку неуобичајено су растављали речи, а норме у овој области није ни било. Исто важи и за Кодера: не ма 3, не ће 4, ни сам 9; нај милии и нај драгоцџни 11, нај милие 18, Оболе ћу 24, премину ћу 24, преста ћу 24, не познате 27, ни є 28, би ћу 30, двори ћу 30 итд. Са друге стране, Кодер спорадично речцу *ли* пише састављено са акцентованом речју: Сећашли се 40, Прићел кои човек 61.

20. Интерпункција у Кодеровој *Роморанци* показује многе индивидуалне специфичности. Поједини истраживачи Кодеровог дела сасвим су пренебрегли ову чињеницу, Кодерову интерпункцију прилагођавали актуелној важећој. Тако и Јован Скерлић цитира поднаслов *Роморанке*, коју на истом месту одређује као „најлућу књигу нашега романтизма“, на следећи начин: „сан матере српске, не школи, не ком ученом Друштву, већ простим Матерама из Срема, Бачке и Баната, којима благодарим за све, што у Роморанци пишем, и што ћу писати“ (Скерлић 1966: 367).

У оригиналу, међутим, овај исказ интерпункцијом је сасвим другачије сегментиран, а при томе Кодер не поштује ни уобичајено правило о писању великог слова иза тачке, додатно тиме истичући специфичност парцелације:

„сан матере србске не школи, не ком ученом Друштву, већ простим Матерама, из Срема, Бачке, и Баната, којима благодарим за све. што у Роморанки пишем, и што ћу писати. посвећуем ово дјело.“ Веома необична употреба тачке и великог и малог слова види се и у наредној реченици: „Ђорђе Марковић. саставља у Јованском крају На велику Госпоину“.

21. Уколико се, осим у интерпункцији, у графичко-ортографском систему игде могу још уочити изразите Кодерове индивидуалне специфичности, онда се то пре свега односи на удвојено писање графема. Док се у појединим примерима удвојеним писањем консонаната (Обколџна 7) или вокала (милооре 20, милоорю 77, волоока 89) поштује славеносрпска ортографска норма, у другима се у удвајању графема крије одређена Кодерова затамњена симболика. То се у мањем броју примера односи на удвајање вокала (Сиила 17, Измеђ' Сиила 17, Кад си виила на Борову грану 44), а у већем на удвајање консонаната: витти 16, орру 20, дусси 63, прссине 70, проссуй 70, проссуйци 70, рругу 74, стазз 75, разпрассак-красно 76, непослушна 87, ггнути 87, дусси 88.

22. Чини се да анализа Кодерове графије и ортографије не може дати одговор на питање да ли је Кодер био вуковац или антивуковац, али може указати на развојне тенденције српске ћирилице и правописа, тј. на ствараоце који су ишли мимо два најутабанија колосека у 19. веку. У Кодеровом писању одлике предвуковске и вуковске писмености нашле су се у специфичној симбиози.

Кодер је, наиме, показала је анализа, задржао одређена обележја славеносрпске графије и ортографије (употреба графема јат, танко јер, диграфа и других, морфонолошки правопис), али је истовремено присвојио и поједине Вукове графичке и ортографске иновације (графеме <ђ>, <ћ>, <џ>, на једном месту чак и Вукове јоте). Свему томе придодао је снажан нанос посве индивидуалних специфичности, најизраженијих у интерпункцији, писању великог и малог слова, као и удвојених графема. Одређење Кодеровог правописа као „старог“ зато је у суштини погрешно: „стар“ је, заправо, само његов део. Кодер је створио јединствен графичко-ортографски систем, као што је уосталом сасвим јединствен, Скерлић би рекао „невероватан, нечувен“ (1966: 367) био и његов песнички језик. Док су историчари књижевности уочили изванредан Кодеров лексички утицај на Лазу Костића или Јована Јовановића Змаја (Милановић 2011), Кодерове ортографске иновације нису биле прихваћене нити код савременика нити код млађих књижевника.

ЛИТЕРАТУРА

- Дамјанов 1997:** Сава Дамјанов, *Кодер: Историја једне рецепције*, Београд: Просвета.
- Иванић 1986:** Душан Иванић, „Санарница Ђорђа Марковића Кодера“, in: Ђорђе Марковић Кодер, *Роморанка*, Београд – Горњи Милановац: Народна библиотека Србије – Дечје новине, I–XXII.
- Милановић 2009:** Александар Милановић, „Филолошка рецепција околишности код српских писаца у 19. веку“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, 2009, 243–251.
- Милановић 2011:** Александар Милановић, „Дериватолошке карактеристике индивидуалних неологизама у *Словару Ђорђа Марковића Кодера*“, *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/1*, 351–361.
- Николић 1964:** Берислав М. Николић, *Сремски говор*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Поповић 1985:** Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности. Романтизам. Књига друга*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Савић 2010:** Милан Савић, *Наши стари*, Нови Сад: Градска библиотека.
- Скерлић 1966:** Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871)*, Београд: Просвета.
- Суботић 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Херити 1983:** Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад: Матица српска.

Aleksandar Milanović

KODER'S ORTHOGRAPHY AND GRAPHEMICS: BETWEEN VUK,
PRE-VUK AND HIS OWN

Summary

The paper discusses the specific graphemics and orthography in the work *Romoranka* (1862) by Đorđe Marković Koder, one of the greatest linguistic innovators of Serbian Romanticism. One can notice the orthographic solutions inherited from the Slavonic Serbian period (seven graphemes already eliminated in Mrkalj's reform, digraphs, morphophonological orthography and similar), solutions taken from Vuk's reform (the graphemes <ђ>, <ћ> and <џ>, etc.), but also individual orthographic traits (in punctuation and in graphemic doubling).

Снежана Вучковић

ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ КУЛТУРЕ: КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И СЕМАНТИЧКА ПРОМЕНА

Сажетак: Путем анализе лингвокултурама које припадају лексичком, фразеолошком и паремиолошком језичком нивоу у раду се жели показати како смена културних модела (претхришћанског, хришћанског и модерног секуларног) бива одражена у језику и како утиче на еволуцију денотативних и конотативних значења његових јединица.

Кључне речи: језик, култура, семантичка промена, културни модели

Проучавање односа језика и културе у савременим лингвистичким истраживањима добија свој пуни замах. Будући да су језик и култура пре свега семиотички системи, међу њима постоји структурна аналогија која се може пратити на више посебних нивоа, односно стратума.

Као што је у језику стална само његова промена, тако се и у историји културе одвија непрестана смена културних модела. Њихов успон и пад, цветање и опадање, споро и непрестано затварање једних и отварање других културних и историјских циклуса, узајамно прожимање и паралелно опстојавање у току дугих временских одсека, надвладавање једних и пасивизирање других културних модела – сви ти процеси имају своју структурну аналогију у језичким системима.

Обревши се на рушевинама старог античког света Словени су отворили свој, властити, нови историјски и културни циклус. У сусрету са другом, хришћанском културом, стари систем вредности и норми се отворио, митско време сменило је историјско време, митско памћење историјска свест. Међутим, стара словенска култура, стабилна и затворена, сада заоденута словесношћу и културном самосвешћу, остала је да пребива у стаблима њеног језика дуго.

У контакту и прожимању ових двеју култура створен је својеврстан дуализам који одликује духовну културу Словена све до данас. Тај дуализам, односно „унутрашњи синкретизам“¹ који је у себи зачала стара словенска

¹ Веселин Чајкановић у својим истраживањима старе српске религије и митологије говори о сукобу старих и нових схватања у време када се наш народ нашао у промењеним култур-

култура у додиру и прожимању са младом хришћанском културом, одраз налази и у језику као свом вербалном коду. Двокултуралност је уткана у језичку структуру и манифестује се у виду концепата који имају своју архетипску основу, али је она моделована у складу са одређеним аспектима ванјезичке стварности. На савременом језичком и културном нивоу срећемо дуализам традиционалног и модерног, који савремена, превасходно секуларна култура у себе асимилује, тако да ово својство постаје једно од њених конститутивних обележја. Моделовање културних, односно језичких концепата посебно је карактеристично за актуелну, постмодерну културу и одликује се својеврсном симплификацијом.

1. Лексички ниво

Прасловенски лексички фонд мењао се у сусрету са новом хришћанском културом. Он се првенствено богатио уношењем лексема које треба да задовоље нове културне и цивилизацијске потребе. Велики број нових, апстрактних именица настао је калкирањем грчких или под грчким утицајем оживљених старих словенских творбених модела. Међутим, основни лексички фонд такође се мењао. Стара значења речи, са својом архетипском основом, унутрашњом формом која је подразумевала и цео асоцијативан комплекс старог културног концепта – развила су се у складу са променама у ванјезичкој стварности. Ова семантичка померања најочигледнија су била код лексема из религиозно-обредне сфере.

1.1. О жртви

У средишту свих развијених облика религије и културе налази се жртвовање као првобитни догађај сваког култа и сваке религије. Култ жртве налазио се и у темељу индоевропске религије, где су жртве, ако следимо етимологију те речи, биле жртве паљенице – оне су приношене ватри, огњу² да изгоре.

У старословенским канонским текстовима лексема **жрѣтва** – „жртва; оно што се приноси на жртву“ – стоји у творбеној вези са глаголском основом **жрѣти**, **жрѣти** „приносити жртву, жртвовати“ (< прасл. глагол *žgti, са основом која представља превојни степен од старије форме *žerti и која се доводи у везу са праие. *gerti „горети“, буквално: „приноси жртву паљеницу“ од ие. корена *gher-/*ghor- „палити, горети“) (в. и Скок III, 675). Овај корен уобличен различитим превојним степенима налазимо и у српским

ним приликама и каже да је „последница тога био изванредан унутрашњи синкретизам схватања и религијске праксе, при чему није било од значаја што ће ново често противуречити староме“ (Чајкановић 1994: 55-56).

² Староиндијска реч *agni-* (упор. лат. *ignis*, лит. *ugnis*, стел. **огнь**) означавала је и „ватру“ и „бога ватре“. У зороастризму ватра поседује божанско суштаство и важи као оличење божјијег духа (Јома 2004 : 41).

лексемама: *горети, грејати, гар, жар, жеравица, грнчар* итд. У старословенским споменицима забележени су и изрази **ЖРЪТВА МРЪТВЫНУХЪ, ЖРЪТВА БОЖЬСКАЯ, ВЪСЕСЪЖАГАКМАЯ** (СС, 220-221) у контекстима из којих је јасно да се ова синтагма односи на жртву идолима, претхришћанским боговима.

У старим претхришћанским културама жртва је била ритуални дар, приношење којим су људи успостављали контакт са божанским бићем. У сусрет новој, хришћанској култури, Словени су понели и овај „културни сегмент“. Али, у новозаветној предаји долази до инверзије односа, успоставља се нови однос између Бога и човека: Христ је први жртвован за спас људског рода. Реч губи своју унутрашњу форму и контексту хришћанске културе добија нове смисаоне нијансе понете из јеванђељске приче о Христовом страдању: жртва је и страдање, трпљење, труд. У Речнику српскога језика лексема жртва има следећа значења: 1. „оно што се приноси на дар неком божанству у знак захвалности или ради придобијања милости тога божанства“; ... 2. б. „онај који подноси страдања, невоље, онај који је изложен страдању, пропасти“; 3. „одрицање од нечега, несебично давање, помагање у корист некога, саможртвовање“ (РСЈ, 375). Појам жртве, дакле, и у савременом језику остаје у домену језичког и културног унутрашњег синкретизма: реч чува у свом значењу старе, архетипске слојеве, она је истовремено и дар божанском бићу (претхришћански слој) и дар божанског бића (хришћански) којим треба да се обнови и учврсти и људски и божански поредак, свет у целини. Будући да је у хришћанском предању жртва као божји дар подразумевала и страдање и трпљење, то се ово ново значење наслојило на стара и даље развило све до значења „саможртвовање“ из кога, као из каквог запечаћеног свитка, развијамо слој по слој, наталожена језичка и културна значења.

На фразеолошком нивоу, синтагма *жртвени јарца* јавља се као метафора невине жртве. Генетски прототип, односно стара библијска прича о јарцу кога су Израилџи ритуално жртвовали на њега преневши своје грехе и оставивши га Јахвеовом гневу, адекватан је његовом дословном значењу. Затим долази до идиоматског преосмишљавања базираног на метафори коју морамо сагледавати на фону узајамних утицаја лингвистичких и екстралингвистичких фактора. Тако у модерној секуларној култури овај фразем постаје и ознака мањинске групе или угрожених појединаца (Роми, црнци, хомосексуалци и др.) на које је усмерена агресивност већинске групе са атрибутима праведног, божанског, Јахвеовог гнева.

1.2. О јарости

Речник српског језика под одредницом *јарост* бележи значење „велика љутина, гнев, бес“. Придев *јаростан* има више значења: 1. „љут, гневан, разјарен“; 2. „обестан, оснон, помаман, жесток“; 3. „сјајан, светао“ (РСЈ, 501). На нивоу општеупотребне језичке сфере ову именицу су умногоме потиснуле друге, из исте лексичко-семантичке групе (*љутња, бес, гнев, срџба* и сл.), које се у РСЈ узајамно дефинишу.

Старословенска именичка изведеница **ѡросѡтъ** „јарост, гнев, злоба“ изведена је суфиксом *-ostь* од придева **ѡрѡъ** „гневан, жесток, срдит“ (СС, 797). Лингвокултуролошко разматрање значења ове лексеме, као и њене семантичке промене, открива неопходност укључивања етимолошког поступка. Етимолошка анализа открива да је првобитно именска основа **jar-* била морфолошки неиздиференцирана тј. имала је и именичко – „врућина, жега“ односно „доба жеге, врућине“ (упор. срп. *јара* „велика врућина, жега“; „врелина, топлота), и придевско значење – „пролећни тј. онај који се родио /који је засејан почетком лета“. Секундарно се одавде развило и придевско значење „млад“ (упор. срп. *јарица* „назив за пшеницу засејану у пролеће“; „млада коза“). Словени су традиционално били везани за сточарску и земљорадничку привредну сферу, па су у свом старом језику баштинили оваква значења датих лексема, не дајући им никакву моралну конотацију.

Млада хришћанска култура је као доминантна пасивизирала значења која су ове лексеме имале у словенској народној култури (она се и данас срећу као унеколико дијалектаски обележена), те је преко прелазне етапе „млад“ → „осион, страстан, обестан“ дошло до преосмишљавања у складу са хришћанским моралним и религијским правилима (Ларин 1977: 91-94), будући да је у хришћанској традицији извор греха и хибрис или охолост, а затим и бес и др., за које се сматрало да потичу из непоштовања божијег ауторитета. Тако се именичко значење првобитно морфолошки недиференциране прасловенске основе **jar-* развило у значење „срѡба, гнев“, а придевско у значење „жесток, суров“. Древну морфолошку недифренцираност језик је уклонио развитком именичке изведенице **ѡросѡтъ**, а у првобитној придевској основи дошло је до маргинализацијом значења „млад“ под утицајем синонимичних придевских основа **jun-* и **mold-*.

Лексема **ѡросѡтъ** се у старословенским текстовима јавља у контекстима који конотирају значење погрешног поступања, понашања које није у складу са етичким и религијским нормама: **и испљънишѡ сѡ ѡ р о с т и ѡ вси на сѡ њ ѡ мишти слышѡштѡ...** Лк 4, 28 Мар (тј. због Христових речи испунише се јарошћу они који су га слушали и изагнаше га ван града). У овој својој семантичкој специјализацији лексема **ѡросѡтъ** се супротставља лексеми **гнѡвѡтъ**, која је пре свега божански атрибуирана (**гнѡвѡтъ божни**, упор. срп. *праведни гнев*) и јавља се као једно од својстава Бога, његовог божанског ауторитета: **пролы на њѡ гнѡвѡтъ твои и ѡ р о с т ѡ г н ѡ в ѡ твоѡго да имѡтъ ѡ** СинПс 68, 25. Употребивши израз „*јарост гнева*“ словенски преписивачи су желели истаћи да ове две лексеме у хришћанским текстовима нису апсолутно синонимне и да је јарост у узвесном смислу врста гнева. О томе сведочи и нееквивалентност грчких паралела (грч. *ѡѡѡѡѡ* „гнев“, *ѡрѡѡѡ* „јарост, жучност“). Јарост, дакле, у поређењу са гневом, има неутралнију конотацију љутње уопште, док је гнев својство божанског бића.

Еволуција семантике лексеме *гнев* (упор. прасл. **gnѡvъ*, стсл. **гнѡвѡтъ** < ие. превојног корена **gnѡj-/gnѡj-*) ишла од првобитног значења физичког својства „оно што се гноји – гнојиво, ђубриво“ (то значење има у рускословенском; упор. и стсл. **гнѡити** „гнојити се, трунути“, од истог индоевропског

корена) → „отров“, те даљим метафоричним преношењем у значења из апстрактне, духовне сфере: „злоба, пакост“ → „јарост, бес, гнев“ (Скок I, 579; Фасмер I, 420).

Приказ семантичког развитка ових лексема одражава у историјској семантици добро познат начин семантичке еволуције речи чија семантичка амплитуда прелази пут од значења физичких стања и процеса до, на метафори заснованих, апстрактних, духовних значења. С променом културног модела у њима се таложу и значења која мењају њихово основно обележје (унутрашњу форму) и доводе до семантичког подвајања у религијско-филозофској сфери.

Именица *љутња*, *јарост*, *бес*, *гнев* и сл. у свом значењу данас не развијају семантичку специјализацију, али се као далеки одјек старих значења јавља извесно подвајање оличено у томе да лексема *љутња* има нешто „неуталнију“ позицију у односу на друге, лексема *јарост* је донекле архаизирана, *бес* опстаје у општеупотребној сфери са значењем „велике љутње“ (овоме доприноси семантичка интерференција са његовим примарним значењем: „ђаво, нечиста сила“), док *гнев* има унеколико књишки карактер. Савремена секуларна култура симплификовала је њихова некадашња значења, али их пажљива анализа њиховог вербалног испољавања може открити. Помоћна, етимолошка анализа разоткрива све концептуално богатство наивне слике света у којој су оне настале.

2. Фразеолошки ниво

Фразеолошки фонд словенских језика настао је на различите начине и потекао из различитих извора. Један његов део представља наслеђе прасловенског језика. У монолиту своје семантике фразеологизми чувају сећање на древне митолошке представе, народне обичаје и обреде, религозна схватања, друштвено устројство. У њима налазимо окамењену древну словенску језичку слику света, будући да народни језик и народна култура (материјална и духовна) „представљају јединствену целину у представама носилаца те културе“ (Толстој 1995: 54). Други, веома важан слој српске фразеологије потекао је из хришћанских светих списа, у првом реду из Библије.

2.1. О хлебу насушном

У словенској народној култури хлеб се сматра најсакралнијим видом хране, симболом обиља, живота. Осмишљава се и као дар богова, као самостално живо биће, чак и као лик самог божанства (СМ, 562). У хришћанској култури симболика хлеба такође је вишедимензионална: хлеб је и основна храна и симбол живота и тело Христово (тајна причешћа), па, метафоричним преношењем, и сам Христ: *сега хлеба марина роди...* (Супрасаљски зборник 396, 3). Прожимањем старе словенске културе и хришћанске религије симболи старе културе били су подвођени под оне које су настали у светим

списима, религија је присвајала њихову духовност и сводила их на облике народних веровања. Хришћански симбол хлеба ушао у систем еталона народне словенске културе, њеног начина поимања света, али је истовремено извршио својеврсну унификацију њених погледа и веровања и усмерио ка оном значењу које је *хлеб* добио у чину евхаристије. Народна словенска култура и данас, међутим, чува стару претхришћанску симболику хлеба, па у народним српским обичајима он и даље поседује својства обредног дара (нпр. у свадбеним и погребним обичајима). У словенској старини хлеб је најпре имао улогу у аграрним производно-магијским обредима, да би касније добио и значење жртве неком вишем божанству (СМР, 304). Међутим, и народна култура је временом секуларизирана. Тако је данас у српској сеоској средини (нпр. у драгачевском крају) још живо веровање да хлеб не треба да стоји на горњој кори (које је присутно и у другим словенским срединама). На моје питање због чега се тако верује, информатор није умео да одговори: „Тако се у народу варује“, и тим глаголом – варовати³ – покрио помањкање смисла оваквог поступања.

У старословенском језику синтагму **ХЛЕБЪ НАСЖШТНЫИ** налазимо у молитви *Оче наш* Асеманијевог и Остромировог јеванђеља (Мт 6, 11). Маријино јеванђеље на истом месту бележи: **ХЛѢБЪ НАШЪ НА С Т А В Ђ Ш А А Г О Д Ђ Н Е ДАДЂ НАМЪ... (НАСТАВЪШААГО** – партицип претерита актива глагола **НАСТАТИ** – буквално: „наставшег“ тј. „овог, данашњег дана“). Исто налазимо и у Савиној књизи. Зографско јеванђеље чува следеће паралеле: **НАСТОЊШТАГО** (партицип презента актива глагола **НАСТОЈАТИ** „почињати, наступати“ тј. „наступајућег дана“). Зографско јеванђеље на другом месту (Лк 11, 3) бележи и: **ХЛѢБЪ НАШЪ НА Д Ђ Н Е В Њ Н Ы И** (префиксирани придев одређеног вида).

Ове паралеле сведоче о томе да је грчки протограф о *ἄρος εἰλιουσιος* (εἰλι- „на, над“ + οἰσιος „суштаствен“ тј. „онај који поседује бит, суштину“)⁴ превођен на различите начине: 1. одређени придев **НАСЖШТНЫИ** настао је калкирањем, при чему су коришћена словенска творбена средства (*na-sqšt-ъn-î*: грчки префикс *εἰλι-* замењен је словенским *na-*; попридевљена партиципска основа *sqšt-* првобитно је представљала партицип презента актива глагола **БИТИ**, буквално – „онај који је над оним што јесте“ → „над-суштаствен“); 2. превођењем по смислу: **ХЛѢБЪ НАШЪ НАСТАВЪШААГО ДЊНЕ.../ ХЛѢБЪ НАШЪ НАСТОЊШТАГО ДЊНЕ**. Овим преведеницама највише одговара католичка варијанта „хлеба свагдањег“. Преписивач Зографског јеванђеља у фрагменту из Луке (Лк 11, 3) истовремено потенцира и дословни и пре-

³ *Варовати* – „чинити одређене обредне радње“, „не радити у неке радне дане због празноверја“.

⁴ Упор. грч. *οὐσία* „бит, суштину, неодвојиво својство“; у платонизму и „истинско постојање“. Латински еквиваленти су *essence, essentia* < од глагола *esse* „бити“). Говорећи о пореклу речи *суштину* (*bit*) Јелена Фемић-Касапис каже да грч. филозофско-религиозни термин *οὐσία* означава „битно, неодвојиво својство – бит, тј. постојање или његову подлогу па и све скупа ... до појединачно приметног сваког оног 'што нешто јесте'“. Реч означава „датост постојања у свим његовим микро и макро видовима“ (Фемић-Касапис 2010: 14).

носни (догматски) смисао ове синтагме: *ХЛѢБЪ НАШЪ НАДЪНЕВЪНЫИ* тј. „онај који је изнад уобичајених, дневних потреба“.

Наведене паралеле сведоче о упорном трагању преписивача да у повесму живог словенског језика нађу реч која ће најадекватније пренети нове, апстрактне, религијско-филозофске садржаје. Атрибут семантички конгруира са својом управном речју, и на дословном и на преносном значењском нивоу.

Придев *насушан* у РСЈ носи квалификатив „старокњижевни“ и значи: „без којег се не може, преко потребан, неопходан“. Речник наводи и изразе: *насушина потреба* и *хлеб насушни* (РСЈ, 795). Некада вишезначан, овај придев данас, дакле, носи „неутрално“ значење нечег што је неопходно, нужно за егзистенцију и првенствено се јавља у фразему *хлеб насушни* или, таутолошки, у фразему *насушина потреба*. Изишла из круга општеупотребне лексике, ова лексема се у њу враћа као компонента фразеологизма, а споменута таутологија у семантици компонената фразема *насушина потреба* говори о његовој архаизацији.

У контексту модерне, првенствено секуларне културе, фразем *хлеб насушни* губи своју културно-историјску значајност и бива употребљен за ситуације које нису искључиво везане за сфере више, духовне значајности.

Међутим, десемантизацији ту није крај. Трагајући за употребом фразема *хлеб насушни* у језику медија⁵, забележила сам и следеће примере: *Преседник нам је потребан као хлебна сушина*; или, још драстичније: *Мореира као хлебна шна сушина / Партизан је хлебна шна сушина а Мореира је со која му укус даје* (ради се о веома популарном фудбалеру).

У посмодерној култури нашег времена концепти дубине и суштине појмова нестају уступајући место филозофији тоталне баналности, култури „симулакрума и симулације“ (Жан Бодријар) која у „екстази комуникације“ (поново термин Ж. Бодријара) нема времена за „велике приче“, већ прагматички посеже за њиховим конзумирањем у дискурсима који су врло далеко од сваког дубљег смисла. Креативности у наведеним реченицама нема. Она је уступила место репродуковању. С друге стране, у наведеним примерима налази одраз још једна савремена тенденција. Свеопшта релативизација система вредности и моралних принципа у постмодерној медијској култури довела је до тога да се у српској култури јавља својеврсна ретрадиционализација, најочигледије оличена у истицању примарно националног идентитета чији је конститутивни елеменат језик којим нација говори, па се принудно оживљавају и његови традиционални слојеви, „васпостављају“ већ архаизирани лексеми и тиме наглашава његова самосвојност, његова културна и национална самобитност. Тако и фразем *хлеб насушни* налазимо употребљен у потпуно непримереном контексту, контексту који се односи на потпуно периферне аспекте људске егзистенције. Наведене новинске наслове читамо и као поругу старом систему вредности, старој култури која је тешко клатно смисла спуштала дубоко у човека и још дубље, у његову реч.

⁵Наслови новинских чланака преузети су са Интернета.

3. Паремилошки ниво

Сусрет култура одвија се и на паремиолошком нивоу. Већ смо у претходно изнетим анализама показали како је доминатна хришћанска култура пасивизирала словенску народну, паганску културу и како су стари културни слојеви у спољашњој регламентацији хришћанске културе опстали упркос наносима који су долазили са сменом одређених културних модела.

Полазећи од тога да „већина пословица представља стереотипе колективне свести“ (Маслова 1997: 15), с лингвокултуролошког аспекта су нарочито занимљиве оне пословице које се односе на реалије, појаве, ситуације, веровања, представе чији се фон у различитим културама не подудару.

3.1. О кипу

Међу Вуковим пословицама наилазимо на једну која нас у први мах збуњује: *Ниједан **кип** није пружио руку од себе, него сваки пригрлио к себи* (са додатним појашњењем: *Слабо ко даје, него све шите*) (Пословице, бр. 3627, стр. 219). Извор забуне налази се у употреби архаичне лексеме *кип*. Нешто касније, наилазимо и на њену варијанту, у којој је лексема *кип* замењена лексемом *светац*: *Сваки **светац** себи руку држи* (бр. 4778), са упућивањем на још једну варијанту: *Ниједан **светац** од себе руку не држи него себе* (тј. себи). Било је јасно да ове пословице крију неку лингвокултуролошку информацију.

У старој словенској култури *кип* или *идол* јавио се као као заменик старог фетиша кога срећемо у примитивним, не само индоевропским културама. Идолима се у словенској старини изражавало поштовање, они су постављани на нарочитим местима и били обожавани као божанства све до појаве једнобожачких веровања. Они су обично били начињени од дрвета⁶ или камена, а њихов антропоморфни облик, који је заправо упрошћена представа људског тела са главом и уздигнутим, раширеним или подвијеним рукама, упућује на старе предстве о божанствима која имају људски облик. Верници су од идола очекивали помоћ, као што су је, касније, тражили и од хришћанских светаца. После примања хришћанства, многобожачка светилишта и кипови су срушени, а на њиховом месту грађени су храмови, или још чешће, постављани (часни) крстови (СМР, 149-150).

Утапање многобожачких реалија и представа у хришћанске потврђују и наведене пословице. Лексема *кип* изишла је из сфере општеупотребног језика и била архаизирана услед губљења генетског прототипа који просечни носилац језика више не разазнаје. С променом културног модела (паганско → хришћанско → секуларно), стару лексему *кип* замењује млађа, хришћанска лексема *светац*, при том задржавајући конкретне атрибуте свог генетског прототипа (к себи подвинуте руке). Истовремено, обе ове варијанте бивају

⁶ У народној српској књижевности често се среће епизода у којој се неки Турчин наљути на рају, Србина, па га погрдно зове *крсте липови*. То може бити остатак успомене на идола у облику крста од липовине.

кодиране значењима која је у њих у епохи просветитељства унео секуларизам: и кип и светац „к себи руку држи“ тј. „тражи, а не даје.“ Дакле, генетски прототип ових пословица је двоструко декодиран, најпре преношењем у хришћански културни модел, а затим, заједно са овим, у секуларни. Прототипска ситуација која се налази основи ових пословица (и кип и светац треба да дају помоћ) није адекватна њиховом буквалном значењу, будући да се њен фон у народној/хришћанској и секуларној култури не подудара.

3.2. *Име ти погинуло*

У традиционалној словенској култури име је „човеков лични знак, који одређује његово место у универзуму и друштву; митолошки заменик, двојник или неодвојиви део човека; објекат и инструмент магије“ (СМ, 227). Вера у моћ имена и његова веза са носиоцем игра важну улогу у врачању и гатању свих времена. Стара културна значења овог појма остала су актуелна у народној словенској култури и данас. Њих препознајемо у избору имена (тзв. „зауостављива“ и профилактичка имена), затим у табуисању и скривању имена (ради заштите од нечисте силе, урока) и сл.

У време вавилонског ропства Јевреји нису изговарали име свог бога⁷ из страха пред тим именом. Ово схватање налази свој одраз и у хришћанству. У јеванђељима се среће велико мноштво „божијих имена“ која указују на нека својства божанског бића, будући да људски говор нема ни речи, ни имена којим се може божија бит, суштина Бога изрећи. Исус себе у јеванђељима често метафорично самоодређује. Тако Јован серијом исказа који почињу са *Ја* жели нагласити Исусов месијански карактер: „ја сам врата овцама“, „ја сам светло света“, „ја сам права лоза“, „ја сам почетак“. Сам Христос ни име Бога-Оца не спомиње. Врло су чести у јеванђељима искази: „...онај који ме је послао“. Написан у свету грчке културе (одавде потиче концепција Логоса, тј. Христа као „речи Божије“), Нови завет се ослањао на традиције Старог завета и јудаизма.

Пословица *Име ти погинуло* (Пословице, бр. 1698, стр. 114) чува сећање на давно минула времена. Она се данас поима као клетва упућена нечијем роду, породу (еквивалентна је по свом смислу пословици *Семе ти се затрло*) или као еуфемистички исказана претња. И претхришћански и хришћански значењски слојеви („име као човеков духовни заменик“) су изгубљени, а нова преносна значења у њу су кодирана у контексту промењених духовних и културних прилика.

⁷ *Јахве* арамеј. *Yahweh* – „сушти, онај који поседује суштство, бит“, од глагола *haya* „бити, постојати“, односно од првог лица презента тог глагола: *ehieh* „ја јесам“. Бог се Мојсију обраћа речима: „Ја сам онај који јесам“ (Изл. 3, 14) В. о овоме више у: Кончаревић 2011: 146. У црквенословенском језику Јахве је преводан као *Сушти, Постојећу*.

4. Закључак.

Историјска лексикологија укључује у себе и праћење семантичке промене у контексту културе одређене заједнице. Културни модели често предређују ову промену и утичу на специјализацију, генерализацију и губљење одређених семантичких слојева. Поједини културни концепти откривају семантички потенцијал одређене лексеме, као и пут којим она прелази из једне у другу значењску сферу. Језик одређене културе сведочи о културним концептима актуелним за припаднике дате културе, као и о онима који су део културног наслеђа.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодријар 1991:** Жан Бодријар, *Симулакруми и симулација*, Нови Сад: Светови.
- Ларин 1977:** Б. А. Ларин, *История русского языка и общее языкознание*, Москва: Просвещение.
- Лома 2004:** Александар Лома, „Димом у небо. Обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама, са посебним освртом на паганске Словене“, *Кодови словенских култура*, број 9, Београд: Клио.
- Кончаревић 2011:** Ксенија Кончаревић, *Руски језик у теологији*, Београд: Православни богословски факултет.
- Маслова 1997:** В. А. Маслова, *Введение в лингвокультурологию*, Москва.
- Пословице 1996:** *Вукове народне пословице с регистром кључних речи*, Београд: Нолит, Суботица: Бирографица.
- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Скок 1971–1973:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-III, Zagreb : Matica hrvatska.
- СМ 2001:** *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepher Book.
- СМР 1970:** Ш. Кулишић, П. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- СС 1999:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва: „Руский язык“.
- Толстој 1995:** Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.
- Фасмер 1986–1987:** Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I-IV, Москва: Прогресс.
- Фемић-Касапис 2010:** Јелена Фемић-Касапис, *Порекло термина φύσις, ουσία и ύπόστασις и њихов семантички развој од најранијих помена до црквених отаца*, Београд: Православни богословски факултет.
- Чајкановић 1994:** Веселин Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије*, I-V, Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон.

Snežana Vučković

LANGUAGE IN THE CONTEXT OF CULTURE: CULTURAL MODELS
AND SEMANTIC CHANGE

Summary

The paper draws on the analysis of linguoculturemes belonging to the lexical, phraseological and paremiological language levels to demonstrate that the cultural model shift (pre-Christian, Christian and modern secular) is reflected on language and influences the evolution of denotative and connotative meanings of its units.

Јелена Јовановић

ФОРМАЛНО УРЕЂЕЊЕ СИНТАГМИ СА ДЕЦИМАЛНИМ БРОЈЕВИМА

Сажетак: Аутор анализира грађу комбинованих конструкција у којима учествују децимални бројеви у положају језгра, и језичке јединице, у периферним позицијама. Расправу води најпре о могућностима говорне трансмисије тих формација, и о структурним својствима говорних форми. Закључује да се у њима укрштају чисто лингвистички и математички системи, и да математички на неки начин утичу на језичке присиљавајући их на извесна одступања од стандардних изражајних облика.

Кључне речи: децимални број, конгруенција, лингвистички систем, математички систем, обличне варијанте, синтагма, стандард

1. Претходне напомене

1. Децимални бројеви су математички реквизити, и по себи филологија се њима не мора бавити. Али неке језичке појаве код њих интересантне су и са нашег лингвистичког становишта. Једна од тих појава јесте и облик именичких и сличних речи у синтагматским везама с њима. „Цифарска представа количине или мноштва по правилу се узима за еквивалент лексичке – стоји у *Српској синтакси* (Симић/Јовановић 2002: 542), где се води расправа о организацији формација са нумеричким елементом уопште. – Али са лингвистичкога гледишта овде нема једнакости. Наиме, лексичка јединица у начелу је способна, прво, да мање–више прецизно сигнификује тематски садржај; и друго, да обличким показатељима или конструктивним формацијама на специфичан начин успостави систем релација које конструкцију повезују у синтаксичку целину. Нумерички или слични симболи функционишу битно друкчије од лексичких јединица. Зато и поред извесних заједничких својстава између симболичких представа садржаја каквима се оперише у математици и лингвистици, међу њима се јавља и низ разлика о којима лингвист мора водити рачуна“. Односи у конструкцијама са децималним бројевима још су компликованији, што ће показати анализа грађе извршена у овом раду. Од-

мах ћемо рећи да се компликованост огледа у два правца: први је практични, сијасет грешака у обличкој организацији речи које прате бројке; а други теоријски – како објаснити нека необична морфолошка и синтаксичка решења и међу онима која се морају сматрати регуларним, или која се намећу из језичке стилизације тих бројевних конструкција.

2. Грађу за наша истраживања пружају пре свега текстови привредно-финансијског и техничког садржаја – први са својим статистичким подацима, а други са мерним и сличним инструменталним детаљима о разним справама, машинама, производним, саобраћајним и другим сличним уређајима. Наши примери преклом су углавном из ‘Политике’, и углавном из текстова финансијске и техничке садржине, а само мањим делом и из специјализованих часописа који се баве аутомобилима, мобилном телефонијом и сл. Текстове математичких, статистичких и техничких и др. егзактних наука нисмо овом приликом консултовали.

3. У приступу ћемо прегледати грађу мешовитог карактера да бисмо се уверили о чему је реч, а истовремено да бисмо указали на једну интересантну појединост код прецизних мерења и математичких прорачуна у техници и економији.

3.1. Мешовит нека буде пример из ‘Политике’ од 7. јула 2010., из њеног посебног додатка насловљеног као *Cord*. На стр. петој тог додатка стоји између осталог и следеће разматрање о финансијама Европске уније:

EU27 је повећао трговински suficit са SAD (+14,2 *milijardi* evra у периоду januar-mart 2010. у поређењу са +6,3 *milijardi* у периоду januar-mart 2009), Швајцарском (+4,4 *milijardi* у поређењу са +3,3 *milijardi*) и Турском (+2,8 *milijardi* у поређењу са +0,3 *milijardi*). Трговински deficit је smanjen са Кином (-34,6 *milijardi* у поређењу са 37,0 *milijardi*), Норвешком (-9,4 *milijardi* у поређењу са 10,0 *milijardi*) и Јапаном (-5,0 *milijardi* у поређењу са 5,8 *milijardi*), али је повећан са Русијом (-18,2 *milijardi* у поређењу са -10,5 *milijardi*).

Карактеристичан облик именице уз све наведене бројке јесте ген. мн. *милијарди*. Али ми ћемо најпре устврдити да је таква генерална дистрибуција облика неисправна; а онда – разврстаћемо примере на оне код којих је ген. мн. прихватљив, и на оне код којих је неприхватљив.

а) У прву групу уврстићемо случајеве са децималним елементом 2-4: 14,2 *milijardi* evra, 6,3 *milijardi*, 4,4 *milijardi*, 3,3 *milijardi*, 0,3 *milijardi*, 9,4 *milijardi*. Генитив множине ту свакако не стоји. Уместо њега употребљава се номинатив *милијарде*. Без икакве дилеме препознајемо конгруенцијски модел са бројевима 2-4, што значи да је контролор облика именица а тип организације синтагме обележен је женским родом децималног броја: 14,2 милијарде (као ‘2 милијарде’), 6,3 милијарде, 3,3 милијарде, 0,3 милијарде (као ‘3 милијарде’), 9,4 милијарде (ко ‘4 милијарде’).

б) Закључак је јасан: за организацију синтагме релевантан је, као и иначе, однос последње бројке у бројном делу конструкције и именице која обележава избројиву материју. Овде је то децимални елемент. Он је, ако разликује род и број, у роду и броју именице, а ова је у ном. множ.

в) Даље, и из онога што је претходно речено, а и из онога што показују примери, без дилеме следује да бројеви са децималним елементом од 5 даље знају за рекцијски тип организације синтагме, и уза се захтевају генитив множине: 2,8 milijardi, 34,6 milijardi, 5,8 milijardi, 10,5 milijardi.

3.2. Интересантна појединост о којој је на почетку била реч – јесте могућност да децимални елемент буде '0'. У нашем мешовитом примеру такви су случајеви: 10,0 milijardi и 5,0 milijardi. Сем тога располажемо и са примером:

Постоји и верзија са слабијим мотором од *1,0 литара*
 Политика – 'Ауто', 8. август 2010., стр. 4

У сва три случаја употребљен је генитив множине, што је и разумљиво кад се узме у обзир да је *нула* заправо именичка реч, као 'мноштво', 'количина', 'већина' итд., а регирана именица означава избројив предметни садржај.

4. Кад би ствари стајале тако просто као што смо их представили, за њих не би било потребно потрошити много објашњења. Али оне на жалост стоје много друкчије, и много су компликованије него што смо чак спремни да признамо.

а) Погледајмо пример '2,8 милијарди' и прочитајмо га: 'две зарез/кома осам милијарди'. Цели број 'две' стоји у женском роду, што је једино објашњиво конгруенцијом са именицом у ген. мн. 'милијарди' (уп. '2,8 милиона', тј. 'два кома/зарез осам милиона' са мушким родом 'два' према мушком роду им. у ген. мн. 'милиона'). Нелогично је, али истинито, да номинатив бројевне речи у положају целог броја конгруира са ректумом децималног елемента, који има облик ген. мн. – сада према децималном елементу. Односи су неочекивани, и врло сложени.

б) Узећемо још случај: 14,2 milijardi evra – и поставићемо на први поглед апсурдно питање: шта ако неком падне на памет да цифарски агрегат не чита као 'четрнаест кома/зарез две', управљајући род броја 'два' према именици која долази, него као 'четрнаест кома/зарез два'? Да ли је то легитимно читање? И да ли је уопште допуштено и могуће? – Одговор на та питања сврсисходно је дати тек после прегледа обимније језичке грађе. Одмах приступимо томе послу.

2. Преглед грађе

2.1. Број '1' у полажају децималног елемента

1. Број 'један' окарактерисан је у *Српској граматици* (Симић/Јовановић 2007: 104) као „променљива реч“ која „има систем заменичке и заменичко-придевске деклинације“. То је прва позната чињеница на коју нам ваља скренути пажњу. Друга је да се, са изузетком вредности између '11' до '14', сви

бројеви са крајњим ‘1’, на једној страни, ‘2-4’ на другој, и ‘5’ и даље, на трећој, како морфолошки тако и синтаксички, понашају онако како одређује последња цифра. Дакле ‘21’ има у неком смислу морфологију и синтагматски потенцијал броја ‘1’ итд. А број ‘1’ је – рекосмо горе – заменичка или заменичко-придевска реч, која је зависни део синтагме коју чини са именицом, дакле њен је атрибут, а није њен регенс.

2. Грађу са бројком ‘1’ у положају децималног елемента поделићемо по групама како следе бројеви, а у првој нека буду примери са ознаком ‘0’ у положају целих јединица, и ‘1’ у позицији децималних:

Грађани су каснили у отплати за 3,4 одсто кредита, што је повећање од *0,1 проценти поена...*

Политика, 16. јун 2010, стр. 12
 ...napravili su minijaturnu figuru, dugu svega *0,001 milimetara*
 Blic, 6. 12. 2009.

а) Како прочитати први наведени случај? Вероватно у виду: ‘повећање од нула кома/зарез једног поена’. Конструкција је хибридна.

(1) Делом је чини ном. ‘нула зарез’, дакле форма са неутралним облицима саставних делова и асинтаксичком синтагматском организацијом. Можда је могуће читање и са генитивом ‘нуле’ уз предлог ‘од’, али ‘зарез/запета’ задржава неутралну форму номинатива.

(2) У другом делу активирани су облици и препознаје се конгруенцијска организација са генитивом уз предлог ‘од’ и управним чланом који чини именица ‘поена’, коју прати атрибут ‘једног’.

б) Придев ‘дуг’ захтева уза се ознаку мере у виду акузатива (исп.: ‘дуг једну стопу’ или сл.). У читању бројног агрегата статус акузатива може се признати неким, али не и свим јединицама које га чине, а који гласи: ‘дугу свега нула кома/зарез нула-нула један милиметар’.

(1) У облику акузатива затичемо синтагму ‘један милиметар’. За сада узгред напомињемо да се наше читање разликује од написаног у изворнику, где стоји ген. множине ‘милиметара’.

(2) ‘Кома/зарез/запета’ опет је у неутралној форми номинатива, а уз то и сви примерци речи ‘нула’.

Пред нама је опет хибридна форма са разноврсним обличким решењима и синтагматским везама.

в) Али да се вратимо изворној форми другог примера, одн. ген. множине ‘милиметара’. Прво што треба рећи, јесте да је облик неадекватан. А друго, да читање оба горња примера изненађује посматрача. Откуда и зашто неки облици добијају неутралну форму? И какве су последице тога факта?

(1) Иако и у општем језику има случајева са облички и синтаксички неадекватном организацијом синтагматских веза (‘ићи руку под руку’, ‘стајати глава уз главу’ итд.) – то се узима као извесна аномалија условљена идиоматизацијом, фразеологизацијом или сл.

(3) Науке се служе језичким, али и нејезичким симболичким формама да изразе тематска факта и мисаоне облике којима их прерађују и трансфери-

рају у комуникативне канале. Писмено општење може се сматрати основним видом научног комуницирања. Али у неким приликама писмени симболи никако нису применљиви јер не постоје услови за то. Таква су излагања на научним конференцијама, настава у школи и на универзитету итд. Усмена репродукција писмених текстова и других симболичких представа тада је неопходна. Али у том процесу јављају се често велики проблеми, јер усмени израз није увек тако богат могућностима да стандардним средствима апсорбује симболички комплекс у усмену реч.

(4) И даље, и у сфери научне симболике јављају се различити систематизацијски и стандардизацијски процеси који се укрштају са језичким систематизацијама и стандардизацијама. Тада може доћи до раскорака између језичких и симболичких облика, и до тешкоћа при преобраћању једног у други вид комуникацијских форми.

г) Конструкција ‘0,001 милиметара’ са лингвистичког гледишта је свакако неисправна и неприхватљива. Али ако је нумерички агрегат ‘нула кома/зарез нулал-нула један’ схваћен као морфолошки неутрална, одн. непроменљива јединица, онда се она уклапа у систем непроменљивих бројева од ‘5’ даље. Тим она улази у јединствени скуп симболичких форми које постепено попримају једнообразну синтаксичку базу, дакле постају регенси једне исте именичке форме – ген. множине.

3. Следи грађа са ‘1’ и у положају целог и у положају децималног елемента:

...интервенисала са више од *1,1 милијарде* евра...

Политика, 1. јул 2010., стр. 11

...док је Леј Јуфанг своју имовину (*1,1 милијарду* долара) зарадила...

Политика, 8. јул 2010., Додатак ‘Посао’

...обезбедила богатство од *1,1 милијарде*...

Политика, 8. јул 2010., Додатак ‘Посао’

...убачено је у привреду кроз субвенционисане кредите за ликвидност око *1,1 милијарду* евра...

Политика, 4. август 2010., 11

Буџетски дефицит досегао *1,1 милијарду* евра

Политика, 12 август 2010., 11

а) Формација ‘од 1,1 милијарде’ из првог и трећег примера чита се једнозначно као ‘од једне кома/зарез једне милијарде’, дакле опет као хибридна форма састављена од морфолошки и синтаксички непертинентног ‘кома/зарез’ и именице ‘милијарде’ у ж. роду и генитиву једнине, и заменичке или заменичко-придевске речи у функцији атрибута и у конгруентној форми ген. једн.

б) Други и последњи пример преобраћени у говорни медиј садрже облик акузатива и опет неутрално ‘кома/зарез’, дакле: ‘једну кома/зарез једну милијарду’. Акузатив је мотивисан регенсом ‘досегао’, у последњем, и ‘зарадила’, у другом случају.

в) Случај: ‘...убачено је у привреду кроз субвенционисане кредите за ликвидност око 1,1 милијарду евра...’ – компликован је, али објашњив уз помоћ више премиса.

(1) Предикат ‘убачено је’ са средњим родом једнине подразумева непроменљиву бројевну реч типа ‘пет’ и даље (нпр. ‘убачено је шест (милијарди)’). Речи ‘хиљада’ и ‘милијарда’ често у таквој констелацији односа стоје у облику акузатива једнине (‘убачено је хиљаду, милијарду динара’), и тако обезбеђују утисак непроменљивости и конгруенцијске неутралности. Закон конгруенције налаже да и ‘1,1’ буде прочитано као акузатив, дакле ‘једну кома/зарез једну’. Необично је само што је у целој ствари игнорисан предлог ‘око’ који уза се захтева генитив (‘око једне кома/зарез једне милијарде’). Наравно, конструкција у којој би све сем ‘кома/зарез’ било у одговарајућој форми, могућа је, и она гласи: ‘убачена је једна кома/зарез једна милијарда’.

(2) Откуда необични облик са акузативом на месту генитива? Опис и тумачење облика отварају пут објашњењу: нивелацијски процеси доводе до конгруенцијске унификације према масовнијим формама, дакле онима са бројевним речима од ‘пет’ даље. Пuteви нивелација могу бити различити, али резултат је увек – морфолошка неутрализација облика.

4. Довољно је примера са ‘1’ у положају децималног елемента, и других целих бројева који том елементу претходе:

Акцијама српских предузећа на Београдској берзи јуче је трговано за *113,1 милиона* динара, односно *1,21 милион* евра.

Политика 31.12.2009, 18

Ispod haube se nalazi četvorocilindrični turbo dizel zapremine *2,1 litar*

Auto br. 22 za januar 2010, 20

Предузетници задужења нису увећали и она су на крају маја била *47,1 милијарду* динара, а дуг грађана је био 438,9 милијарди динара...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Готовински кредити су повећани за 1,7 одсто и износили су *101,6 милијарди*, док су потрошачке позајмице *32,1 милијарду*...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Sa najvećom potrošnjom na testu od *7,1 litra*...

Auto Bild, 9. јун 2010., str. 38

...инвестициони програм у вредности *5,1 милиона* динара

Политика, 26. јун 2010., стр. 12

Свет науке ових дана узбуркало је откриће фосила из Габона, старих око *2,1 милијарду* година.

Политика, 2. јул 2010., стр. 25

Кружни пут је са 6,5 метара проширен на *7,1 метар*...

Политика, 6. јул 2010., стр. 21

...са имовином процењеном на *2,1 милијарде* долара...

Политика, 8. јул 2010., додатак ‘Посао’

...(2,1 милијарда)...

Политика, 8. јул 2010., додатак ‘Посао’

485,1 милијарда динара односи се...

Политика, 5. август 2010., 1

а) У два последња случаја ознака квантификованих јединица стоји у облику номинатива једнине ‘милијарда’.

(1) Читање формуле ‘2,1’ са конгруенцијом према ‘милијарда’ ваља да буде: ‘две кома/зарез једна’, што је заправо облички неодговарајући начин, јер ‘две’ додуше има облик номинатива, али значи множину. Можда је мање видљив, иако по суштини већи несклад у другој евентуалној варијанти: ‘два кома/зарез једна (милијарда)’.

(2) Формула ‘485,1’ репродукује се једнозначно као: ‘четри стотине осамдесет (и) пет кома/зарез једна’. Комплекс целих бројева описан је сложенем формацијом у којој је завршно ‘пет’ облички неутрално, а децимална јединица конгруира са ‘милијарда’.

в) Два су случаја са генитивним обликом именице која назива мерени ентитет.

(1) Формула ‘од 7,1 литра’ из првог примера поставља захтев за обликом генитива једнине, што је остварено у децималном делу, док цели број остаје у истом облички неутралном виду: ‘од седам кома/зарез једног литра’.

(2) Именица ‘вредност’ захтева уза се генитив (и предлог ‘од’), па је читање наше конструкције тиме условљено: ‘у вредности (од) пет кома/зарез једног милиона’. Конгруенцијска форма тиче се децималног елемента, док је ознака за целе бројеве облички неутрална.

г) Два пута употребљена је форма именице са крајњим -у, која је једнака акузативу једнине ж. рода. На сличан начин једном је употребљен ак. једн. именице м. рода.

(1) У примеру другом по реду акузативна форма стоји уместо номинатива једн.: ‘...су на крају маја била 47,1 милијарду динара’.

(2) Једном је уместо конгруенцијске форме генитива употребљена акузативна у функцији облички неутралног елемента: ‘старих око 2,1 милијарду година’. Могућа је, и захтевима стандардне синтаксе примеренија варијанта: ‘старих око 2,1 милијарде година’. Прва допушта читање у акузативу ‘две кома/зарез једну’; а друга у генитиву: ‘две кома/зарез једне’. Пада нам поглед на ‘две’, чији је акузатив у првом случају несумњив факат; али у другом се не може изједначити са генитивом, јер би овај гласио ‘двеју’. У питању је и овде својеврсни неутрализатор обличких индикација, уз евентуалну једнакост са ном. множине.

(3) У формацији ‘turbo dizel zapremine 2,1 litar’ очекивао би се ген. ‘литара’, и читање: ‘турбо дизел запремине (од) два кома/зарез једног литра’. Она форма коју смо забележили у ствари је неутрализацијска – употребљен је облик без формалних обележја као резултат неутрализацијског процеса.

д) У конструкцији ‘...са 6,5 метара проширен на 7,1 метар’ форма у акузативу са децималним ‘1’ допушта следеће читање: ‘(проширен на) седам кома/зарез један метар’. ‘Седам’ је лишено обличких обележја, ‘метар’ је у ак. једн., а ‘један’ конгруира са њим.

ђ) У формацији ‘...са имовином процењеном на 2,1 милијарде долара...’ – синтагма ‘на 2,1 милијарде долара’ има статус акузатива са предлогом ‘на’, и регуларни облик био би: ‘на две кома/зарез једну милијарду’. Није јасно како треба схватити забележени облик, али се види да је ‘милијарде’ ретроспективна конгруентна форма према ‘две’ (тј. претпостављено је да именица

облички кореспондира са ознаком целих, а не децималних бројева). Не сматрамо да је то решење исправно.

е) Тек сада можемо разумети конструкцију првог примера: ‘.. јуче је трговано за 113,1 милиона динара’. Уместо да стоји према ‘један’, и има облик акузатива једн., именица је облички потчињена ознаци целих бројева ‘113’, одн. ‘сто тринаест’, и има облик ген. мн. ‘милиона’.

5. У неколико случајева забележен је децимални елемент састављен од више цифара, од којих је потоња ‘1’:

...Хрватска је у прошлој години привукла *2,61 милијарду* долара страних директних инвестиција, што је значајан пад у односу на 2008. годину, када су страна улагања износила 6,14 милијарди

Политика, 24. јул 2010., 11

Истовремено, улагања Хрватске пала су са *1,41 милијарду* долара на 1,27 милијарди

Политика, 24. јул 2010., 11

...када су страна улагања износила *13,91 милијарду* долара

Политика, 24. јул 2010., 11

Проблематика коју приказују овдашњи примери слична је оној са самим ‘1’ у положају децималног елемента.

(1) Неутрализациска форма ак. једн. није свуда допуштена, а то показује неприхватљива обличка ситуација у другом овдашњем примеру: ‘са 1,41 милијарду на 1,27’. Читање које би било примерено овом симболичком агрегату сасвим излази из оквира српског обличкога стандарда: ‘са један кома/зарез четрдесет једну милијарду’.

(2) Глагол ‘износити’ првобитно регира акузатив без предлога, што му није страни ни у овој семикопулативној функцији какву има у другом нашем случају: ‘страна улагања износила 13,91 милијарду долара’.

(3) Глагол ‘привући’ спада у групу правих прелазних глагола, па је облик акузатива у његовој допуни легитиман: ‘привукла 2,61 милијарду’.

6. Досадашња анализа потврђује почетну нашу тврдњу да се у области децималних бројева укрштају стандардни облички и синтагматски систем са интерпретативним системом математичких симбола – који је овоме заправо углавном потчињен, али му се каткада супротставља.

2.2. Бројеви ‘2-4’ у положају децималног елемента

1. И бројеви ‘2-4’ по природи су у основи слични броју ‘1’. Значи да је облички и синтагматски систем њихов заправо заменичко-придевски, са примарно конгруентним односима, али који су у процесу ликвидације дуала делимично подлегли реакцијском принципу. Наиме, ‘два динара’ у савременом српском књижевном језику представља спој ‘два’ и регираног ген. јединине, док је ‘две хиљаде’ ном. мн. именице ‘хиљаде’ и конгруентна форма женског рода ‘две’. У косовско-браничевском ‘две женê’ је као и ‘два момка’: управни број и регирана именица у ген. јединине. Дакле у једном дијалекатском систему извршена је нивелација облика, али стандардни облици су у нескладу.

2. Узимамо у разматрање конструкције са једном цифром у положају децималног елемента.

2.1. Прегледаћемо грађу са бројем '2'.

а) Први су нам на реду случајеви са облицима мушког и средњег рода:

...повећано кашњење предузећа у отплати кредита на 12,5 одсто, што је за 0,2 процентна поена више него на крају претходног месеца...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Текуће рачуне има 4,2 милиона грађана...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

...да кошта 16,2 милиона марака или 8,32 милиона евра...

Политика, 20. јун 2010., стр. 2

...кукурузом засејано 1,2 милиона хектара

Политика, 2. јул 2010., стр. 10

...razmena је iznosila 446,2 miliona

Политика, 7. јул 2010., Специјално izdanje Cord, No. 3, str. 2

...више од 1,2 милиона примерака...

Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 4

...сад износи 4,2 литра на 1000 км (раније 4,4 литра)...

Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 4

...дуг нешто више од 4,2 метра

Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 6

...у основној верзији од 1,2 литра

Политика – Ауто, 8. август 2010., стр. 4

(1) Облик 'милиона' у писаној форми може бити прочитан и као ген. једн., али и као ген. множине, па га не узимамо у обзир показујући о којем је генитиву реч. Глаголи 'имати', 'коштати', 'износити' уза се захтевају акузатив без предлога, што овде није назначено никаквим позитивним морфолошким индикатором.

(2) Даље, у конструкцији: '...кукурузом засејано 1,2 милиона хектара' бројна конструкција, коју читамо као 'један кома/зарез два милиона', у положају је субјекта реченице и има статус номинатива, па ни о томе нема готово никаквих индикација. Дисконгруенција субјекта и предиката, наине потпуно разара осећај субјекатско-предикатског јединства: 'засејано' у ср. роду, према мушком роду атрибута 'један', неутралном 'кома/зарез' и генитиву 'милиона'.

(3) Исто је и са формом 'поена', у првом примеру по реду, али конгруентни атрибут 'процентна' јасно упућује на ген. једнине. Битно је, међутим, напоменути да конструкција 'за 0,2 процентна поена', коју треба читати у форми 'за нула кома/зарез два процентна поена', ни једним позитивним индикатором не упућује на акузатив уз предлог 'за', него је 'нула' у облику номинатива једнине, чиме је и 'два' дефинисано као номинатив.

(4) Облици 'литра' и 'метра' у последња три случаја свакако су генитиви једнине.

(4.1) У првом од њих, који читамо као ‘износи четири кома/зарез два литра’ – ‘износити’ захтева акузатив без предлога, каквим се могу сматрати ‘четири’ и ‘два’, па очи боде само номинатив ‘кома/(запета)’ (‘литра’ је мотивисано бројем ‘два’).

(4.2) У: ‘нешто више од 4,2 литра’, тј. ‘нешто више од четири кома/зарез два литра’ – предлог ‘од’ захтева генитив једнине, али ген. једн. ‘метра’ условљен је бројевима ‘четири’ и ‘два’, а ово двоје би требало да носе ознаку генитива (‘четирију’ и ‘двају’), о чему нема ни збора. Морфолошки диспарат је потпун.

(4.3) Слично је у претпоследњем случају: ‘нешто више од 4,2 литра’.

б) Следе конструкције са именицом у женском роду:

...који подразумева улагање 22,2 милијарде евра...

Политика, 20. јун 2010., стр. 7

План реализације нам је за 2010. годину 1,2 милијарде динара, док је план производње нешто виши – 1,3 милијарде динара

Политика, 24. јун 2010., стр. 10

...ukupna vrednost investicija iznosi 2,2 milijarde evra

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 1

U martu 2010. bilans je -7,2 milijardi, u poređenju 9,2 milijarde evra u martu 2009.

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 5

...u našu zemlju se slilo 2,2 milijarde evra

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 8

(1) Поћи ћемо од другог примера: ‘План реализације нам је за 2010. годину 1,2 милијарде динара’, јер у његовој организацији бројна конструкција, коју ваља читати као ‘једна кома/зарез две милијарде’ – има облик номинатива. Све је усклађено и чини се да ‘два’, тј. ‘две’, у женском роду функционише на прави начин, дакле као конгруентни ном. мн. према ном. мн. ‘милијарде’. Али погледаћемо и неке друге случајеве.

(2) У конструкцији првог примера: ‘улагање 22,2 милијарде евра’ – именица ‘улагање’ тражи генитив као допуну (исп. ‘улагање новца’). Облик те допуне, који читамо као ‘двадесет две кома/зарез две (милијарде)’ нема облик генитива, већ номинатив, и ако ћемо рачунати према ном. множине ‘милијарде’ – онда би, ако је конгруентни облик, и сам био схваћен као ном. мн. У том случају сасвим неубичајена би била синтагматска страна проблема, док је обличка ситуација у конструкцији усклађена.

(3) У трећем примеру ‘iznosi 2,2 milijarde evra’ – ‘износити’, рекосмо већ, захтева акузатив без предлога: ‘две кома/зарез две милијарде’: све је у складу, сем наравно ‘кома/зарез’, под условом да ‘милијарде’ схватимо као акузатив мн.

(4) У претпоследњем случају ‘bilans je -7,2 milijardi, u poređenju (sa) 9,2 milijarde evra’ – именица из бројног израза једном је у ген. мн. ‘милијарди’, а други пут у ном. мн. ‘милијарде’. Погоњи тип организације је стандардан, али очекујемо инструментал који би одговарао рекцијској позицији. Уместо њега стоји облик који је пуном нескладу са синтагматским односима. Облик првог примерка ‘милијарди’ нестандардан је, али је објашњив. Објашњење је

двојако: на једној страни, мање убедљиво, гласило би да је ген. мн. мотивисан бројем '7' у позицији целог броја; друга солуција је вероватнија, и гласи да је настао нивелацијом према конструкцијама са бројевима изнад 'пет'.

(5) Последњи наведени пример: 'u našu zemlju se slilo 2,2 milijarde evra' интересантан је по врсти конгруенције. Облик ср. р. једнине 'слило се' одговара конгруентним формацијама са бројевима од '5' даље (нпр. 'слило се 6,6 милијарди' или сл.). Регуларна конгруенцијска форма према 'милијарде' била би 'слиле се'.

2.2. Формације са бројем '3' у положају децималног елемента разликују се од оних с '2' утолико што је 'три' неутрално по форми, тј. не разликује женски род од м. (и ср.). Грађу ћемо ипак распоредити као горе.

а) Са именицом у м. р. забележени су следећи примери:

- Грађанин у просеку има *1,3 евра* у инвестиционом фонду
 Политика 31.12.2009, 18
 ...вредност имовине у фондовима у Србији по становнику у 2009. је преполовљена, на *1,3 евра* са око два и по евра у претходној години.
 Политика 31.12.2009, 18
 ...motor zapremine *1,3 litra*...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 36
 ...што је реално мање за 5,5 одсто, а номинално за *4,3 процента*
 Политика, 26. јун 2010., стр. 10
 ...род хлебног жита биће од *1,2 до 1,3 милиона тона*
 Политика, 2. јул 2010., стр. 10
 ...учешће просечне пензије... пада... на *59,3 процента*
 Политика, 6. јул 2010., 1

(1) Бројна конструкција '1,3 евра', тј. 'један кома/зарез три (евра)' у првом и другом примеру заузима положај акузатива. Облик 'евра' мотивисан је бројем '3', има дакле рекцијски карактер.

(2) '...motor zapremine 1,3 litra', из трећег случаја по реду, на почетку има именицу, па опет именицу у генитиву, за којом поново следи позиција генитива ако би је заузимала именица ('запремине великог/малог опсега' или сл.). Бројна конструкција допушта двојако читање: (а) са генитивом 'једног кома/зарез три (литра)'; (б) са неутралном формом бројевне речи ('мотор запремине) један кома/зарез три (литра)'. Ваља напоменути да у првом читању, иако је облички изглед сагласан са стандардом, ипак ствара извештан несклад у конструкцији, јер 'једну' својим обликом одудара од остатка форми.

(3) 'За 4,3 процента' из следећег примера по реду, и 'пада... на 59,3 процента', из последњег, тражи читање: 'За четири кома/зарез три процента', 'пада... на педесет девет кома/зарез три процента', што је у складу са позицијом акузатива који заузима бројна конструкција. Генитив 'процента' регуларно је мотивисан бројем '3'.

(4) У претпоследњој наведеној формацији 'биће од 1,2 до 1,3 милиона тона' предлози 'од' и 'до' најављују генитив, на што пристаје '1', па у том случају читање изгледа овако: 'од једног кома/зарез два до једног кома/зарез три милиона евра'. Но регуларно је и читање са неутралним обликом 'један':

‘(род хлебног жита биће) од један кома/зарез два до један кома/зарез три милиона тона’.

б) Грађа за конструкције са женским родом именица обимнија је:

- ...да су губици за градове и општине тада износили *1,3 милијарде* евра...
 Политика, 18. јун 2010., стр.16
- Последњег дана марта ове године укупан спољни дуг био је *23,3 милијарде* евра.
 Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11
- Само на девизне инвестиције од децембра до средине јуна НБС је потрошила готово *1,3 милијарде* евра.
 Политика, 16. јун 2010, стр. 17
- ...do ‘stotke’ stiže за *7,3 sekunde*...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 26
- ...забележен је приход од *2,3 милијарде* динара...
 Политика, 23. јун 2010., 11
- План реализације нам је за 2010. годину *1,2 милијарде* динара, док је план производње нешто виши – *1,3 милијарде* динара
 Политика, 24. јун 2010., стр. 10
- ...са имовином вредном *1,3 милијарде* долара...
 Политика, 8. јул 2010., Додатак ‘Посао’
- Неопорезовани профит ауто-концерна... је порастао на *1,3 милијарде* евра
 Политика – Ауто, 8. август 2010., стр. 4
- ...док су приходи порасли на више од *15,3 милијарде* евра
 Политика – Ауто, 8. август 2010., стр. 4

(1) Једини индикатор акузативне позиције у првом примеру јесте облик броја ‘1’, па га треба читати као ‘да су губици... тада износили једну кома/зарез три милијарде’. Питање је само у којем је облику ‘милијарде’: ном. или ак. мн. Позиција сугерира акузатив, а дефиниција употребе облика – номинатив. У сваком случају, конструкција је хибридна.

(2) У другом примеру: ‘укупан спољни дуг био је *23,3 милијарде* евра’ – бројна конструкција је у положају предикатива, дакле тражи облик номинатива. Неутрално ‘двадесет три кома/зарез три’ може бити протумачено и као ном., па је облички склад заправо успостављен.

(3) Трећи пример по реду: ‘НБС је потрошила готово *1,3 милијарде* евра’ – бројну конструкцију има у положају објекта, што значи да тражи акузатив без предлога. Читање то и потврђује обликом цифре ‘1’ у положају целих бројева: ‘НБС је потрошила готово једну кома/зарез три милијарде евра’. Сем ‘кома/зарез’ – у конструкцији влада облички склад – наравно, ако ‘милијарде’ схватимо као акузатив мн.

(4) Слично је и у осталим конструкцијама сем последње: ‘док су приходи порасли на више од *15,3 милијарде* евра’. Предлог ‘од’ захтева генитивну форму, па се у читању ‘од петнаест кома/зарез три милијарде’ намеће утисак као да је облик ‘милијарде’ управо ген. једн., а не ном. мн. (‘од... милијарде’). То, наравно, није стваран него привидан утисак. Измешаност облика и неусаглашеност са сликом синтагматских односа – не може се друкчије објаснити него као нивелација условљена математичким системом, а као удаљавање од лингвистичке регулативе.

2.3. И са бројем ‘4’ у положају децималног елемента забележено је довољно грађе да се о њој компетентно може судити.

а) Прегледаћемо најпре примере са именицом м. (и ср.) рода у функцији назива мерене материје:

...ММФ је проценио да ће однос укупног спољњег дуга... достићи 85,6 одсто, а у 2011. чак *90,4 процента*

Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11

Suzdržan temperament nadoknađen je niskom potrošnjom od *6,4 litra* na 100 km.

Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 36

Motor zapremine *1,4 litra*...

Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 36

...motor zapremine *1,4 litra*...

Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 37

...за око *21,4 милиона* евра...

Политика, 26. јун 2010., стр. 12

...мотор од *9,4 литра* запремине

Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 7

(1) У првом примеру: ‘достигли... чак 90,4 процента’ – бројна конструкција је у положају који захтева акузатив. Неутрална форма ‘двдесет кома/зарез четири’ допушта такво тумачење, па је сем ‘кома/зарез’ конструкција усклађена.

(2) У свим осталим случајевима бројна конструкција запрема положај који тражи облик генитива.

(а) У три случаја читањем можемо доћи до ознаке акузатива: ‘мотор запр. (од) једног кома/зарез четири литра’ (х 2); ‘за око двадесет једног кома/зарез четири милиона’. Но као и горе у сличним приликама, и овде је прихватљивије читање са неутралним обликом за цифру ‘1’: ‘мотор запр. (од) један кома/зарез четири литра’ (х 2); ‘за око двадесет један кома/зарез четири милиона’.

(б) У остала два примера читање је једнозначно, и облици неутрални: ‘од шест кома/зарез четири (литра)’; ‘од девет кома/зарез четири (литра)’.

б) Са именицом женског рода имамо следеће потврде:

...’Коско’ је по цени од *3,4 милијарде* евра стекао концесију...

Политика, 18. јун 2010., стр. 12

...стиже за *4,4 sekunde*...

Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 81

...чије је богатство Форбс проценио на по *2,4 милијарде* долара

Политика, 8. јул 2010., додатак ‘Посао’

...за расподелу *3,4 милиона* динара...

Политика, 23. јун 2010., стр. 13

То је *30,4 милијарди* или 8,9 одсто више...

Политика, 5. август 2010., 1

...нашој привреди недостаје капитал вредан око *1.883,4 милијарди* динара

Политика, 5. август 2010., стр. 11

Недостајући дугорочни капитал од *1.280,4 милијарди* динара...

Политика, 5. август 2010., стр. 11

...који су на крају 2009. били *1.667,4 милијарди* динара...

Политика, 5. август 2010., стр. 11

(1) Као и горе, и овде ‘од 3,4 милијарде’, из првог примера, оставља утисак да је ознака ген. (једн.) управо у форми ‘милијарде’, иако она може бити теоријски тумачена искључиво као ном. (-ак.?) множине.

(2) Следећа два случаја по реду: ‘за 4,4 секунде’, ‘проценио на по 2,4 милијарде долара’ бројној конструкцији додељују акузативни облик, што се обликом ‘секунде’, ‘милијарде’ задовољава.

(3) У осталим случајевима ‘милијарди’ је нерегуларни облик ген. мн. аналошки пренесен из конструкција са бројевима ‘5’ и даље.

3. Грађа са вишечифарским бројем у положају децималног елемента није тако бројна као са једноцифарским, али није за потцењивање.

3.1. Издвајамо конструкције са крајњим ‘2’.

а) Прво, као и горе, формације са именицом м. рода:

...iznenadjuće je za 4,42 metra dugačak automobil...

Auto Bild, 9. jun 2010., str. 38

...најбоље рангирана студенткиња има 98,72 бодова

Политика, 6. јул 2010., стр. 8

...продато 5,62 милиона путничких возила

Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 6

(1) Прва два примера имају бројну конструкцију у положају за акузатив, и томе одговарају неутрални облици: ‘за четири кома/зарез четрдесет два (метра)’; ‘има деведесет осам кома/зарез седамдесет два (бодова)’. Потоњи облик ‘бодова’ нерегуларан је (треба ‘бода’).

(2) Конструкција ‘продато пет кома/зарез шездесет два милиона’ – бројну конструкцију има у положају субјекта, дакле и у облику номинатива. Напомене је вредан средњи род једине код предиката ‘продато (је)’. Могућа је, како је и раније утврђено за сличне случајеве, и друкчија конгруенција: ‘продата су’. Овде више одговара средњи род јер се тиме успоставља неки склад са генитивом множине ‘путничких возила’, који је на синтаксичком видуку и утиче на избор облика иако није у директном контакту са предикатом. Али о томе в. даље.

б) Са именицом ж. рода забележени су следећи случајеви:

Пристигло 1,92 милијарде долара инвестиција (насл.)

Политика, 24. јул 2010., 11

...привукла 1,92 милијарде долара директних страних инвестиција...

Политика, 24. јул 2010., 11

(1) Као и у непосредно претходном параграфу, и овде предикатски део стоји у средњем роду једине, а субјекатску позицију заузима бројна конструкција, која према томе добија статус номинатива. Чини се да овде више одговара активна конгруенција од неутралне: ‘Пристигле једна кома/зарез две милијарде долара’.

(2) Бројна конструкција другог примера по положају има статус акуз. – па јој неутрални облици одговарају. Облик ‘милијарде’, рекосмо, морао би,

без граматичког конфликта са обличким системом именице, бити признат као ак. мн. – па цела конструкција стиче морфолошки легитимитет.

3.2. Остале примере нећемо разврставати по бројевима, већ само по роду именице која назива бројену масу.

а) Са именицом мушког рода забележени су примери:

...sa V8 turbo dizel motorom od 3,63 litra
 Ауто, бр. 22, јануар 2010, 9
 Индикативни курс евра... јуче је био 104,6663 динара
 Политика, 1. јул 2010., 10
 ...први на листи има 94,24 поена
 Политика, 6. јул 2010., стр. 8

(1) У првом примеру предлог ‘од’ подразумева генитивску форму, али је бројна конструкција у неутралном облику: ‘од три кома/зарез шездесет три литра’. У генитиву је само именица ‘литра’, који је међутим мотивисан финалним бројем ‘3’.

(2) У другом примеру бројна конструкција је у позицији предикатива, захтева дакле номинативски облик, а тако се може тумачити неутрална форма броја: ‘јуче је био сто четири кома/зарез шест хиљада шестсто шездесет и три динара’. Генитиви су опет мотивисани рекцијским правилима.

(3) У трећем случају бројна конструкција је у позицији објекта, захтева дакле акузативну форму. Неутрални облик бројевног агрегата одговара том захтеву: ‘има деведесет четири кома/зарез двадесет и четири поена’.

б) Са им. женског рода имамо само један случај:

Румунија је током 2009. године имала 6,33 милијарди долара страних директних инвестиција...

Политика, 24. јул 2010., 11

Бројна конструкција има захтев за акузативном формом: ‘имала шест кома/зарез тридесет три милијарди’. Облик генитива множине ‘милијарди’ није стандардан (треба ‘милијарде’), и последица је угледања према рекцији бројева од ‘5’ даље.

2.3. Конструкције са бројем ‘5’ у положају децималног елемента

1. Посебно ћемо размотрити број ‘5’ из два разлога: прво, што је грађа врло опсежна; и друго, што овде постоји једна специфичност друкчија од свих осталих примера.

2. Специфичност о којој је реч јесте могућност бар двојаког читања формација са једноцифреним бројем у положају децималног елемента – када је то број ‘5’.

а) Према томе, конструкције:

- ...са 7,5 поена из осам партија
 Политика, 20. јун 2010., стр. 34
- ...Самолинс и В. Свешњиков по 5,5 поена
 Политика, 20. јун 2010., стр. 34
- Кружни пут је са 6,5 метара проширен на 7,1 метар...
 Политика, 6. јул 2010., стр. 21

– допуштају читање са ‘пет’, дакле: ‘седам кома/зарез пет поена’, ‘по пет кома/зарез пет поена’, ‘шест кома/зарез пет метара’ или сл.; али и са деформисаним ‘пола’, дакле ‘и по’: ‘седам и по поена’, ‘по пет и по поена’, ‘један и по сантиметар’(!), ‘шест и по метара’. Први ћемо начин назвати математичким, а други нематематичким, јер припада стандардно-језичкој регулативи.

б) Конструкције пак:

- Фосили вишећелијских организама, неправилног облика, пречника 1,5 сантиметар, старији су...
 Политика, 2. јул 2010., стр. 25
- Рукавац који води ка преливу није дубљи од 1,5 метра.
 Политика, 19. јул 2010., 16
- ...Grčka је један од водећих инвеститора са 2,5 милијарде евра
 Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 2

– имају хибридно структуру, јер граfiјском сликом делимично приказују математички, а делимично нематематички изглед конструкције.

а) Доследно изведен математички начин читања изгледао би овако: ‘један кома/зарез пет сантиметара’, ‘један кома/зарез пет метара’; ‘са две кома/зарез пет милијарди евра’.

б) Нематематички говорни лик ових примера био би: ‘један и по сантиметар’, ‘један и по метар’; ‘са две и по милијарде’ или сл.

3. Грешке у три управо анализирана примера управо показују да је писац текста из којег је узет писао у бројкама, а мислио у нематематичким категоријама. Шта то значи? Значи да на тој релацији постоји нека битна разлика која утиче на организацију конструкције. Да погледамо и три примера са ‘и по’ којима располажемо:

- Обала Ибра је дуга четири и по километара...
 Јутарњи програм РТС, 15. јуна 2010., 7.10
- ...вредност имовине у фондовима у Србији по становнику у 2009. је преполовљена, на 1,3 евра са око два и по евра у претходној години.
 Политика 31.12.2009, 18
- Бобан има две и по године, а Верица три
 Разговорни јез.

(1) Први пример није облички усклађен, јер бисмо очекивали ‘четири и по километра’. Ген. мн. ‘километара’ примерен је бројној представи количине: ‘4,5’ – ‘четири кома/зарез пет километара’. Овде је опет у питању комбинација математичког и нематематичког израза, сада са обратним аналош-

ким ходом од нематематичког према математичком систему форми. Али да погледамо о чему се ради. Конструкција са бројем ‘5’ захтева именицу у генитиву множине, а она са ‘и по’ за регенс има цели број: ‘четири (и по) километра’ // ‘(четири запета) пет километара’.

(2) У другом примеру ‘два и по евра’ садржи генитив именице чији је писмени облик множине недистинктиван према једнини.

(3) У трећем случају ‘две и по године’, са ном. множине, стоји према ‘2,5’, тј. ‘две кома/зарез пет година’, са ген. множине према ‘две и по’. Дегенерисано ‘по’ са спојеним везником не утиче дакле на реакцију конструкције, па контролу преузима ‘цифра’ у положају целих бројева.

4. Остале примере разделићемо по роду региране именице.

4.1. Као и код већ прегледане грађе, и овде најпре у разматрање узимамо именице мушког рода:

- Motor u ovoj verziji je četvorocilindrični ‘komonrejl’ turbo dizel zapremine 2,5 litara
Auto br. 22 za januar 2010, 41
- Предузетници су за 0,5 процентних поена повећали износ позајмица
Политика, 16. јун 2010, стр. 12
- ...’auto’, dugačak samo 3,5 metara...
Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 45
- ...deklasirana potrošnja od 10,5 litara...
Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 81
- ...за 2,5 милиона динара конкурисала 103 пројекта...
Политика, 23. јун 2010., стр. 13
- ...просечна зарада у Србији са порезом и доприносима у мају била је 46.454 динара
(444,5 евра)
Политика, 26. јун 2010., стр. 10
- ...да им исплати 2,5 милиона евра...
Политика, 1. јул 2010., стр. 4
- ...док је за накнаде... намењено 25,5 милиона круна
Политика, 1. јул 2010., стр. 12
- ...очекује раст од 1,5 процената
Политика, 7. јул 2010., стр. 1
- ...произведено 4,5 милиона комада...
Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 3
- ...изгубила је чак 73,5 процената цене...
Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 3
- ...на 16,5 милиона аутомобила и камиона...
Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 8

Могло се са мање примера показати исправност тезе да улогу регенса именице која назива мерени садржај обавља бројка ‘5’, а да ова регуларно стоји у генитиву множине. Наиме, у положају који тражи номинатив: ‘просечна зарада у Србији... била је... 444,5 евра’, ‘док је за накнаде... намењено 25,5 милиона круна’; генитив: ‘zapremine 2,5 litara’, ‘potrošnja od 10,5 litara’; акузатив: ‘за 0,5 процентних поена’, ‘dugačak samo 3,5 metara’, ‘за 2,5 милиона динара’, ‘да им исплати 2,5 милиона евра’ итд. – свуда је истородна формација са бројном конструкцијом неутралног облика, и именицом у генитиву множине.

4.2. Са именицом женског рода забележени су следећи примери:

- ...при чему је у Србију ушло *12,5 милијарди* евра...
 Политика, 17. јун 2010., стр. 11
- ...да је минимални сценарио предвиђао улагање *7,5 милијарди*
 Политика, 20. јун 2010., стр. 7
- ...може да повуче до *3,5 тона*...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 53
- ...никуда се *3,5 тона* теške приколце нису лакше вукле...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 53
- ...платили допринос за социјално осигурање за *40,5 година*...
 Политика, 24. јун 2010., стр. 11
- ...предвиђа и други услов – *41,5 година* рада
 Политика, 24. јун 2010., стр. 11
- ...са 53 године старости имао би *49,5 година* стажа
 Политика, 24. јун 2010., стр. 11
- ...једнократни подстицај од *6,5 милијарди* динара...
 Политика, 1. јул 2010., стр. 11
- ...да се... исплате дивиденде укупне вредности *28,5 милијарди* круна (1,106 милијарди евра)
 Политика, 1. јул 2010., стр. 12
- ...у Србију би сваке године долазило по *2,5 милијарди* евра...
 Политика, 4. јул 2010., 11
- ...уместо обећаних *2,5 милијарди* евра у земљу је дошло...
 Политика, 4. јул 2010., 11
- Grčke investicije sa *2,5 milijardi* evra (nasl.)
 Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 2
- ...има рок да... сагради *12,5 километара* аутопута...
 Политика, 8. јул 2010., стр. 11
- ...са имовином вредном *3,5 милијарди* долара
 Политика, 8. јул 2010., Додатак 'Посао'
- ...чија се просечна статистичка имовина процењује на *3,5 милијарди* долара
 Политика, 8. јул 2010., Додатак 'Посао'
- ...како мисли да нађе *1,5 милијарди* евра (насл.)
 Политика, 12 август 2010., 11
- ...а буџетски дефицит достигао је *8,5 милијарди* куна (1,16 милијарди евра)
 Политика, 12 август 2010., 11
- ...на *1,5 милијарди* динара
 Политика, 12 август 2010., стр. 13

Иста је ситуација и код формација са именицом ж. рода: и примери са бројном конструкцијом у положају који захтева номинатив: 'у Србију ушло 12,5 милијарди евра'; генитив: 'улагање 7,5 милијарди', 'до 3,5 тона'; акузатив: '3,5 тона теške приколце', 'за 40,5 година', 'имао би 49,5 година стажа' – бројна конструкција је увек неутрална по облику, а именица је у ген. мн.

4.3. Са вишецифарском секвенцом у функцији децималног елемента имамо забележена само два случаја:

- ...испод сакоа је извадио пиштољ калибра *7,65 милиметара*... Политика, 30. јун 2010., стр. 9;
 ...јевтиније су лубенице које су *0,35 евра* Политика, 1. јул 2010., стр. 2.

(1) У првом случају односи су прозирни, и јасно је да бројна конструкција и именица имају исту обличку ситуацију као код једноцифреног деци-

малног елемента: без обзира што положај њен захтева генитив, бројни елементи су у неутралној форми, а именица у ген. мн.

(2) Форма 'евра' у писменом виду нема дистинктног обележја између ген. једн. и ген. мн., али се са сигурношћу може утврдити да је и овде реч о ген. мн.

2.4. Конструкције са бројевима '6' и даље

1. Када је утврђено стање у конструкцијама са бројем '5', грађа са бројевима изнад '5' није много интересантна, јер је познато да међу тим симболима и речима нема разлике у морфолошкој структури и синтагматском понашању. Те су речи 'непроменљиве', тј. морфолошки су неутралне, а регирају генитив множине именица које називају бројиво мноштво. Прегледаћемо ипак примере по реду који је већ утврђен.

2. Дакле, прво су на реду конструкције са једноцифреном ознаком у положају децималног елемента.

2.1. Грађа са именицама мушког рода прилично је разноврсна лексички, па је наводимо у целини, иако је преобимна:

- ...da naprave novi turbo dizel, zapremine 1,6 litara
Auto br. 22 za januar 2010, 29
- ...да је укупно кршење у враћању кредита банкама у мају повећано за пола процентног поена и да је на крају тог месеца износило 9,7 процената...
Политика, 16. јун 2010, стр. 12
- Ове године издвојили смо 246,6 милиона динара...
Политика, 19. јуна 2010., стр 10
- ...за само 3,8 процентних поена...
Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11
- ...обезбедила 12,8 милиона евра..., као и 12,8 милиона долара за програме...
Политика, 20. јун 2010., стр. 9
- Živahan motor zapremine 1,6 litara...
Auto Bild, 9. jun 2010., str. 20
- ...živahan i štedljiv motor (6,7 litara na testu)
Auto Bild, 9. jun 2010., str. 20
- Укупна вредност извоза износила је 5,6 милиона евра...
Политика, 23. јун 2010., 11
- ...јер се очекује просечан принос од око 1,9 милиона тона, односно 3,8 тона по хектару...
Политика, 23. јун 2010., 11
- ...уместо 490,6 милиона динара, забележили смо 397,5 милиона динара...
Политика, 24. јун 2010., стр. 10
- ...око 2,8 милиона платних картица било активно
Политика, 30. јун 2010., стр. 8
- ...укупне номиналне вредности 524,8 милиона динара
Политика, 1. јул 2010., стр. 11
- ...ти трошкови порасли за 3,9 процената
Политика, 1. јул 2010., стр. 11
- ...што је за 1,6 процената више
Политика, 1. јул 2010., стр. 11
- ...брuto зарада била ј реално већа за 3,7 процената...
Политика, 26. јун 2010., стр. 10
- ...обавезе за другу годину у износу од 2,6 милиона евра

Политика, 26. јун 2010., стр. 12
 Потрошња му је *5,6 литара*...
 Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 4
 Троши *4,9 литара* на 100 км...
 Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 4
 ...потрошња горива од *7,8 литара*...
 Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 7
 ...сада износи *7,8 процената*
 Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 7
 ...остварен раст од 1,2 одсто, мањи од *2,9 процената*, очекиваних у мају.
 Политика, 24. јул 2010., 11
 ...да ...оствари раст од 1,7 одсто, у поређењу са *1,8 процената*...
 Политика, 24. јул 2010., 11
 Прогноза раста за Русију је... остала неизмењена у односу на извештај из маја – од 4,4, односно *4,6 процената*
 Политика, 24. јул 2010., 11
 ...заузео четврту позицију на тржишту са уделом *6,6 процената* и завидном стопом раста од почетка године од *13,7 процената*
 Политика, 12 август 2010., стр. 13

(1) У већине конструкција бројне ознаке стоје у положају који захтева акузатив: 'износило *9,7 процената*', 'издвојили смо *246,6 милиона динара*' итд. У говорној варијанти бројна конструкција има неутралну форму, а именица је у генитиву множине: 'девет зарез/кома седам процената' итд.

(2) Забележене су и формације са бројном конструкцијом у положају који захтева номинатив: 'štedljiv motor (*6,7 litara na testu*)', 'Потрошња му је *5,6 литара*'; генитив: 'zapremine *1,6 litara*', 'од око *1,9 милиона тона*, односно *3,8 тона по хектару*', 'уместо *490,6 милиона динара*', 'око *2,8 милиона платних картица* било активно', 'у износу од *2,6 милиона евра*' итд. Организација синтагме сасвим је као у већ анализираним случајевима.

(3) Ономе што је речено ваља још једном додати и факат да предикат у реченици са бројном конструкцијом у положају субјекта има облик средњег рода једине: 'око *2,8 милиона платних картица* било (је) активно'.

2.2. Грађа са именицама женског рода веома је обимна, али и веома једнолична, јер се углавном односи на 'милијарде' дефицита у светској привреди, од чега ових дана врве све новине. Преносимо само мали број примера:

...укупна имовина спала у протеклих 12 месеци на тек нешто више од милијарду динара, са *1,6 милијарди*.

Политика 31.12.2009, 18

Пољопривредни кредити су повећани за два процента и износили су *23,7 милијарди* динара...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Готовински кредити су повећани за 1,7 одсто и износили су *101,6 милијарди*, док су потрошачке позајмице *32,1 милијарду*...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Предузетници задужења нису увећали и она су на крају маја била *47,1 милијарду* динара, а дуг грађана је био *438,9 милијарди* динара...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12

Од тога је за трансфере нижим нивоима планирано *73,6 милијарди*, а само општинама и градовима (без АП) *40,7 милијарди*...

Политика, 18. јун 2010., стр.16

- ...чији је капитал процењен на *3,9 милијарди* долара
 Политика, 8. јул 2010., додатак 'Посао'
 ...са процењеним богатством од *2,9 милијарди* долара
 Политика, 8. јул 2010., додатак 'Посао'

И даље је организациони тип конструкције потпуно исти, и даље је број у неутралној форми, а именица у ген. множине, без обзира на то што је једном у генитивској ситуацији, као у последњем примеру: 'од *2,9 милијарди* долара', други пут у акузативној, као у претпоследњем: 'процењен на *3,9 милијарди* долара' итд.

3. Кад су у питању рекцијске конструкције са бројем '5' и д. у положају децималног елемента, немеће се и једно додатно питање: како читати бројеве у позицији целог броја који разликују облике.

3.1. Прво ћемо разгледати нешто грађе са бројем '1'. То је питање актуелно код формација са именицом ж. рода у положају ректума:

- ...који је *1,6 тона* тежким возилом управљао...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр 80
 ...укупна имовина спала у протеклих 12 месеци на тек нешто више од милијарду динара, са *1,6 милијарди*.
 Политика 31.12.2009, 18
 ...при убрзању од *1,7 секунди*
 Политика, 12. јул 2010., додатак 'Ауто', стр. 7
 Највећи дуг грађана, у износу од *241,7 милијарди* динара, је по основу стамбених кредита и позајмица за адаптацију...
 Политика, 16. јун 2010, стр. 12

(а) У првом наведеном случају бројна конструкција тражи акузатив, а број 'један' разликује и род: 'једну кома/зарез шест тона тешким возилом'. Родом '1' конгруира са регираном именицом 'тона', и поред тога што је падежом свака реч за себе упућена према свом регенсу.

(б) Исто је и у другом примеру: 'спала... са једне кома/зарез шест милијарди'. Разлика је само у томе што је '1' у облику генитива једнине, који захтева предлог 'са', али конгруира са женским родом именице 'милијарди', док генитив једнине према генитиву множине стоји случајно, по сили поменуте рекције.

(в) Идентична је ситуација у трећем примеру: 'од једне кома/зарез седам секунди'.

(г) Последњи случај показује да се '1' на исти начин понаша и када је последња од више цифара у положају целих бројева: 'од двеста четрдесет једне кома/зарез седам милијарди'.

3.2. Број '2' рекли смо да у оваквим конструкцијама не разликује падеже, па остаје да размотримо његов род. Опет је питање актуелно код формација са именицом ж. рода у положају ректума:

- Pet metara dug, 1,92 m širok, težak *2,6 тона*...
 Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 52
 ...када су страна улагања достигла *2,99 милијарди* долара...
 Политика, 24. јул 2010., 11

забележила бруто добит од *2,8 милијарди* динара
 Политика, 12 август 2010., стр. 13
 ...да од потребне *73*, сакупи свега *42,6 милијарди* динара
 Политика, 12 август 2010., 11

(а) У првом наведеном случају читање би изгледало овако: ‘Пет метара дуг (ауто), један кома/зарез деведесет два м(метра) широк, тежак две кома/зарез шест тона’. Код номинативског облика испливава само проблем рода за број ‘2’, и он се овде управља према роду региране именице.

(б) Исто је и у другом примеру: ‘добит од две кома/зарез осам милијарди динара’.

в) И када је ‘2’ последња од више цифара у положају целог броја, односи се не мењају: ‘да сакупи... четрдесет две кома/зарез шест милијарди’.

3.3. Актуелна је у овом правцу и ‘нула’, али овде располажемо само са два примера у којима регирана иманица има облик мушког рода:

...износи *0,68 динара* по минуто...
 Политика, 8. јул 2010., стр. 11
 ...кошта око *0,8 евра* по килограму...
 Политика, 8. јул 2010., стр. 12

(а) У првом примеру бројна конструкција тражи акузатив, а читамо је као: ‘износи нула кома/зарез шездесет и осам динара’. Број је дакле у неутралној форми која, сем ‘нула’ (и ‘кома’), може бити протумачена и као акузатив.

(б) У потоњем случају тражени облик је генитив, а читање даје: ‘око нула кома/зарез осам евра’. Број је опет у неутралној форми, што значи да ‘нула’ остаје непроменљива, као и остале бројне ознаке.

2.5. Облик конгруентног атрибута уз бројну формацију

1. Овде мислимо на атрибут који квалификује и бројку и регирану именицу. Располажемо са довољно примера, али једнотипних, па ће и закључци морати бити ограниченог досега.

2. Прво ћемо размотрити следеће случајеве, у којима атрибут стоји у контакту са именицом:

Грађани су каснили у отплати за 3,4 одсто кредита, што је повећање од *0,1 процентног поена*...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12
 ...повећано кашњење предузећа у отплати кредита на 12,5 одсто, што је за *0,2 процентна поена* више него на крају претходног месеца...

Политика, 16. јун 2010, стр. 12
 Предузетници су за *0,5 процентних поена* повећали износ позајмица
 Политика, 16. јун 2010, стр. 12

...за само *3,8 процентних поена*...
 Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11

(а) Први пример садржи констркцију ‘од 0,1 процентног поена’, са бројном формацијом у положају који захтева генитив (в. предлог ‘од’). То значи да је ваља читати као ‘од нула кома/зарез једног процентног поена’. Елементи ‘нула’ и ‘кома/зарез’ и овде остају у неутралној форми. Именица ‘поена’ има облик генитива једнине м. рода, какав преузимају и бројевна ‘једног’, и придевска реч ‘процентног’. Синтагма је у основи конгруентна.

(б) У другом примеру ‘за 0,2 процентна поена’ позиција бројне конструкције захтева облик акузатива (предл. је ‘за’). Тај облик ваљало би приписати бројевној речи, која на такву солуцију пристаје, јер читање би морало изгледати овако: ‘за нула кома/зарез два процентна поена’. И овде ‘нула’ упорно задржава облички неосетљиву форму случајно једнаку са ном. једнине. Секвенца ‘процентна поена’ састоји се од региране именице у ген. једн., и конгруентног атрибута у истој форми.

(в) У потоња два случаја употребљена је секвенца ‘процентних поена’, са атрибутом који стоји у контакту са именицом и конгруентан је са њом у роду, броју и падежу: има обл. ген. мн. као она.

3. У извесном броју примера атрибут је од именице одвојен бројном конструкцијом:

...прескочених 2,03 метра...

 Политика, 20. јун 2010., стр. 34

...црта за последњег буџетског студента повучена на високих 96,48 поена...

 Политика, 6. јул 2010., стр. 8

...али су преосталих 44,3 милијарде долара биле конвертоване

 Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 8

...troši dobrih 6,5 litara...

 Auto Bild, 9. јун 2010., str. 20

а) У формацији ‘на високих 96,48 поена’ предлог ‘на’ сугерирао би облик локатива. Бројна конструкција ипак нема ни средстава ни могућности да пружи обележје локатива. Она је просто у неутралном облику: ‘деведесет шест кома/зарез четрдесет осам’. Атрибут ‘високих’ не квалификује заправо ‘поене’, већ пре њихов број. Придев, међутим, конгруира са регираном именицом, и има облик ген. множине мушког рода, као и та именица.

б) У потоњем случају положај сигнализира потребу за обликом акузатива. Број је опет неутралан: ‘шест зарез/кома пет’. Атрибут је опет облички усмерен према регираној именици, и има генитив множине мушког рода.

в) Први и трећи пример имају нестандартне облике атрибута: ‘прескочених 2,03 метра’, ‘преосталих 44,3 милијарде’.

(а) Први од њих састоји се од броја ‘2’ у положају целог, а секвенце ‘03’ у позицији децималног елемента. Регирана именица је у регуларном генитиву једнине ‘метра’, а атрибут ‘прескочених’ носи обележје ген. множине. Оваква организација није стандардна, него атрибут ваља да носи обележја региране именице – треба дакле и сâм да има облик генитива једнине, или боље речено облик некадашње двојине ‘прескочена’.

(б) Ни следећи случај није регуларан, јер се очекује облик номинатива множине женског рода 'преостале', конгруентан са управном именицом 'милијарде'.

4. Закључићемо да је облик атрибута бројне конструкције са децималним елементом условљен обликом региране именице која назива бројену материју.

5. У једном случају придев је у позицији апозитива, али се понаша једнако као атрибут:

...остварен раст од 1,2 одсто, мањи од 2,9 процента, очекиваних у мају.
 Политика, 24. јул 2010., 11.

Придевска форма 'очекиваних' синтаксички је у контакту са именицом у ген. мн. 'процената', па и сама стоји у истом облику.

2.6. О облику предиката уз бројну конструкцију са децималним бројем

1. О облицима предиката већ су узгред дате неке напомене. Овде ћемо њих поновити, а и прегледати целину расположиве грађе.

2. Најпре у разматрање узимамо следећа два случаја:

485,1 милијарда динара *односи се*...
 Политика, 5. август 2010., 1
 ...али су *преосталих 44,3 милијарде* долара биле *конвертоване*
 Политика, 12. јул 2010., додаток 'Ауто', стр. 8

а) Први пример по свему судећи бројну конструкцију допушта читати као 'четири стотине осамдесет и пет кома/зарез једна милијарда'. Ном. једнине 'милијарда' захтева на једној страни конгруентни атрибут 'једна', а на другој предикат у једнини 'односи се'. Облици су у том домену усаглашени.

б) Горе је речено да атрибут у другом примеру ваља да има облик ном. мн. 'преостале', као именица 'милијарде'. Плусквамперфекат у предикату 'су биле конвертиране' својим множинским обликом ж. рода потпуно одговара начелу конгруенције са субјектом 'милијарде'.

3. Могло би се закључити да бројеви '2-4', пошто у ж. роду конгруирају са управном именицом, и пошто је ова у ном. мн., подразумевају конгруентни предикат у множини (ж. р.). Али следећи случајеви демантује ту тврдњу ако би се формулисала овако како је формулисана:

...у *нашу земљу се слило 2,2 милијарде* евра
 Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 8
Пристигло 1,92 милијарде долара инвестиција (насл.)
 Политика, 24. јул 2010., 11

а) У потоњем од њих предикатски део стоји у средњем роду једнине, а субјекатску позицију заузима бројна конструкција, која према томе добија

статус номинатива. Горе смо рекли да овде више одговара активна конгруенција од неутралне: ‘Пристигле једна кома/зарез две милијарде долара’.

б) Иста врста организације примењена је и у првом од два примера. Рекло би се да и ту више одговара морфолошки усклађен него неутралан облик: ‘Пристигле 1,92 милијарде долара’. Ипак, иако је у овако малој грађи неупутно ослањати се на статистичке омере, они упућују на већу склоност овде прегледаних текстова као неутралној него ка усклађеној конгруенцији.

4. Бројеви ‘5’ и даље захтевају генитив множине именице, одговарајући облик атрибута, и неутрални облик предиката (3. л. једн. ср. р.):

- ...*продато 5,62 милиона* путничких возила
 Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 6
- ...*кукурузом засејано 1,2 милиона* хектара
 Политика, 2. јул 2010., стр. 10
- ...*при чему је у Србију ушло 12,5 милјарди* евра...
 Политика, 17. јун 2010., стр. 11
- ...*док је за накнаде... намењено 25,5 милиона* круна
 Политика, 1. јул 2010., стр. 12
- ...у Србију би сваке године *долазило по 2,5 милијарди* евра...
 Политика, 4. јул 2010., 11
- ...*произведено 4,5 милиона* комада...
 Политика, 12. јул 2010., додатак ‘Ауто’, стр. 3

Индикативан је, и у осталим случајевима потврђен, средњи род једнине код предиката у првом примеру ‘продато (је)’. Могућа је, како је и раније утврђено за сличне случајеве, и друкчија конгруенција: ‘продата су’. Овде више одговара средњи род јер се тиме успоставља неки склад са генитивом множине ‘путничких возила’, који је на синтаксичком видуку и утиче на избор облика иако није у директном контакту са предикатом.

2.7. О нагомилавању бројних конструкција

1. Бројне конструкције о којима се води расправа често се јављају у суседству или у синтаксичкој вези са другима да би се обележили скупови података које означавају. У том случају настају извесни проблеми у организацији сваке од конструкција у скупу.

а) Један од момената јесте кореспонденција облика тако повезаних бројних конструкција, јер ове су по правилу разнородне.

б) Други моменат јесте испуштање сувишних елемената конструкција, ако се јаве. Примера ради, именица која назива мерену материју третирана је у нашој анализи као обавезан члан конструкције коју овде обрађујемо. Али она под одређеним околностима може бити испуштена.

2. Размотрићемо грађу да бисмо утврдили те услове, и друге моменте релевантне за формалну организацију конструкције.

3. Примере ћемо распоредити по сродности формација.

3.1. Најпре у разматрање узимамо симетричне конструкције, тј. оне са идентичном организацијом у свим члановима скупа.

3.1.1. Располажемо једним примером са бројем 2-4 у положају децималног елемента:

...род хлебног жита биће од 1,2 до 1,3 милиона тона
 Политика, 2. јул 2010., стр. 10

Именица у ген. једнине ‘милиона’ испуштена је из првог, а јавља се у другом члану формације.

3.1.2. У области бројева ‘5’ и даље највише је примера управо са бројем ‘5’ у положају децималног елемента:

Bilans u martu 2010. bio је +4,5 milijardi evra, u poređenju sa +1,5 milijardi...

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 5

...пшеница је у септембру коштала 9,5 динара по килограму, а сада 10,5 динара...

Политика, 23. јун 2010., 11

...две фотографије 4,5 пута 3,5 центиметара...

Политика, 6. јул 2010., стр. 8

...повећање премија са садашњих 1,5 на 5,5 динара

Политика, 12 август 2010., 11

(а) У прва два случаја именица је поновљена: ‘...+4,5 milijardi evra, u poređenju sa +1,5 milijardi...’; ‘коштала 9,5 динара..., а сада 10,5 динара...’. Све је – што се граматичке стране тиче – у пуном складу; али ако се промисли о прихватљивости овакве организације, дакле о стилском ефекту, онда ћемо признати да се овде осећа некаква плеонастичност. Боље ће звучати ако оставимо једну именицу: ‘...+4,5, u poređenju sa +1,5 milijardi...’; ‘коштала 9,5, а сада 10,5 динара (по килограму)...’. Или боље: ‘...+4,5 milijardi evra, u poređenju sa +1,5...’; ‘коштала 9,5 динара по килограму, а сада 10,5...’.

(б) Друга два примера указују на правац најприхватљивијег растерећења те две конструкције: ‘4,5 пута 3,5 центиметара...’; ‘са садашњих 1,5 на 5,5 динара’.

(в) Истовремено постаје видно од чега зависи која је именица испуштљивија: када је просторна и конструктивна раздаљина међу члановима већа, бољи је пут упрошћавања одбацивањем именице из другог члана конструкције, а када су оне у ближем додиру – из првог.

3.2. И код асиметричних конструкција, тј. код оних где је организациони принцип код чланова различит, постоје различита решења.

3.2.1. Најпре ћемо размотрити конструкцију са бројем изнад ‘5’ у првом, и бројем ‘1’, у другом члану конструкције:

Кружни пут је са 6,5 метара проширен на 7,1 метар...

Политика, 6. јул 2010., стр. 21

Обличка разлика између ген. мн. ‘метара’ и ном.-ак. једн. толика је да је изгледа најбоље конструкцију оставити без упрошћавања. Али изгледа да оно није искључено: са 6,5 метара проширен на 7,1...’; ‘са 6,5 проширен на 7,1

метар...’ Изгледа ипак да просторна раздаљина омета разумљивост, па је боље решење са именицом и у једном и у другом члану конструкције.

3.2.2. Поседујемо два случаја са бројевима ‘5’ и даље у положају децималног елемента:

...уместо 490,6 милиона динара, забележили смо 397,5 милиона динара...

Политика, 24. јун 2010., стр. 10

Просечна потрошња горива износила је... 4,6 и 7,5 литара

Политика – Ауто, 8. август 2010., стр. 4

(а) Први пример је заправо са симетричном организацијом, јер се и у првом и у другом члану јавља идентична форма именице ‘милиона (динара)’. Не би се у граматичком смислу ништа изменило и да је изостављена именичка допуна из првог или другог члана конструкције: ‘...уместо 490,6, забележили смо 397,5 милиона динара...’; ‘...уместо 490,6 милиона динара, забележили смо 397,5...’

(б) Други пример је материјално растерећен управо на начин који је у претходним анализама схваћен као најсврхисходнији за конструкције са блиским синтаксичким и просторним везама међу члановима: ‘4,6 и 7,5 литара’. Задржан је именички елемент у другом, а изостављен из првог члана формације.

3.2.3. Најчешће смо бележили комбинације са конструкцијама од бројева ‘2-4’ са бројевима изнад ‘пет’. Разгледаћемо прво конструкције без растерећења:

Од те суме 14,3 милијарде биће улагање у нове објекте, а 7,8 милијарди у одржавање постојеће инфраструктуре.

Политика, 20. јун 2010., стр. 7

Профит... био је 45,4 милијарде круна, а целе групе ЧЕЗ – 51,9 милијарди круна

Политика, 1. јул 2010., стр. 12

...koji žed (potrošnja na testu 7,5 litara) i nivo buke ne podiže na nivo ‘dačije’ (8,2 litra).

Auto Bild, 9. јун 2010., стр. 31

Prosek testa je iznosio 7,2 litara, a pri konstantnih 130 km/h troši samo 5,5 litara.

Ауто, бр. 22, јануар 2010, 9

...trgovinski bilans unutra EU27 bio je 10,2 milijardi evra deficita u odnosu na -7,8 milijardi u aprilu

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 5

...najveći suficit je zabeležen u Nemačkoj (+37,4 milijardi evra u periodu januar-mart 2010.), zatim u Holandiji (+12,0 milijardi) i Irskoj (+9,4 milijardi). Najveći deficit je zabeležen u Velikoj Britaniji (-24,9 milijardi), a zatim u Francuskoj (-14,4 milijardi), Španiji (-12,2 milijardi), Grčkoj (-7,1 milijardu) i Italiji (-6,9 milijardi).

Политика, 7. јул 2010., Специјално изданје Cord, No. 3 Str. 5

(а) У примерима прве групе распоред именичких облика одговара граматичким регулама, што значи да је организација усаглашена са језичким стандардом. Само би се у другом примеру могло мислити на одбацивање једне од две именице јер раздаљина конструкција није толика да би замрачивала смисао: ‘bio je 10,2 milijardi evra deficita u odnosu na -7,8 milijardi’ -> ‘bio

је 10,2 милијарди евра deficita u odnosu на -7,8' // 'био је 10,2 deficita u odnosu на -7,8 милијарди (евра)'. Забележена верзија ипак је најприхватљивија.

(б) У првом случају из друге групе конструкција именица је садржана у оба члана, али су изједначени њени облици, па уместо '7,2 литра' имамо ген. мн.

(в) Иста је ствар и са остала два примера: и ту је свуда употребљен ген. мн., уместо да са бројевима '2-4' буде ген. једн., одн. ном. мн.

(г) Уједначавање облика мора се сматрати чистом погрешком. Изостанак једног од чланова и овде је, међутим, могућ. Ипак је и овде најбоље решење како је забележено, сем наравно падежног облика.

3.2.4. Преостали су нам примери са извршеним упрошћавањем конструкције:

Државни дуг у децембру 9,84, у марту 10,2, а у априлу 10,39 милијарди евра
 Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11

Јавни дуг (део девизног дуга за који гарантује држава) истог дана износио је 10,2 милијарде евра, од тога унутрашњи 4,2, а спољни 5,9 милијарди евра.
 Политика, 20. јун 2010., стр. 1/11

Да ли је то 10,2 или чак 2,15 метра.

Политика, 20. јун 2010., стр. 34
 ...дугачак је 3,64, широк 1,59, а висок 1,52 метара...
 Политика – Ауто, 8. август 2010., стр. 4

(а) У првом примеру чланови захтевају различите облике – прва два ном. мн. 'милијарде', а трећи ген. мн. 'милијарди'. Растерећење је – препознајемо по прихватљивости конструкције – учињено на регуларан начин. Сем осталог то значи и да је преостала именица у облику који захтева конструкција којој припада.

(б) Други пример такође садржи три члана, од којих је први просторно и синтаксички удаљен од друга два, а ови су у ближем додиру. Први члан је задржао именицу у регуларном облику, а код друга два задржао ју је потоњи, и опет у обилку који одговара његовим конструктивним условима.

(в) Задња два примера растерећена су на неодговарајући начин, што би можда сведочило о претходном уједначењу облика према члану који је изгубио именицу. Организација чланова је неадекватна.

3. Закључак

1. Преглед грађе показао је сву сложеност и суптилност односа у бројној конструкцији са децималним елементом (елементима).

а) На организацију код њих утиче на првом месту укрштена природа бројева у српском језику: број један је конгруентна реч заменичке или заменичко-придевске обличке системе; број два је двојак – женски род је исти као и код јединице, а средњи и мушки су рекцијске речи које уза се захтевају ген.

једн., а остаје непроменљив у употреби; бројеви три и четири у овом правцу понашају се као две-два, али са једним обличким ограничењем – ‘три’ и ‘четири’ остају у неутралној форми и у м. и ср., а и у ж. роду.; бројеви ‘пет’ и даље имају неутралну форму, а регирају ген. мн.

б) Други важан фактор у организацији ових конструкција јесте доминација крајње цифре над осталима, која овде заправо није апсолутна, јер јаку позицију има цели број, који каткада утиче на обличке односе.

в) Трећи моменат јесте појава конгруентних форми изван саме конструкције: предикатски облик уз бројну конструкцију у функцији субјекта и атрибут уз бројну формацију. Обличка организација тих формација не одудара од осталих сличне структуре: број ‘један’ конгруира са управном именицом у номинативу, коју захтева конгруентни тип реченице за свој субјекат, а предикат прилагођава своје облике са овако конципираним субјектом; број ‘2’ у ж. роду поводи се за бројем ‘1’; у м. и ср. роду захтева рекцијски тип конструкције и именицу у ген. једн., а са тим облицима предикат или конгруира са регираном именицом и има облик једнине (на -а, кад разликује род и падеж), или има неутрални облик ср. р. једнине. Са бројевима ‘5’ и д. обавезан је неутрални облик ср. р. једн.

2. Екстерни моменат за бројну конструкцију о којој је реч јесте и факат да се она уклапа у два међусобно дивергентна симболичка система: лексички и синтагматски систем датог језика, на једној страни, и систем бојева као нејезичку појаву која се са језиком укршта по сили потребе говорне интерпретације бројева.

а) Математички захтев за прецизношћу и једнозначношћу израза противан је варијабилности језичког израза изазваној флексијским потребама речи у организацији конструкције.

б) Репродукција се колеба између та два пола, па је у једним случајевима прихваћен математички, у другима језички, а у трећим приликама израз је укрштен, хибридан, или колебљив.

3. Велики број грешака у организацији синтагматских формација са овим бројевима свакако је симптом слабе писмености. Али важну улогу у томе има и сложеност конструктивних односа и могућних обличких варијаната.

ЛИТЕРАТУРА

Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синтакса III*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Симић/Јовановић 2007: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска граматика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Jelena Jovanović

FORMAL CLASSIFICATION OF DECIMAL NUMERICAL PHRASES

Summary

The paper discusses mixed mathematical formations consisting of decimal numbers and linguistic elements, and the mutual influence in the spoken reproduction of the constructions.

Балша Стипчевић

ТРАНЗИТИВНИ ГЛАГОЛИ С ДВА ОБЈЕКТА У СОЦИЈАТИВНОМ ОДНОСУ

Сажетак: У раду се даје преглед глагола савременог српског језика који се употребљавају у конструкцијама с две допуне: једном у беспредлошком акузативу, а другом у предлошко-падежној конструкцији *s(a)* + инструментал. Износе се запажања о њиховим синтаксичко-семантичким карактеристикама и дају се њихови реченични модели. Као корпус се користи *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске.

Кључне речи: семантика глагола, класификација глагола, лексикон, инструментал, реченични модели, синтакса, семантика, савремени српски језик

1. У овој раду бавимо се конструкцијама које образују глаголи као што су *спојити (нешто с нечим)*, *изједначити (нешто с нечим)*, *упознати (некога с неким)*, *помирити (некога с неким)*. Може се рећи да они представљају врло стабилан и продуктиван синтаксичко-семантички тип, који у досадашњој литератури није детаљније представљен. Говорећи о социјативном инструменталу, М. Ивић само узгред помиње да је могуће и „да се предмети нађу сједињени односом друштва“, при чему има у виду овакве конструкције (Ивић 1954: 183), а када су у питању граматички приручници који се баве синтаксом падежа, једино И. Антонић издваја овакву употребу инструментала у посебан, трећи подтип „социјатива непосредног типа“, истичући да се ради о глаголима који означавају „предикације чијом реализацијом агенс успоставља однос партнерства између два учесника“ (Антонић 2005: 266).

Како се овај рад наставља и методолошки наслања на већ објављене радове о глаголским реакцијским конструкцијама с инструменталом (Стипчевић 2010а и 2010б), циљеви су нам исти као и тамо: најпре, да сагледамо основне синтаксичко-семантичке карактеристике оваквих конструкција, затим да понудимо минималне реченичне моделе, и коначно – да побројимо и детаљно представимо глаголе (у одговарајућем значењу, ако су полисемични) који овакве конструкције образују. Као главни корпус служило нам је свих шест томова *Речника српскохрватскога књижевног језика* Мати-

це српске (скраћеница: *РМС*), а потврде смо узимали и из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (скраћеница: *РСАНУ*).

2.1. У општем случају, ови глаголи означавају вољну радњу која истовремено захвата (најмање, и типично) два ентитета и којом се они доводе у какву физичку или апстрактну везу или однос. Упадљива и важна особина ових глагола јесте да се реализују кроз три типа конструкција:¹

а) један од ентитета означен је номиналном у беспредлошком акузативу, с функцијом ПРАВОГ ОБЈЕКТА, а други ентитет номиналом у социјативном инструменталу и с функцијом НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА²:

Пера	је спојио	плаву жицу	с црвеном (жицом).
	је помешао	вино	с водом.
	је усагласио	прохтеве	с могућностима.
	је помирио	оца	с мајком.

б) оба ентитета означена су координираним номиналима у беспредлошком акузативу, с функцијом правога објекта:

Пера	је спојио	плаву жицу	и	црвену (жицу).
	је помешао	вино	и	воду.
	је усагласио	прохтеве	и	могућности.
	је помирио	оца	и	мајку.

в) оба ентитета означени су номиналом у плуралу³ (за бројиве именице) или сингулару (за небројиве, или за оне које означавају колектив):

Пера	је спојио	жице / сву ту жицу.
	је помешао	састојке.
	је усагласио	захтеве.
	је помирио	укућане / породицу.

На први поглед, рекло би се да оба радњом захваћена ентитета увек имају апсолутно еквивалентан статус на денотативном плану, тј. да сва три типа конструкције описују идентичну реалну ситуацију.

Међутим, пажљивијом анализом долази се до закључка да, када су у питању ентитети који су подложни апсолутној контроли (манипулацији) од

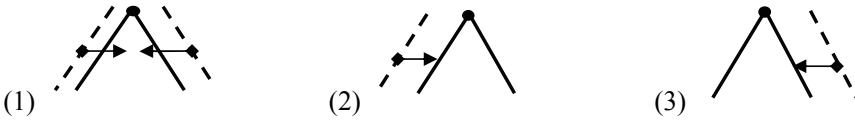
¹ Треба напоменути да због могућности тројак реализације ове глаголе није лако окарактерисати у смислу њихове валентности, чак и ако се строго раздвоји семантичка и синтаксичка валенца. Још прецизније, због варијабилне десне валенце питање је (и) да ли их треба означити као (типично?) једнорекцијске или дворекцијске.

² Нисмо нашли термилошко решење којим бисмо били задовољни, па ову функцију и даље зовемо „неправим објектом“, а то је врло широк појам, не увек јасних граница, под који се ова функција само условно може подвести. Чини нам се очигледним да би овакву допуну требало издвојити у посебан тип, и појмовно и термилошки. И. Антонић користи термин 'кообјекат', али то чини, рекло би се, с извесном резервом, међу полунаводницима (Антонић 2005: 266).

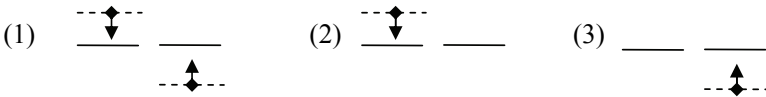
³ Постоји и могућност реализације паукалном или партитивном синтагмом.

стране агенса, што обично подразумева неживе (тачније: неособне) ентитете (типично предмете, супстанце, али и апстрактне појмове), уз глаголе као што су *спојити* и *изједначити*, ствари јесу компликованије но што изгледају.

Ако за пример узмемо глагол *спојити*, можемо замислити три реалне ситуације: (1) „Пера је узео у руке и леву и десну жицу и начинио спој између њих примичући их једну другој“; (2) „Пера је узео у руке само леву жицу и начинио спој између њих примичући леву десној“; (3) „Пера је узео у руке само десну жицу и начинио спој између њих примичући десну левој“. Те три ситуације могу се представити следећим дијаграмама:

Слично важи и за ситуације за чије се описивање користи глагол *изједначити* и, рецимо, *ниво* као критеријум: (1) „Пера је узео у руке и леву и десну пречку и учинио да обе буду у истом нивоу (подижући једну и спуштајући другу)“; (2) „Пера је узео у руке само леву пречку (и спуштајући је) учинио да обе буду у истом нивоу“; (3) „Пера је узео у руке само десну пречку и (подижући је) учинио да обе буду у истом нивоу“:

Можемо закључити да између ових ситуација на денотативном плану не постоји апсолутна еквивалентност, већ само еквивалентност у погледу РЕЗУЛТАТА или ИСХОДА предузете радње. Ако се, дакле, има у виду целокупан ток радње, ситуација (1) описаше се конструкцијама типа (б) или (в), а ситуације (2) и (3) конструкцијом типа (а). Ако се пак има у виду само исход предузете радње (а најчешће је управо то оно што се жели истаћи), онда је избор између контрукцијâ типа (а), (б) или (в) слободан и условљен само перспективизацијом: уколико постоји комуникативна потреба да се ситуација изнесе као асиметрична, употребиће се социјативна конструкција (= тип (а)), чиме се истиче улога само једног од ентитета – он ће се означити номиналом у беспредлошком акузативу и приписаће му се семантичка улога пацијенса (тј. ентитета који обично пролази кроз промену стања и који је „примарно“ захваћен радњом); други пак ентитет означитиће се социјативним инструменталом, чиме ће се истаћи његова „периферна“ захваћеност радњом.

Када су у питању глаголи који се односе на ситуације са типично живим ентитетима (тј. особама), као што су *помирити*, *упознати* или *спријатељити*, наш је утисак да се увек, или бар најчешће, може говорити о денотативној еквивалентности оба (објекатска) ентитета, тим пре што је у тим случајевима,

за разлику од претходно описаних, често нужно одређено учешће у ситуацији и с њихове стране – ако ништа друго, барем у погледу „сагласности“.

Из тих разлога, целу ову скупину глагола поделили смо у четири централне класе. За глаголе прве три класе (т. 2.2–2.4) може се рећи да типично образују конструкције са неособним објекатским референтима, или бар да је за њих таква дистинкција (живо : неживо; особа : предмет) начелно ирелевантна. Четврта пак класа (т. 2.5) образује конструкције с типично особним објекатским референтима. Сваку класу представимо одговарајућим минималним реченичним моделом⁴. На крају дајемо листу глагола који су остали ван класификације (т. 2.6).

2.2. Глаголи типа *спојити*

Табела бр. 1

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	ПРАВИ ОБЈЕКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	ФАКУЛТАТИВНА ТРАНСФОРМАТИВНА ДОПУНА
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични транзитивни дворекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Акузатив без предлога	ППК: <i>c(a)</i> + инструментал (в. нап. 1)	ППК: <i>y</i> + акузатив
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА	ЕНТИТЕТ ₂ (ПАЦИЈЕНС)	ЕНТИТЕТ ₃	ЕНТИТЕТ ₄
	<p>Вољна акција АГЕНСА којом се ЕНТИТЕТ₂ и ЕНТИТЕТ₃ доводе у непосредан апстрактан или физички контакт (што за последицу може имати настајање новог ЕНТИТЕТА₄ као целине, а и нестанак ЕНТИТЕТА₂ и ЕНТИТЕТА₃).</p> <p>При томе су акцијом обухваћена оба ентитета, али се ситуација перспективизује тако да се истакне обухваћеност ЕНТИТЕТА₂ (= ПАЦИЈЕНСА), или је пак акцијом примарно обухваћен само ЕНТИТЕТ₂ (= ПАЦИЈЕНС), док је ЕНТИТЕТ₃ акцијом обухваћен периферно.</p>				

⁴Модел је већ детаљније описан у Стипчевић 2010а, а коришћен је и у Стипчевић 2010б. Све напомене и ограде изнете тамо – важе и овде.

ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Конкретан или апстрактан појам	Конкретан или апстрактан појам	Конкретан или апстрактан појам
ПРИМЕРИ:	<i>Пера Пера Пера</i>	<i>је спојио је везао је помешао</i>	<i>жицу плаву узицу јаја</i>	<i>с прекидачем. с белом (узицом) са шећером</i>	<i>(у чврст чвор). (у житку смесу).</i>

НАПОМЕНА:

- Поједини глаголи, као што је *везати*, уместо социјативног инструментала допуштају и конструкцију *за* + акузатив (или *о* + акузатив): *везати коња за дрво*. У таквим случајевима нема денотативне еквивалентности акцијом обухваћених ентитета, па би се могло рећи да се ради о другом значењу глагола.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:⁵

- АМАЛГАМИРАТИ** сн. лат. →² *(на)правити амалгам; превући, превлачити амалгамом*. [ЕЛИ: Настојао сам, наиме, (...) да амалгирам прозни са драмским исказом, (...) фантазмагорију са гротеском, а обе с интелектуалним диспутом.]
- ВЕЗАТИ** сн. →² **(1.а)** *спојити, спајати два краја ужета и сл. чвором или омчом*. →² **(1.в)** *више предмета исте врсте спојити, спајати; (на)правити сноп, свежањ*. → **(4)** *спојити, спајати неком саобраћајном везом, линијом*. – На каменитом путу што веже Св. Михајла с Госпом од Милосрђа ... зауставили су се ниједи. *Војн.* Мост веже касабу са њеним предграђем. *Андр. И.* → **(8)** *фиг. спојити, спајати неком духовном везом, зближити, зближавати*. [ЕЛК: Да то јединство и нас са вама веже и да се молимо Господу једни за друге.]
- ВЕЗИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. према ВЕЗАТИ (СЕ)*. [ЕЛК: У Монпелјеу (...) је пронашла пупчану врпцу која је везује са земљом са земљом у којој је рођена.]
- ЗБРАЈАТИ** н. → *сабирати*. [ЕЛИ: Ти исти и њима слични су веровали да су били најпаметнији када су Србе збрајали са Русима и било их је скупа 300 000 000.]
- ЗБРОЈАТИ** с. → *сабрати. Р-К Реч*. [ЕЛИ: Ако их [= године] збројимо с прођерданих двадесетак, то је пола радног века данашњег четрдесетогодишњака, човека у напону снаге.]

⁵ Глаголи су дати на исти начин као у Стипчевић 2010а и 2010б. Стрелицом се упућује на одговарајуће значење (или значења) из РМС, а затим се дају примери, и то најпре из РМС, ако постоје, а затим из РСАНУ, односно Електронског корпуса српског језика, доступног на адреси <http://korpus.matf.bg.ac.rs>, који одржава проф. др Душко Витас са сарадницима (скраћеница: ЕЛК). У крајњем случају, потврде су узимане из других општих електронских извора доступних на интернету (скраћеница: ЕЛИ).

6. **ЗБРОЈИТИ** с. → *сабрати; избројати*. [В. пример уз *ЗБРОЈАТИ*.]
7. **ЗДРУЖИТИ** с. → *спојити, повезати у целину, у заједницу; зближити, спријатељити*. [ЕЛК: Раздобље треће (...) здружило је хрватски језички стандард са српским.]
8. **ИЗМЕШАТИ** с. → (1) *мешајући саставити уједно нешто што је разноврсно, мешати, помешати*. – Пјесник се те основне ритамске мелодије ... није држао ... измијешавши кајкавски нагласак са штокавским. *Матом*. Покрет ... је поново измешао наш исток и југ са севером и западом – створио је необичне прилике у нашој земљи. *Бел*.
9. **ИЗУКРШТАТИ** с. → *ставити, распоредити једно преко другога а у разним смеровима, унакрст*. [ЕЛИ: Драматичну судбину свог измишљеног јунака Зигфрида Варлиха (...) аутор је вешто изукрштао са епизодама из живота стварних и историјских личности.]
10. **ИНТЕГРИСАТИ** (ЄЄ) сн. → *(из)вршити интеграцију*. [ЕЛК: У прву би спадали они који се баве основним истраживањима и систем оваквих института требало би чврсто интегрисати са универзитетима или САНУ (...).]
11. **ИСКОМБИНИРАТИ, ИСКОМБИНОВАТИ** с. →^{*} *направити план о чему, смислити што*. [ЕЛИ: Fujitsu-Siemens поново је искомбиновао авангардан дизајн с високом употребљивошћу.]
12. **ИСПРЕПЛЕСТИ** с. → = *ИСПРЕПЛЕТАТИ* и *ИСПРЕПЛИТАТИ*. *све редом преплести, сасвим преплести*. [ЕЛК: Ставих сат под мишку и испреплетох своје прсте с њеним.]
13. **ИСПРЕПЛЕТАТИ** с. → = *ИСПРЕПЛЕСТИ*. [ЕЛИ: Наш саговорник (...) у музици ужива, јер је свој живот вишеструко испреплетео са њом.]
14. **ИСПРЕПЛИТАТИ** с[н]. → = *ИСПРЕПЛЕСТИ*. [ЕЛИ: А ти подижеш своју руку која је ту негде висила и испреплићеш прсте са мојима.]
15. **ЈЕДИНИТИ** н. → *спајати, састављати целину од посебних делова или јединица, сједињавати*. – Грчка филозофија ... решава основна питања о матерји .. нераздвојно их јединећи са учењем о супротности. *Петр. В*.
16. **КОМБИНИРАТИ** сн. →[?] = *КОМБИНОВАТИ*. нем. *(на)правити комбинације, смислити, смишљати, дови(ја)ти се*. [ЕЛИ: Посебно нам се свиђају кожне рукавице које је дечко комбинирао са спортским изгледом.]
17. **КОМБИНОВАТИ** сн. → = *КОМБИНИРАТИ*. [РСАНУ: Метерних је сад позивао Порту да ... комбинује војну акцију с аустриско-француском.]
18. **КОПЧАТИ** н. →[?] (1) *спајати крајеве одеће копчама или пуцетима, дугметима која се удевају кроз рупице на оделу, закопча-*

- вати.* →² (2) **фиг. држати чврсто, приморавати кога да стоји на месту, да се не миче.** [РСАНУ: Град [је] ... значао познато трговачко чвориште, богатио се копчајући позадину с морем, као вјешт и ненадокнадив прекупац.]
19. **КРИЖАТИ**² н. → (4) **биол. оплођавати јединке једне врсте или пасмине семеном друге ради добивања нових врста, нових пасмина, укрштати.** – Мичурин је ... крижао вишњу са сремзом. *Бот.*
20. **ЛЕГИРАТИ** сн. → (1) **хем. стопити, станати у легуру (метале).** [РСАНУ: Зато што је врло меко не употребљава се [злато] у чистом стању, већ се меша (легира) са сребром или бавром. Много се употребљава [алуминијум] легиран с осталим ковинама за производњу бродова, аутомобила и зракоплова.]
21. **МЕШАТИ** н. → (1) **сипати уједно две или више материја; састављати нешто што је различито, правити смешу, смесу, мешавину.** [РСАНУ: Најјевтинији [је] начин поправљања физичких особина земље, ако дубоким орањем поступно износимо плугом земљу из здравце и мешамо је са ораницом.] → (4.в) **додати што у истом облику с чим другим.** – Мрзим и гавранове јер свој глас мијешају са лелецима. *Вуј.*
22. **МНОЖИТИ** н. → (2) **мат. изнализити производ двеју или више величина (од којих свака показује колико се пута узимају оне друге).** [ЕЛИ: Тако добијени збир коефицијената за сваког лекара се множи са износом средстава (...).]
23. **МРСИТИ**₂ н. → (1.6) **преплитати, укрштати.** → (2.6) **фиг. мешати.** – Младићи нешто довикују професору што ветар мрси и брка. *Сек.* [РСАНУ: Ветар исто хуји пољаном ... и мрси снежне пахуљице са кишом.]
24. **МУЛТИПЛИКОВАТИ**², **МУЛТИПЛИЦИРАТИ**² сн. → (по)множити; умножити, умножавати. [ЕЛИ: То је могуће ако масе из реалног простора окренемо за 90 ступњева у имагинарни, т. ј. ако их мултиплицирамо са имагинарном јединицом (...).]
25. **МУТИТИ** н. → (2) **мешати.** [ЕЛИ: Маргарин собне температуре мутите са шећером да постане пенаст.]
26. **МУЋКАТИ** н. → (1.6) **фиг. мешати што међусобно различито.** [ЕЛИ: Пантенол течни раствор мућкам са шампоном за косу (одличан је за регенерацију).]
27. **ОБЈЕДИНИТИ** с. → **рус. створити јединство, целину (чега), ујединити, сјединити, спојити (што).** [ЕЛК: Тек када се ове информације обједине са подацима којима располаже финансијска служба Министарства, следи прирема статистичких извештаја (...).]
28. **ОБЈЕДИЊАВАТИ** н. → **несврш. и уч. према ОБЈЕДИНИТИ (СЕ).** [ЕЛИ: Оптужени не само да није приказивао та средства (...),

- већ их је, према тужиочевим речима, обједињавао са буџетским дознакама (...).]
29. **ПАРИТИ**² н. →² *спаривати, састављати у пар ради заједничког рада, деловања.* [ЕЛИ: Енглези су створили и оријенталну расу мачака, а онда су је парили са Сијамкама и добили још већи квалитет.]
30. **ПЛЕСТИ** н. → (1) *савијајући, превијајући што уско и дугачко (гранчице, пруће, траке, нити и сл.) састављајући у једну целину; правити, производити нешто састављајући на такав начин руком или помоћу игле, кукице или на машини: ~ косу, ~ уже, ~ венац, ~ гнездо, ...* [ЕЛИ: Његова виртуозност огледа се у томе како организује дуге, динамичне кадрове препуне дешавања (...), како их плете са минималистичком али ефектном анимацијом (...).]
31. **ПОВЕЗАТИ** с. →[?] (1) *свезати заједно све редом.* → (6) *фиг. довести у узајамну везу.* [ЕЛК: ... новог гасовода, који би повезао Русију са Западном Европом.]
32. **ПОВЕЗИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према ПОВЕЗАТИ (СЕ).* [ЕЛК: Овим правцем саобраћају и међународни возови који повезују нашу земљу са другим земљама.]
33. **ПОМЕШАТИ** с. → (1.а.) *саставити разнородне честице у целину тако да се једне налазе међу другима.* – И у неким другим споредним личностима свуд има истине ... помешане с реторским фразама ... као што се злато налази помешано са стеном. *Прод. фиг.* Продере се жандар, али помијеша с тим некакав смијех који је требало ублажити грубост. *Мир.*
34. **ПОМНОЖИТИ** с. → (2) *мат. извршити радњу множења двају или више бројева.* [ЕЛК: Ако се (...) цифре помноже с бројем радника, цифре су прилично велике.]
35. **ПРЕПЛЕСТИ** с. → (1.6) *исплести, изукришати једно с другим.* – Рођена ... преплете своје прсте са његовим и живо их стисну. *Бег.* → (2) *фиг. нераскиљиво повезати, здружити с чим.*
36. **ПРЕПЛЕТАТИ** (~~СЕ~~) н. → = **ПРЕПЛИТАТИ** (СЕ). *несврш. и уч. према ПРЕПЛЕСТИ (СЕ).* [ЕЛИ: Он је схватао осећања која је она покушавала да му пројектује и онда их преплетао са чињеницама и подацима.]
37. **ПРЕПЛИТАТИ** (~~СЕ~~) н. → = **ПРЕПЛЕТАТИ** (СЕ). [ЕЛИ: Нешић је преплитао веристику са фантастиком, документарну грађу са имагинацијом, животна искуства са казивањима предака.]
38. **САБРАТИ** с. → (3) *скупити уједно додајући један износ другоме, збројити.* [ЕЛК: А да би вам се завртело у глави није ову бројку чак ни потребно сабрати са бројем оних који су овог тренутка у Србији без сталног посла (...).]

39. **САБИРАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према САБРАТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Може и тако, али онда збир минута морам да делим са 60 па да добијене сате сабирам са колоном у којој се налазе сати.]
40. **САЈЕДИНИТИ** (СЕ) с. → *в. СЈЕДИНИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Полако саједини [смесу] са брашном.]
41. **САЈУЗИТИ** с. → *заст. спојити, свезати..* [ЕЛИ: Најбоље средство, (...) то је задовољити легитимне жеље становништва, ослободити га и сајузити са мајком Србијом.]
42. **САЛИТИ**² с. → **(2.б) фиг. спојити, здружити с чим у једну целину.** – Он [је] води, саливен у једној вољи ... с њоме. *Војн.*
43. **САСТАВИТИ** с. → **(1.а) сјединити, ставити једно уз друго, спојити нешто што је одељено.** [ЕЛИ: Карађорђе савлада Турчина и (...) пребије пртљачом тако да му ребра састави са рптеницом.]
44. **САСТАВЉАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према САСТАВИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Једну страну колутућа умочити у пудинг и састављати са оним другим који не умачете.]
45. **СВЕЗАТИ** с. → **(б) учинити да се успостави нека веза, довести у везу.** – То [је] проузроковао Анатоли ... с којим ју је свезала Пјерова жена. *Крањч. Стј.*
46. **СЈЕДИНИТИ** с. → **(1) спојити једно с другим, саставити у једну целину, ујединити.** → **(2) хем. довести два елемента у хемијско једињење, хемијски спојити.** [ЕЛК: Ако сјединим своју судбину с ваџом, неће ми више ништа бити потребно да зажелим.]
47. **СЈЕДИЊАВАТИ** (СЕ) н. → = **СЈЕДИЊАВАТИ (СЕ)**. *несврш. и уч. према СЈЕДИНИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: А ја ти пишем да слободно можеш наставити сједињавати Цркву с таквим неким „другим нехришћанима“ (...).]
48. **СЈЕДИЊИВАТИ** (СЕ) н. → = **СЈЕДИЊАВАТИ (СЕ)**. [ЕЛИ: Овом идејом сједињујем своју вољу с Вољом Духа Светога и видим их као једно.]
49. **СКОПЧАТИ** с. →[?] **(1) спојити копчама или дугметима (обично два дела одеће, обуће), закопчати.** [ЕЛИ: На то упозоравају они који се овим послом највише баве, они који су га скопчали са својом личном и породичном егзистенцијом.]
50. **СКОПЧАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према СКОПЧАТИ*. [ЕЛИ: Свест не чини телесност, она само прати нужност, скопчава инстинкте с телесним потребама и оживљава га (...).]
51. **СЛЕПИТИ** с. → **(а) лепљењем чврсто саставити, спојити.** → **(б) учинити да се нешто споји, састави.** [ЕЛИ: Већ сам ланцима многе изгазио и све их слепио са земљом, а оне остале митраљезом из тенка (...).]
52. **СЛЕПЉИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СЛЕПИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Никакав напредак нисам имао (...) откад сам почео

- овај сулуди програм који ме је слепљивао с подом сваки тренинг (...).]
53. **СЉУБИТИ** с. → *спојити, здружити*. – Она диже главу и нађе његов поглед слубивши га са својим. *Мил. В.*
54. **СЉУБЉИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СЉУБИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Млада и врхунска вина (...) на пригодан ће се начин слубљивати са адекватним јелима (...).]
55. **СМЕШАТИ** с. → (1.6) (често у облику трп. прид.) *спојити, здружити нешто што је разноврсно, створити јединствену масу од разноврсних делова*. [ЕЛИ: Џебе му кувам кафу, боље да је само смешам са шећером.]
56. **СМУЋКАТИ**² с. → (1) *тресући довести течност у узбуркано стање, промућкати; измешати, испретурати разне предмете*. [ЕЛИ: Што не бисмо узели оно добро из социјализма, (...) па смућкали са нечим добрим из капитализма и направили сигурну, стабилну државу (...)?]
57. **СПАРИТИ** с. → (1) *здружити у пар, начинити пар, сјединити*. – Ђуро ... дај ми продај ону твоју кобилу ... рад би је спарити с мојијем парипчићем; парни су, добро би радили. *Ћоп.*
58. **СПАРИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СПАРИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Али то поносне власнике (...) никад није спречавало да их спарују са другим компонентама.]
59. **СПЕТЉАТИ** с. → (1) *свезати петљом, запетљати, закончати*. – *фиг.* Неке бисмо проблеме, спетљане с књижевношћу, могли редуцирати. *Уј.*
60. **СПЛЕСТИ** с. → (2.6) *преплести, изукритати једно с другим*. – *фиг.* Сматра се да је довољно ако сплете своју мисао с туђом. *Бил.*
61. **СПОЈИТИ** с. → *саставити у једну целину, повезати једно с другим, здружити*. [ЕЛК: Рекох јој да волим њену кћер, да имам намеру да спојим свој живот с њеним (...).]
62. **СПАЈАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СПОЈИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Градитељи новог моста (...), који ће спајати Петроварадин са Новим Садом, односно Срем са Бачком, изводе радове по плану (...).]
63. **СТОПИТИ** с. → (2) *спојити, сјединити у једну целину, слити*. – [ЕЛИ: Практична примена ових сазнања је да (...) и наше телесно биће стопимо с оним огранком будућности у којем су здравље, благостање (...).]
64. **СТАПАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СТОПИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Дизајнирамо комплетан ентеријер, тако да своју визију стапамо са жељама и укусом власника.]
65. **СТУЧИТИ** с. → *саставити, здружити, удруживати*. – Страх вучји овцу са псом стучи. *Дан.*

66. **УВЕЗАТИ** с. →² (1) *везањем причврстити, учврстити, спојити*. [ЕЛИ: Упит који се приказује у табели можете увезати са вредношћу у другом пољу (...).]
67. **УВЕЗИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према УВЕЗАТИ*. [ЕЛИ: Информације из базе је могуће увезивати са основним статистичким подацима сваке од општина (...).]
68. **УЈЕДИНИТИ** с. →² (1) *удружити у једну државну целину распарчане делове народа*. → (2) *удружити у сложну целину*. [ЕЛК: Тако је (...) ретроспектива српског филма ујединила и америчке спонзоре (...) са руским покровитељима Московског фестивала. – Помисао да ме могу ишибати бацила је моју тетку у очајање, ујединила је своје молбе са мојим (...).]
69. **УЈЕДИЊАВАТИ** (ЄЄ) н. → = **УЈЕДИЊИВАТИ** (СЕ). *несврш. и уч. према УЈЕДИНИТИ* (СЕ). [ЕЛИ: Петрићева темељна теза је да је јединствена знаност која би уједињавала прву филозофију са знаношћу о бићу – немогућа.]
70. **УЈЕДИЊИВАТИ** (ЄЄ) н. → = **УЈЕДИЊАВАТИ** (СЕ). [ЕЛИ: Са другим државама ће нас само само уједињивати једна ствар, а то је како да трећим отmemo територију (...).]
71. **УКРСТИТИ** с. → (3) *биол. спојити две различите животињске врсте или биљке при размножавању: ~ расе. Деан. Рј*. [ЕЛИ: Планирао сам га укрстити с мојом кујом, али следеће године.]
72. **УКРШТАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према УКРСТИТИ* (СЕ); *исп. УКРШТАВАТИ* (СЕ). [ЕЛИ: Да би поправили носивост њихове аутохтоне сеоске живине, почели су је укрштати са црном мином (...).]
73. **УМУТИТИ** с. → *мутећи, мешајући саставити једну материју с другом, измешати, умешати*. [ЕЛК: Да би вам кајгана била укусна, умутите са јајима мало маслаца и једну кашику млека или милерама.]
74. **УПАРИВАТИ**¹ н. → ? [ЕЛИ: (...) ја не бих упаривала кашмирску блузу са чипканом сукњом, материјали се не слажу.]
75. **УПАРИТИ**¹ с. → ? [ЕЛК: За разлику од друге двојице, Лео је јакну упарио са кожним панталонама исте боје.]
76. **УПЛЕСТИ** с. → (4) *испреплитати једно с другим*. – Цео живот [је] спојила и уплела са овим осећањем. *Ранк*.
77. **УПРЕДАТИ** н. → (1) *несврш. и уч. према УПРЕСТИ*. [ЕЛК: Ланена нит се приликом ткања упреда са свилом и микрофиберским влакном (...).]
78. **УПРЕСТИ** с. →² (1) *испреди од више нити једну*. →² (2) *унети у предиво*. →² (3) *фиг. унети, умешати, увући*. [ЕЛИ: Са жуто-зелене жице скинемо изолацију и упредемо је с оклопом кабела (...).]

79. **ФУЗИОНИРАТИ**² сн. → = **ФУЗИОНИСАТИ**. *провести, про- водити фузију, спојити, спајати, ујединити, уједињавати; интегрисати.*
80. **ФУЗИОНИСАТИ**² (~~СЕ~~) сн. → = **ФУЗИОНИРАТИ** (СЕ). [ЕЛИ: Биће то интересантан албум на којем смо фузионисали оригинални начин музицирања (...) са моћним Бисериним гласом.]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

81. **ЗАПЕТЉАВАТИ**² н. → *несврш. према ЗАПЕТЉАТИ.*
82. **ЗАПЕТЉАТИ**² с. →² (1) *везати што да га је немогуће или бар тешко одвезати.*
83. **ЗАПЛЕСТИ** с. → (2.а) *изукрштати, искржати стављањем једно кроз друго; запетљати, замрстити.*
84. **ЗАПЛЕТАТИ** н. → = **ЗАПЛИТАТИ** *несврш. и уч. према ЗАПЛЕСТИ.*
85. **ЗАПЛИТАТИ** н. → *несврш. и уч. = ЗАПЛЕТАТИ.*
86. **ЗГЛОБИТИ**² с. → (1) *спојити, везати зглобом.* → (2) *склопити, саставити.*
87. **ЗГЛОБЉАВАТИ** (~~СЕ~~)² н. → *несврш. и уч. према ЗГЛОБИТИ (СЕ).*
88. **ИЗМРСИТИ**² с. → (1) *неуредно завезати, заплести.*
89. **ИЗУКРСТИТИ**² с. → *в. ИЗУКРШТАТИ.*
90. **ЛЕПИТИ**² н. → (1) *спајати, причвршћивати лепком, лепљивом супстанцом; чинити да нешто прионе, да се приљуби уз неку површину.*
91. **ПЕТЉАТИ** н. → (1) *правити петље, запетљавати.*
92. **ПОИСПРЕПЛЕТАТИ** с. → *испреплести све или много једно по једно.*
93. **ПОМНАЖАТИ**² н. → *несврш. и уч. према ПОМНОЖАТИ.*
94. **ПОМНОЖАТИ**² с. → *в. ПОМНОЖИТИ, увећати.*
95. **ПОСАБРАТИ** с. → *сабрати редом једно за другим.*
96. **ПРИКОПЧАТИ**² с. → (1) *причврстити што копчом, дугметом, пуцетом и сл. (нпр. на одећи), закопчати.* → (2) *чврсто повезати, испреплести (нпр. прсте руку).*
97. **СВЕЗИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СВЕЗАТИ (СЕ).*
98. **СКЛАДАТИ**² н. → (1.б) *састављати, спајати, повезивати.*
99. **СКЛАПАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према према СКЛОПИТИ (СЕ).*
100. **СКЛОПИТИ**² с. → (1.в) *саставити, спојити.*
101. **СКОМБИНИРАТИ**², **СКОМБИНОВАТИ**² с. →² *направити комбинацију, план за извршење каквог посла, задатка и сл., искомбинирати, искомбиновати.*
102. **СМРСИТИ**² с. →² (1) *замрстити, заплести.*

103. СПЛЕТАВАТИ (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СПЛЕСТИ (СЕ).*
104. СПЛЕТАТИ (~~СЕ~~) н. → = СПЛИТАТИ (СЕ). *несврш. и уч. према СПЛЕСТИ (СЕ).*
105. СПЛИТАТИ (~~СЕ~~) н. → = СПЛЕТАТИ (СЕ).
106. УМРСИТИ² с. → *учинити да се конци, нити, власи и сл. заплету, запетљају тако да их је тешко раздвојити, замрсити.*
107. УПЛЕТАТИ (СЕ) н. → = УПЛИТАТИ (СЕ). *несврш. и уч. према УПЛЕСТИ (СЕ).*
108. УПЛИТАТИ (~~СЕ~~) н. → = УПЛЕТАТИ (СЕ).
109. ШЉУБИТИ (~~СЕ~~) с. → **в. СЉУБИТИ (СЕ)**

2.3. Глаголи типа *изједначити*

Табела бр. 2

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО-СИΝТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	ПРАВИ ОБЈЕКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ОДРЕДБА КРИТЕРИЈУМА)
СИΝТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични транзитивни дворекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Акузатив без предлога	ППК: с(а) + инструментал	ППК: по + локатив; према + локатив; у погледу + ген.; итд.
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА	ЕНТИТЕТ ₂ (ПАЦИЈЕНС)	ЕНТИТЕТ ₃	Критеријум
	<p>Вољна акција АГЕНСА којом се ЕНТИТЕТ₂ и ЕНТИТЕТ₃ доводе у однос сличности или једнакости, у целини или према неком својству (= критеријуму).</p> <p>При томе су акцијом обухваћена оба ентитета, али се ситуација перспективизује тако да се истакне обухваћеност ЕНТИТЕТА₂ (= ПАЦИЈЕНСА), или је пак акцијом обухваћен само ЕНТИТЕТ₂ (= ПАЦИЈЕНС), док ентитет ЕНТИТЕТ₃ фигурише као репер.</p>				

ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Конкретан или апс- трактан појам	Конкретан или апстрактан појам	
ПРИМЕРИ:	<i>Кројачица Посланицы</i>	<i>је изједначила су усагласили</i>	<i>леви рукав закон</i>	<i>с десним (рукавом) с уставом</i>	<i>(по дужини). (у погледу поштовања људских права).</i>

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **АСИМИЛИРАТИ** сн. = **АСИМИЛОВАТИ** → (1) **(из)вршити асимилацију, изједначи(ва)ти, претопити, претапати; прилагодити, прилагођавати, усвојити, усвајати.** [ЕЛК: ... десетине хиљада Горанаца живе у (...) Турској, где су се настанили бежећи од комуниста коју су покушали насилно да их асимилиују са албанским живљем на Косову.]
2. **АСИМИЛОВАТИ** сн. → = **АСИМИЛИРАТИ.**
3. **АСИМИЛИСАТИ** (СЕ) сн. → **в. АСИМИЛИРАТИ.**
4. **БАРАБАРИТИ** н. → **чинити једнаким, равним, изједначавати.** – Модерна брза средства комуникација барабаре нас све брже са светом. *Михиз.*
5. **ИДЕНТИФИКОВАТИ**² сн. →² = **ИДЕНТИФИЦИРАТИ.** **утврдити, утврђивати истоветност, поистоветити, поистовећивати.** [РСАНУ: Ми смо ... склони да прихватимо тезу ... Руварца, који је мајстор-Манојла ... идентификовао са византијским царем Манојлом.]
6. **ИДЕНТИФИЦИРАТИ**² сн. → = **ИДЕНТИФИКОВАТИ.**
7. **ИЗБАРАБАРИТИ** с. → **наћи једнаким, равним, изједначити.** – [Крчмарица] је још младолика, готово да је избарабарим са кћерију, којој је тек шеснаеста. *Мат.*
8. **ИЗЈЕДНАЧАВАТИ** н. → = **ИЗЈЕДНАЧИВАТИ.** **несврш. и уч. према ИЗЈЕДНАЧИТИ.** [ЕЛК: У Америци једино Врховни суд државе Вермонт изједначава једнополне са брачним заједницама.]
9. **ИЗЈЕДНАЧИВАТИ** н. → = **ИЗЈЕДНАЧАВАТИ.** [ЕЛК: Зато није се ни чудити што многи глобализацију изједначују са колонијализмом.]
10. **ИЗЈЕДНАЧИТИ** с. →² **поставити више ствари или лица у исти ред вредности, учинити једнаким што је било неједнако.** [РСАНУ: – Ови пошљедњи један сахат радише, и изједначи их с нама који смо се читав дан мучили и горјели.]
11. **ИЗМИРАВАТИ** н. → = **ИЗМИРИВАТИ.** **несврш. и уч. према ИЗМИРИТИ.**

12. **ИЗМИРИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ИЗМИРИТИ*. [ЕЛК: [О]н поново проживљава читавау Повест о Адаму и Христу, која га измирује с Богом.]
13. **ИЗМИРИТИ** с. → (2) *довести у склад, сложити, ускладити*. – Љубав домовинска измирила је прву хрватску романтику са друштвом (народом) и са природом (Хрватском). *Матош*.
14. **ИЗРАВНАВАТИ (СЕ)** н. → *несврш. према ИЗРАВНАТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Папине изјаве су веома критичне јер он себе изравнава са Богом (...).]
15. **ИЗРАВНАТИ** с. → (1) *учинити равним; изједначити у погледу висине, даљине пружања и сл.* – Разјарена дјевојка замахнула на њега жлицом тако снажно и широко да би му засигурно била изравнала нос с осталим лицем. *Мар*. → (2) *изједначити уопште; довести у равнотежу (приходе и расходе), намирити*. [РСАНУ: Она је ... изравната можда са гомилама шарених жена.]
16. **ИЗРАВНИТИ** с. → = *ИЗРАВНАТИ*. [ЕЛИ: Котур се може изравнити са плочом.]
17. **ИЗРАВЊАТИ (СЕ)** с. → *покр. в. ИЗРАВНАТИ (СЕ), ИЗРАВНИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: [Т]реба нас изравњати са екстремним националистима.]
18. **ИСТОВЕТИТИ** с. → *чинити кога или што истоветним*. [РСАНУ: Ако ћемо их истовјетити са државама, ми морамо тад казати, да народности немају свога живота.]
19. **ИСТОВЕТОВАТИ** н. → *чинити истоветним*. – Њом је владала недужна љубав за се, које не ваља истоветовати са себичношћу.
20. **ЈЕДНАЧИТИ** н. → *чинити једнаким, стављати у исти ред, изједначити*. – Витеже славни ... са твојом славом своју не једначим. *Вел*. Ропство и несрећа једначили су сталече. *Кнеж. Л*.
21. **МИРИТИ** н. → (2) *доводити у сагласност, навикавати на нешто*. – Рат и револуција ... мире људе с опасношћу. *Прод*.
22. **ПОИСТОВЕТИТИ** с. → *учинити што истоветним с чим*. – Ви сте поистоветили метод рада Партије са методом рада војних штабова. *Јос. Д*.
23. **ПОИСТОВЕТОВАТИ** с. → *поистоветити*. – Малограђанин поистоветује појам хрватства с појмом свог малограђанског погледа на свијет. *Крл*.
24. **ПОИСТОВЕЋИВАТИ (СЕ)** н. → *несврш. и уч. према ПОИСТОВЕТИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Тога Марка неки научници поистовећују са Вукашиновим сином.]
25. **ПОРАВНАТИ** с. →^{??} (1.а) = *ПОРАВНИТИ. учинити што равним, глатким, да буде без испупчења или удубљења*. →^{??} (1.б) = *ПОРАВНИТИ. довести у ред, поправити*. [ЕЛК: (...) настојећи да поравна неке европске принципе са словеначким колективним подозрењем (...).]

26. **ПОРАВНИТИ** с. → **ПОРАВНАТИ** (1). [ЕЛИ: Легнете на под (...), а дио ногу испод кољена поравните са подом.]
27. **ПОРАВЊАВАТИ** (СЕ), **ПОРАВЊИВАТИ** (СЕ) н. → *в. ПОРАВНАВАТИ* (СЕ). [ЕЛИ: Немој мене поравњавати са својим ставом и болестим размишљањем.]
28. **ПОРАВНАВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према ПОРАВНАТИ* (СЕ). [ЕЛИ: [С]ве до 59. минута гости су имали резултат који их је на првом месту на табели поравнавао са Лионом.]
29. **ПОЈЕДНАЧИТИ** с. → *учинити једнаким, равним с другим, изједначити*. [ЕЛИ: Управо се око тога и споримо што своју спекулацију називају истином, а истину покушавају поједначити са оним што они разумеју под теоријом.]
30. **РАВНАТИ** н. → (2.а) *постављати у равну линију, у исту висину с ким или с чим; подешавати, прилагођавати коме или чему, изједначавати с ким или с чим*. – Како си? – рекао је уз звукове пјесме равнајући корак свога коња с кораком чете. Крањч. Стј. → (2.б) *оцењујући као исто, сматрајући истим, упоређивати, изједначавати*. – Хвала ти ... што га равнаш с убицама. Кнеж. Л.
31. **РИМОВАТИ** сн. →[?] (1) *(ис)певати, саставити, састављати стихове с римама; исказ(ив)ати, извести, изводити у римама*. – [ЕЛИ: (...) Пантић је крај књиге сјајно римовао са почетком (...).]
32. **САОБРАЗИТИ** с. → *довести у склад, удесити према нечему, ускладити; прилагодити*. [ЕЛК: ... којим његови протагонисти желе српски језик (...) саобразити са логиком (...) заштићеног мањинског ентитета.]
33. **СИНХРОНИЗИРАТИ** сн. → = **СИНХРОНИЗОВАТИ**. *провести, проводити синхронизацију: ~ филм*.
34. **СИНХРОНИЗОВАТИ** сн. → = **СИНХРОНИЗИРАТИ**. [ЕЛК: Неопходно је (...) синхронизовати законе и прописе са регулативом Европске уније.]
35. **УЈЕДНАЧИТИ** с. →[?] (1.а) *учинити нешто уједначеним, равномерним*. [ЕЛИ: Предсједник Кривокапић је нагласио да је црногорски парламент (...) уложио велики напор (...) да законодавство Црне Горе уједначи са стандардима ЕУ.]
36. **УЈЕДНАЧАВАТИ** (СЕ) н. → = **УЈЕДНАЧИВАТИ** (СЕ). *несврш. и уч. према УЈЕДНАЧИТИ (СЕ). [ЕЛИ: (...) а патике смо замијенили специјалним ципелама које пропуштају воду, али њену температуру уједначавају са тјелесном.]*
37. **УЈЕДНАЧИВАТИ** (СЕ) н. → = **УЈЕДНАЧАВАТИ** (СЕ).
38. **УРАВНОТЕЖИТИ** с. →[?] (1) *поставити у равнотежу, изједначити*. → (3.а) *усагласити, довести у сагласности, у сношљиву ситуацију*. – Поставља [се] питање како треба уравнотежити политичке елементе са стручним. СКГ 1937. → (3.б) *изједначити кога (што) с ким (чим) другим*.

39. **УРАВНОТЕЖАВАТИ** (СЕ) н. → = **УРАВНОТЕЖИВАТИ** (СЕ). *несврш. и уч. према УРАВНОТЕЖИТИ* (СЕ). [ЕЛИ: Да ли највише руководство обезбеђује развој делотворних веза са кључним испоручиоцима и партнерима, што уравнотежава краткорочне добити са дугорочним очекивањима?]
40. **УРАВНОТЕЖИВАТИ** (СЕ) н. → = **УРАВНОТЕЖАВАТИ** (СЕ).
41. **УСАГЛАСИТИ** с. → *довести једно с другим у сагласност, ускладити, уједначити*. – Сачињена је листа питања с којима ваља усагласити ставове. ВУС 1973.
42. **УСАГЛАШАВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према УСАГЛАСИТИ* (СЕ). [ЕЛК: (...) да постепено смањује дажбине на увоз и усаглашава их са важећим у земљама које су чланице Светске трговинске организације.]
43. **УСКЛАДИТИ** с. → *довести у склад, сагласност (с нечим), сложити*. – Црногорац ... је како-тако ускладио свој глас са гуслама. Андр. И. Сва правила и правилници КСЈ ... усклађени су са Статутима. Кугл.
44. **УСКЛАЂИВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према УСКЛАДИТИ* (СЕ). [ЕЛК: Партизан нам увек неколико дана раније достави свој план обезбеђења који ми онда усклађујемо са нашим.]
45. **ХАРМОНИЗИРАТИ, ХАРМОНИЗОВАТИ** сн. → (3) (што) *довести, доводити у склад, успоставити, успостављати хармонију, ускладити, усклађивати*. [ЕЛК: (...) Југославији заиста следи огроман посао како би своје право хармонизовала са европским.]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

46. **САГЛАСИТИ** с. → = **СУГЛАСИТИ**. *учинити да се нешто слаже, да се подудара*.
47. **САГЛАШАВАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према САГЛАСИТИ* (СЕ).
48. **СКЛАДАТИ** н. → (1.а) *доводити у склад, усклађивати*.
49. **СЛИКОВАТИ** н. → *правити сликове, римовати*.
50. **СЛАГАТИ** (СЕ) н. → *несврш. и уч. према СЛОЖИТИ* (СЕ).
51. **СЛОЖИТИ** с. → (6.а) *фиг. довести у склад, сагласност, подударност, ускладити*.
52. **СУГЛАСИТИ** с. → = **САГЛАСИТИ**. *учинити да се нешто слаже, да се подудара*.
53. **СУГЛАШАВАТИ, СУГЛАШИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према СУГЛАСИТИ* (СЕ).
54. **УСУГЛАСИТИ** (СЕ) н. → *усагласити (се)*.

2.4. Глаголи типа *поредити*

Табела бр. 3

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС				
	ТЕМА	РЕМА			
ФУНКЦИОНАЛНО- СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	ПРАВИ ОБЈЕКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ	(ПОСЕБНА ОДРЕДБА КРИТЕРИЈУМА)
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични транзитивни дворекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Акузатив без предлога	ППК: <i>c(a)</i> + инструмен- тал	ППК: <i>no</i> + локатив; <i>prema</i> + лок.; <i>у погледу</i> + ген. итд.
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКТИВНОСТ	ЕНТИТЕТ ₂ (ПАЦИЈЕНС)	ЕНТИТЕТ ₃	Критеријум
	<p>Вољна ментална (или вербална) активност АГЕНСА којом се даје суд о сличности или једнакости ЕНТИТЕТА₂ и ЕНТИТЕТА₃ према каквом имплицитном или експлицитном критеријуму.</p> <p>При томе су активношћу обухваћена оба ентитета, али се ситуација перспективизује тако да се истакне обухваћеност ЕНТИТЕТА₂ (= ПАЦИЈЕНСА), или је пак акцијом обухваћен само ЕНТИТЕТ₂ (= ПАЦИЈЕНС), док ентитет ЕНТИТЕТ₃ фигурише као репер.</p>				
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа		Конкретан или апстрактан појам	Конкретан или апстрактан појам	
ПРИМЕРИ:	<i>Кројачица Критичар</i>	<i>је упоредила је сравнио</i>	<i>леви рукав превод</i>	<i>с десним (рукавом) с изворником</i>	<i>(према дужини).</i>

НАПОМЕНЕ:

- Уколико је критеријум експлицитан, глаголи ове класе могу се алтернативно реализовати и транзитивном конструкцијом с једним јединим објекатским номиналом. Уп.:

*Критичар је упоредио превод₁ с изворником₂ према дужини₃
Критичар је упоредио дужину₃ превода₁ и изворника₂*

- 2) Глаголи *присподобити* и *споредити* могу се реализовати и са беспредлошким дативом, што је, када је реч о првом глаголу, везано (и) за каузативно значење.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **ИСПОРЕДИТИ** с. → *ставити две или више особа или ствари једну поред друге да би се показала њихова сличност или разлика, поредити, успоредити, упоредити*. – Испореди пажљиво његову прозу с прозом његових савременика или претходника. *Пол. П.* Оригинал сам ти зато послао да би пријевод ... с њиме мога испоредити. *Вук.*
2. **ИСПОРЕЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ИСПОРЕДИТИ*. [ЕЛИ: [Н]ије била сврха ни Лава XIII ни Пија X да испоређују Томину метафизику са Бонавентурином (...).]
3. **КОМПАРИРАТИ** сн. → *упоредити, упоређивати, сравнити, сравњивати*. [РСАНУ: Ако се погледају и компарирају садашња дјела са темама о Другом свјетском рату са књигама изашлим прије неколико година, добија се дојам да су ова садашња много песимистичнија.]
4. **КОНТРАСТИРАТИ** н. →[?] *чинити, стварати контраст*. [РСАНУ: Требало би поново контрастирати те наводе с исказима свједока.]
5. **КОНФРОНТИРАТИ** сн. → *суочити, суочавати, упоредити, упоређивати, сравнити, сравњивати*. [РСАНУ: Није згорага ни конфронтирати годину Пјесни покорних ... с годином, када је Гундулић ... био послаником.]
6. **ПАРАЛЕЛИСАТИ**[?] сн. → *(ус)поредити, (ус)поређивати*. [ЕЛИ: М. Гарашанин (...) истиче (...) да се у погледу свога значења могу паралелисати са знацима на дну словенских судова, који су протумачени као знаци грнчарских радионица.]
7. **ПОРЕДИТИ** с. → (1) *(кога с ким) утврдити сличност и различност, сравнити*. – Коња с магарцем не ваља поредити. н. *Посл. Вук.* И шта је срце једне птице, ако га поредиш са срцем човјек-вим? *Креш.*
8. **ПОРЕЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПОРЕДИТИ*. – Поређивала је и оног старца са својим оцем. *Цар Е.* Поређујући на изложбама ... нашу орнаментiku са страном, ја сам дошао ... до уверења ... *Цвиј.*
9. **ПРИСПОДОБИТИ** с. → (1) *извршити поређење, (ус)поредити*. [ЕЛИ: Папу присподобио с Мојсијем.]
10. **ПРИСПОДОБЉАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ПРИСПОДОБИТИ*. [ЕЛИ: Његов и случајеве осталих (...) утамниченика

- Иван Збонимир Чичак ће приспособљавати са словенским Дахаушким процесима (...).]
11. **СПОРЕДИТИ** сн. → (с ким или чим, ретко коме, чему) *упоредити, поредити, сравнити, сравњивати*. – Тако би и смео споредити мене са Гркињом? *Јакш. Ђ.*
 12. **СПОРЕЂИВАТИ** н. → *несврш. и уч. према СПОРЕДИТИ*. [ЕЛИ: И немој ми споредјивати ВМРО са вашим партијама (...).]
 13. **СРАВНИТИ** с. → (1) *супротставити ради утврђивања сличности, разлика и др., у(с)поредити*. – Ове ... пјесме ваљало би пробрати и сравнити с другима. *Вук.* Кад је све то [трошкове рада] сравнио с куповином, показала се ипак прилична добит. *Том.* Она је себи већ унапријет утварала ... с којим би је цвијетом сравнио онај поклоник њезин. *Коз. Ј.*
 14. **СРАВЊАВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *в. СРАВЊИВАТИ СЕ*. – Мислим ... да се варошке госпођице не могу ни сравњавати са госпођицама на селу. *Срем.*
 15. **СРАВЊИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СРАВНИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: [Ц]итате ваља сравњивати са изворницима, чак и онда кад имамо добре преводе!]
 16. **УПОРЕДИТИ** с. → (1) *испоредити, извршити поређење, потражити сличности и разлике између две представе, појаве*. – С овом песничком карактеристиком вреди упоредити чисто политичку. *Јов. с. Са тим ... делима ...* упоредите оде Лукијана Мушицког. *Скерл.* Ако се упореди с поносом ... *Креш.*
 17. **УПОРЕЂИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → (1) *несврш. и уч. према УПОРЕДИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Не једном уметници су упоређивани са заносним женама.]
 18. **УСПОРЕДИТИ** (~~СЕ~~) с. → *упоредити (се)*. – Погледајте ви трговце! Упоредите ме са њима! *Киш.*
 19. **УСПОРЕЂИВАТИ** (~~СЕ~~) *несврш. и уч. према УСПОРЕДИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: [О]вај високобуџетни епски спектакл незахвално је упоређивати са класицима попут „Бен Хура“ и „Спартака“.]

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могао би се прикључити и следећи глагол:

20. **МЕРИТИ** н. → (1.а) *утврђивати величину или количину (димензије, тежину и др.) нечега; издвајати у одређеном обиму, утврђујући величину или количину издвојеног, одмеравати*: ~ раздаљину, ~ земљиште. → (1.б) *утврђивати јачину, степен, бројни износ (нечега)*: ~ притисак, ~ пулс, ~ температуру. → (2.а) *фиг. ценити, оцењивати*. → (2.а) *фиг. пажљиво, оштро, оцењујући проматрати*.

2.5. Глаголи типа *спријатељити, посвађати*

Табела бр. 4

ИНФОРМАТИВНА СТРУКТУРА:	ТЕМАТСКО-РЕМАТСКИ НЕКСУС			
	ТЕМА	РЕМА		
ФУНКЦИОНАЛНО- СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА:	ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ	ПРЕДИКАТ	ПРАВИ ОБЈЕКАТ	НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ
СИНТАКСИЧКА ЈЕДИНИЦА:	Именичка јединица	Лични транзитивни дворекцијски глагол	Именичка јединица	Именичка јединица
ГРАМАТИЧКИ ОБЛИК:	Номинатив	Конгруентни облик	Акузатив без предлога	ППК: <i>c(a)</i> + инструментал (в. нап. 2)
ОПИС СИТУАЦИЈЕ:	ЕНТИТЕТ ₁ (АГЕНС)	АКЦИЈА	ЕНТИТЕТ ₂ (ПАЦИЈЕНС)	ЕНТИТЕТ ₃
	<p>Вољна акција (в. нап. 1) АГЕНСА којом се ЕНТИТЕТ₂ и ЕНТИТЕТ₃ доводе у какав релативно трајан социјални контакт, везу или однос („пријатељски“ или антагонистички), или пак којом се контакт, веза или однос раскида.</p> <p>При томе су акцијом обухваћена оба ентитета, али се ситуација перспективизује тако да се истакне обухваћеност ЕНТИТЕТА₂ (= ПАЦИЈЕНСА), или је пак акцијом примарно обухваћен само ЕНТИТЕТ₂ (= ПАЦИЈЕНС), док је ЕНТИТЕТ₃ акцијом обухваћен периферно.</p>			
ОНТОЛОШКИ ТИП РЕФЕРЕНАТА:	Особа (или догађај, околност, итд.; в. нап. 1)		Особа	Особа
ПРИМЕРИ:	<i>Пера</i> <i>Свештеник</i> <i>Краљица</i> <i>Она</i> <i>Јелена</i> <i>Невоља</i>	<i>је упознао</i> <i>је венчао</i> <i>је ородила</i> <i>је измирила</i> <i>је посвађала</i> <i>је зближила</i>	<i>Лазу</i> <i>момка</i> <i>свога сина</i> <i>мужа</i> <i>Марију</i> <i>господара</i>	<i>с Аном.</i> <i>с девојком.</i> <i>с руским племством.</i> <i>с комшијама.</i> <i>са свим другарицама.</i> <i>са слугом.</i>

НАПОМЕНЕ:

- 1) Као АГЕНС се може појавити не само особа већ и (обично метафорично) некакав догађај, околност, итд. (уп. последњи пример у та-

- бели) – а у том случају не може се, наравно, говорити о вољној акцији.
- 2) Глаголи формирани с префиксом *раз-* (*разверити, раздружити*, итд.), који значе „раскидање односа“, могу се алтернативно реализовати и с номиналом у ППК: *од* + генитив: *разверити некога с неким* : *разверити некога од неког*. А глаголи као што су *верити, заручити, венчати* могу се реализовати и с номиналом у ППК: *за* + акузатив: *верити некога с неким* : *верити некога за некога*.
 - 3) Глагол *оженити* (и њему слични) пре свега се реализује са беспредлошким инструменталом, у ком случају се може (условно речено) интерпретирати као „снабдети некога невестом“. Када се пак (супстандардно?) реализује са социјативним инструменталом, потенцира се интерпретација „везати младожењу с невестом у брачни однос“. Уз то, овај глагол, као ни глагол *заручити*, не може се реализовати у конструкцији с два координирана права објекта.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **ВЕНЧАТИ** сн. → (1) *(из)вршити над ким обред склапања брака*. [РСАНУ: А сад ћеш ме ти венчати с њоме.]
2. **ВЕРИТИ** с. → *заручити, испросити (девојку, будућу супругу), званично обећати брак; уговорити брак за кога другог*. [РСАНУ: Свога ... сина ... верио је с ћерком јерменскога краља]
3. **ЖЕНИТИ** н. → (1) *уводити мушкарца у брачну заједницу са женом*. [РСАНУ: Ја сам ноћас био у сватове | И са будом женио Богдана.]
4. **ЗАВАДИТИ** с. → *створити, изазвати свађу између два или више лица, односно колектива, међусобно посвађати*. – А како би теби било да је ко тебе с покојним Иваном завадио? *Вес*.
5. **ЗАВАЂАТИ** н. → *несврш. и уч. према ЗАВАДИТИ*. [ЕЛИ: [К]ако сте смели (...) завађати нас са нашим пријатељима Турцима?]
6. **ЗАВАЂИВАТИ (СЕ)** н. → *несврш. и уч. према ЗАВАЂАТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: [Т]ати скочи притисак кад она дође због њене константне приче којом завађује њега с осталом браћом и сестрама.]
7. **ЗАКРВИТИ** с. → *крвно завадити*. [РСАНУ: Знам ја по овој мојој, како ми хтеде Велимира са снахом да закрви, и да мене не би – оде моја кућа до ђавола!]
8. **ЗАРУЧИТИ** с. → (2) *испросити, верити, дати знамење, прстен (девојци) као знак да је испрошена; обећати некоме девојку*. [РСАНУ: Заручио је ... своју 13-годишњу шћер Марију с младим ... царем Јованом.]
9. **ЗБЛИЖИТИ** с. → *учинити блиским, приближити*. [ЕЛК: Иста та сумњичавост зближила га је с онима који су увек горко (...) говорили о људској судбини.]

10. **ЗБЛИЖАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према зближити*. [ЕЛИ: Већ сам поменула ту крхкост која нас зближава са другим људима.]
11. **ЗБРАТИМИТИ** с. → *учинити побратимом, спријатељити*. [ЕЛИ: На крају нас збратимио са несврстаним мајмунима и црکو.]
12. **ЗБРАТИМЉАВАТИ** н. → *несврш. и уч. према ЗБРАТИМИТИ (СЕ)*. [РСАНУ: То испољавање [индивидуалности] ... неће их [Црногорце] удаљавати од Срба у Србији ... него – примицати ... с њима збратимљавати.]
13. **ЗДРУЖИВАТИ (СЕ)** н. → *несврш. и уч. према ЗДРУЖИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Кривично веће је искористило законску могућност да се Јанковићу постојећа казна не здружује са новом (...).]
14. **ЗДРУЖИТИ** с. → *спојити, повезати у целину, у заједницу; зближити, спријатељити*. [ЕЛИ: Како га могу здружити са својим телефоном?]
15. **ИЗМИРИТИ** с. → (1) *успоставити, обновити мир међу онима који су у свађи или непријатељству, отклонити несугласице, помирити*. – [ЕЛК: [О]н јесте измирио људе с Богом.]
16. **МИРИТИ** н. → (1.а) *чинити, посредовати да се завађене стране сложе*. [ЕЛИ: Зар Тадић да нас мири са Словенцима?]
17. **ОБВЕНЧАТИ (СЕ)** с. → *в. ВЕНЧАТИ (СЕ)*. – Па се с Маром бего обвенчао. *НП Вук*.
18. **ОЖЕНИТИ** с. → (1) *(кога) наћи коме жене, учинити што је потребно да мушкарац ступи у брак*. [ЕЛК: Решили смо да оженимо Дамира са Елизабетом (...).]
19. **ОРОДИТИ** с. → (1) *довести у сродство брачном везом, учинити родбином*. – Наталија је гледала да ороди свога сина с руским двором. *Јов. с.*
20. **ОРТАЧИТИ** н. → (2) *(кога с ким) доводити у ортачки однос, удруживати у послу*. *Вук Рј*.
21. **ПОМИРИТИ** с. → *учинити да ко буде у миру с оним с којим је био у свађи, у завади, у непријатељству*. [ЕЛК: За њега је прихватање те улоге значило (...) начин да помири осећање припадности групи са резервисаношћу према њој.]
22. **ПОСВАДИТИ** с. → *учинити да ко с ким буде у свађи, завадити*. – Је ли вино госте посвадило? *Њег*. [ЕЛИ: И рекла сам Амфилохију да он све прича о миру, а овамо све завади и посвађа сваког са сваким и Манастир посвади са цијелим народом из оближњих села (...).]
23. **ПОСВАЂАТИ (СЕ)** с. → *посвадити (се)*. [ЕЛК: Хоће да ме посвађају с пријатељем.]
24. **ПРИБЛИЖИТИ²** с. →² (3) *учинити кога блиским себи, ступајући с њим у пријатељске односе*. →² (4) *учинити сличним, сродним, присним с ким*. – Његов еклектизам га није приближио и стопио са масама којима се обраћао. *ЛМС 1949*.

25. **ПРИВЕНЧАТИ** с. → (1) *извршити над ким обред венчања, венчати*. [ЕЛИ: Цон Снежни је много добар цек, али мени је најбољи Тирион Ланистер... штета што да не могу привенчати са Денерис (...).]
26. **РАЗБРАТИТИ** с. → *учинити несложним, навести на раскид братских односа, разврћи братство*. Са вером ћемо разверити их те разбратити с браћом осталом. *Кост. Л.*
27. **РАЗВЕРИТИ** с. →² (1) *ослободити веридбе, вереничке везе*. →² (2) *лишити вере, религије, одвојити од вере*. – Са вером ћемо разверити их те разбратити с браћом осталом. *Кост. Л.*
28. **РАСТАВИТИ**² с. →² (1.а) *учинити да се они који су здружени разиђу, удаљити једно од другог, раздвојити*. →² (1.б): *довести до подвајања, отуђења, прекида веза; завадити, посвађати*: ~ пријатеље, ~ брата од сестре, ~ заљубљене. →² (1.в) *понишити брачну везу, развести*: ~ брак, суд их је раставио. Изр: ~ са животом (главом, душом, светом) = убити, усмртити; ~ с коњем = оборити с коња (обично смртоносним ударцем или поготком). [ЕЛИ: Судбина се поиграла / обећање погазила / пред Богом се огрешила / кад ме са њом раставила.]
29. **САСТАВИТИ** с. → (1.д) *довести кога у везу с ким, здружити*. – Састави ме с милом ћерцом твојом да јој видим пребијело лице. *НП Вук*. Кад су га саставили с луђаком, разговори се с њиме цио сат. *Вел.*
30. **СВАДИТИ** с. → *изазвати свађу, створити раздор, омразу између два или више лица, завадити*. [ЕЛИ: (...) и молим те не покушавај ме свадити са њима.]
31. **СВАЂАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СВАДИТИ (СЕ)*. [ЕЛИ: Медији је свађају са бившим мужем.]
32. **СВЕЗАТИ**² с. →² (7) *спојити везући једно с другим, саставити, здружити истом везом*. – Фиг. Хоће да свеже своју срећу с другом женом. *Крањч. Стј.*
33. **СКОПЧАТИ** с. → (2) *фиг. повезати, здружити*. – Откако се упознасмо, нека тајна сила скопчала ме с твојим бићем. *Ков. А.* Жељом називамо жудњу скопчану са свешћу о препрекама које стоје на путу њена остварења. *Псих.*
34. **СПРИЈАТЕЉИТИ** с. → *повезати пријатељством некога са неким. Р-К Реч*. [ЕЛИ: Господе (...), што си ме спријатељио са блаженим Дионисијем и са саподвижницима кончине његове, (...) удостој ме да с њима заједно будем и у царству небеском.]
35. **СРОДИТИ** с. → *учинити да неко постане некоме род, да постане с њим сродан, приближити (једно другоме)*. – Да се повежем с утјецајним људима у мјесту ... хоће да ме сроде с њима. *Франг.*

36. **УДРУЖИТИ** с. → *спојити, саставити у заједницу, целину, здружити; зближити, спријатељити*. – Трговачки помоћник, са којим ме је случај подуже времена био удружио. *Нед.*
37. **УДРУЖИВАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према УДРУЖИТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Будући да су и Хрвати и босански муслимани (...) усвојили ијекавицу у књижевном језику, то удружује западну грану Срба с њима (...).]
38. **УПОЗНАТИ** с. → **(3) (кога с ким) представити једног другог, подстаћи (их) да рукујући се један другогме кажу своја имена, одн. презимена**. – Икица је Вукадина упознао ... са механцијом. *Срем.* После их је упознао са Драгутином. *Уск.*
39. **УПОЗНАВАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према УПОЗНАТИ (СЕ)*. [ЕЛК: Сећаш ли се како сам те викендом упознавала са децом.]
40. **УТРКМИТИ** с. → **покр. измирити, помирити**. – Утркмисмо Вука с капетаном. *Њег.*

Према свом значењу, односно према датој дефиницији, овој класи могли би се прикључити и следећи глаголи:

41. **АСОЦИРАТИ**² сн. лат. → **(1) удружи(ва)ти, придружи(ва)ти**.
42. **ВЕНЧАВАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. према ВЕНЧАТИ (СЕ)*.
43. **ЗБРАТИТИ** с. → *збратимити*.
44. **ИЖЕНИТИ** с. → *поженити (нпр. синове)*.
45. **ИЗМИРАВАТИ** н. → = **ИЗМИРИВАТИ** *несврш. и уч. према ИЗМИРИТИ*.
46. **ИЗМИРИВАТИ** н. → = **ИЗМИРАВАТИ**. *несврш. и уч. према ИЗМИРИТИ*.
47. **МРАЗИТИ**² н. → **(б) изазивати мржњу између некога, завађати: ~ пријатеље, ~ браћу**.
48. **ОПРИЈАТЕЉИТИ**² с. → *учинити пријатељима, повезати пријатељством*.
49. **ОРОЂАВАТИ** (ЄЄ), **ОРОЂИВАТИ** ЄЄ н. → *несврш. и уч. према ОРОДИТИ (СЕ)*.
50. **ПОВЕНЧАТИ**² с. → *венчати*.
51. **ПОЖЕНИТИ** с. → *сјединити, здружити у браку, редом све једно по једно*.
52. **ПОПРИЈАТЕЉИТИ** с. → *учинити све, многе пријатељима, спријатељити кога с ким*.
53. **РАЗВАДИТИ**² с. → *раздвојити, раставити завађене, умирити прекидајући свађу*.
54. **РАЗВАЂАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према РАЗВАДИТИ (СЕ)*.
55. **РАЗВЕРАВАТИ** (ЄЄ) н. → *несврш. и уч. према РАЗВЕРИТИ (СЕ)*.

56. **РАЗДРУЖИТИ**² с. → (1) *изазвати раздор, раскид међу онима који су здружени, растурити какву везу, заједницу, друштво.*
57. **РАЗОРТАЧАВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према РАЗОРТАЧИТИ (СЕ)*
58. **РАЗОРТАЧИТИ**² с. → *раскинути нечији ортаклук, пословну сарадњу међу ортацима.*
59. **РАСПРИЈАТЕЉИТИ**² с. → *раставити од пријатеља, раскинути нечије пријатељство. Вук. Рј.*
60. **РАСТАВЉАТИ**² н. → *несврш. и уч. према РАСТАВИТИ.*
61. **СВЕЗИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СВЕЗАТИ (СЕ).*
62. **СЛОЖИТИ** с. → (6.б) *довести до слоге, споразума, слагања, сјединити, здружити.*
63. **СОЛИДАРИСАТИ**² сн. → *(у)чинити солидарним, сложити.*
64. **СПАРИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СПАРИТИ (СЕ).*
65. **СПАРИТИ** с. →² (1) *здружити у пар, начинити пар, сјединити.*
66. **СПРИЈАТЕЉИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СПРИЈАТЕЉИТИ (СЕ).*
67. **СУКОБИТИ** с. → (1.б) *учинити да дође до сусрета, бити узрок, проузроковати, изазвати сусрет.*
68. **СУКОБЉАВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *несврш. и уч. према СУКОБИТИ (СЕ).*

2.6. Остали глаголи са објектима у социјативном односу

На крају дајемо илустративни преглед осталих глагола овога типа, грубо груписаних према значењу, без несвршених парњака.

ЛИСТА ГЛАГОЛА:

1. **РАЗГРАНИЧАВАТИ** (~~СЕ~~) н. → *РАЗГРАНИЧИВАТИ (СЕ). несврш. и уч. према РАЗГРАНИЧИТИ (СЕ).*
2. **РАЗГРАНИЧИВАТИ** (~~СЕ~~) н. → = *РАЗГРАНИЧАВАТИ (СЕ).*
3. **РАЗГРАНИЧИТИ** с. → *обележавајући граничну линију одредити шта коме припада, расподелити; раздвојити, оделити уопште: ~ имање. [ЕЛИ: Скромност треба разграничити са комплексом ниже вриједности.]*
4. **РАЗМЕЂИТИ**² (~~СЕ~~) с. →² *поставити међу између нечега, одвојитимеђом, границом, разграничити.*

* * *

5. **БРКАТИ** с. → (3) *не разликовати, замењивати, мешати (један појам с другим)*. [ЕЛК: Када се њихови бизнисмени појаве на некој пасошкој контроли, обично их бркају са Јапанцима.]
6. **ЗАМЕНИТИ** с. →² (1) *извршити замену, променити, узети што место чега другог*. [ЕЛИ: Извини, мора бити да сам те заменио с неким.]
7. **ЗБРКАТИ**² с. → (а) *направити збрку, помешати*.
8. **МЕШАТИ** н. → (4.а) *замењивати, бркати*. [ЕЛИ: Увек ме мешају са тим човеком.]
9. **ПЕРМУТИРАТИ** сн. →² = **ПЕРМУТОВАТИ**. *изменити, мењати облик или ред*.
10. **ПЕРМУТОВАТИ**² сн. → = **ПЕРМУТИРАТИ**. [ЕЛИ: Биће изложена процедура елиминације сечења секвената за интуиционистичку исказну логику. Тим поступком сечење се елиминише директно (...) и поступак има редукцијски корак којим се сечење пермутује са контракцијом. – Поред кријумчарења људи, проституција је безбедносна појава чије се значење најчешће пермутује са значењем појаве трговине људима тако што се између ових двају појава ставља знак једнакости (...).]
11. **ПОБРКАТИ** с. → (3) *узети (несвесно) једно место другог, заменити*. – Опазивши Швејка, побркао га је јамачно с неким човјekom који му није био драг.
12. **ПОМЕШАТИ** с. → (3) *погрешни узети једно за друго, побркати*. – [ЕЛИ: Помешали сте ме са Зорицом Брунцлик.]
13. **РАЗМЕНИТИ**² с. → (4) *побркати, помешати што с нечим другим, заменити*. *Р-К Реч*.
14. **СМЕШАТИ** с. → (1.в) *заменити једно другим, побркати*. – Ми који пишемо ... врло често смешамо источни говор са западним. М 1867.

* * *

15. **ПОРВАТИ**² с. → (1) *побости, подјарити кога на рвање или борбу*. –
16. **КОНФРОНТИРАТИ** сн. →² *суочити, суочавати, упоредити, упоређивати, сравнити, сравњивати*. [ЕЛИ: Ми смо указивали на неодрживост политике која нас конфронтира са косовским Албанцима.]
17. **СУОЧИТИ** с. → (1) *довести, поставити некога очи у очи, лично, непосредно са неким, одн. нечим другим*. – [Старица] је молила да је не суоче с татицом. *Новак*. Догађаји [су их] ... тако грубо суочили са смрћу. *Лал*.
18. **СУЧЕЛИТИ** с. → *поставити једнога пред другога лицем у лице, суочити*.

19. **СУДАРИТИ**² с. → *приближујући што чему другом ударити једно о друго, учинити да два лица или предмета ударе један другог, изазвати судар нечега с нечим другим.*

* * *

20. **ПОИСТОВЕТИТИ** с. → *учинити што истоветним с чим.*
– Ви сте поистоветили метод рада Партије са методом рада војних штабова. *Тос. Д.*
21. **ПОИСТОВЕТОВАТИ** с. → *поистоветити.* – Малограђанин поистоветује појам хрватства с појмом свог малограђанског погледа на свијет. *Крл.*

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ:

- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад (–Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд: САНУ, 1959–2006.

ЛИТЕРАТУРА:

- Антонић 2005:** Ивана Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, [у књизи] Предраг Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика – Проста реченица* (ред. М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 119–300.
- Ивић 1954:** Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*, Београд: Научна књига.
- Стипчевић 2010а:** Балша Стипчевић, „Глаголи с рекцијском допуном у беспредлошком инструменталу и њихови реченични модели“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/3, 175–254.
- Стипчевић 2010б:** Балша Стипчевић, „О конструкцијама типа *почети с нечим, завршити с нечим, одуговлачити с нечим*“, *Српски језик*, XV, 703–718.

Balša Stipčević

TRANSITIVE VERBS WITH OBJECTS IN COMITATIVE RELATION

Summary

In this paper the author surveys the inventory of Serbian verbs which require two objects: the first being marked by prepositionless accusative case, and the second being marked by instrumental with preposition *s(a)*. Their syntactic and semantic properties are examined and multi-layered clausal models are construed.

Ана Батас

АКУСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АЛОФОНА ФОНЕМЕ /x/ У ИНТЕРВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ

Сажетак: У раду су представљени резултати акустичких испитивања [x] и [ç], безвучног веларног, односно палаталног фрикатива, који су алофони фонеме /x/ у српском. Испитивали смо трајање, тежишну фреквенцију спектра и спектрални облик ових гласова у интервокалској позицији у двосложним и тросложним речима, које су изговарала 24 матерња говорника.

Кључне речи: фонетика, српски језик, фрикативи, алофони, квантитет гласова, тежишна фреквенција спектра, спектри, спектрограми,

1. Увод

1.1. Предмет и циљ. У овом раду бавимо се акустичким карактеристикама веларног и палаталног алофона¹ фонеме /x/ у српском језику. Предмет истраживања ограничили смо на испитивање ових алофона у интервокалском положају. Под акустичким карактеристикама у овом раду подразумевамо квантитет, спектралне карактеристике и тежишну фреквенцију спектра.

Два су основна циља рада: први је да се детаљно, системски и квантитативно опишу акустичке карактеристике ових алофона; а други да се укаже на извесне недоследности које постоје у домаћој литератури о овој проблематици.

1.2. Симболи. Симболи којима у раду представљамо алофоне, фонеме и друге говорне сегменте део су система симбола Међународног фонетског писма ревидираног 2005. У табели бр. 1 наводимо симболе којима ћемо се најчешће користити у раду. У табели се поред њих налазе и симболи који означавају гласове којих нема у српском језику ([ц]) представља звучни ве-

¹ Термин „палатални фрикатив“ први пут смо употребили у магистарском раду „Квантитативне и спектралне карактеристике консонаната српског језика“, који је под менторством проф. др Јелице Јокановић-Михајлов одбрањен 2007. године на Филолошком факултету у Београду.

ларни апроксимант), да би се имао увид у позицију сваког гласа у систему на основу класификације по месту (в. колоне) и начину изговора (в. редове).

Табела 1

Место → Начин ↓	Палатални		Веларни		Фарингални		Глотални	
	Б	З	Б	З	Б	З	Б	З
Фрикативи	ç	j	x	j	ħ	ç	h	ɦ
Апроксиманти		j		ɟ				

1.2.1. Из горње табеле видимо да се три гласа – [ç], [h], [ɦ] – по класификацији датој у Међународном фонетском писму убрајају и у фрикативе и у апроксиманте. Већина фонетичара данас ипак сматра да је глас [h] (као далеко фреквенцији од друга два) фрикатив, као што су Х. Риц и А. Јонгман (Риц – Јонгман 2009: 27 и *passim*), мада има оних који сматрају да су у питању глотални апроксиманти, попут Н. Чомског и М. Халеа (Чомски – Хале 1968: 303 и *passim*) и Џ. Лејвера (Лејвер 1994: 304). Најзад, има и фонетичара, као што је Питер Ладефогед, који га некада сврставају у фрикативе (в. нпр. Ладефогед 1971: 111 и *passim*), а некада у апроксиманте (в. нпр. Ладефогед 2001: 56 и *passim*). Ми смо се у овом раду определили да их третирамо као фрикативе.

1.2.2. Два симбола која ћемо највише користити јесу симбол за безвучни веларни фрикатив [x] и симбол за безвучни палатални фрикатив [ç], а то су гласови који су предмет нашег истраживања.

1.2.3. Употреба латиничне графеме „h“ у Међународном фонетском писму за означавање безвучног глоталног фрикатива (в. табелу бр. 1) некада представља извор одређених термилошко-појмовних недоследности код појединих домаћих аутора, као што су Љ. Суботић и С. Гудурић, које безвучном веларном фрикативу [x], описујући његову артикулациону и акустичку природу, приписују карактеристике које важе за безвучни глотални фрикатив, какав се јавља у бројним индоевропским језицима, какав је на пример, енглески (Суботић 2005: 56, Гудурић 1997: 87 и 2004: 64)². Ова термилошка недоследност није безначајна када се на основу артикулационо-акустичких карактеристика које одговарају глоталном а не веларном фрикативу траже узроци губљења фонеме /x/ из фонолошког система српског језика (Гудурић 1997: *passim*, Суботић 2005: 56). У раду ћемо показати да ниједан алофон фонеме /x/, а посебно не палатални безвучни фрикатив [ç], у данашњим говорима није толико слаб да би се тиме могло објашњавати некадашње губљење фонеме. Како се /x/ некада изговарало – пре нестајања из система – питање је на које историја језика треба да да одговор и њиме се надаље нећемо бавити.

² С. Гудурић, на пример, наводи следеће: „говорећи о његовој природи у српском, могли бисмо се осврнути на анализе које је извршио Ладефогед и према којима би се овај глас могао сматрати апроксимантом, то јест, безвучним еквивалентом вокала који му следи“ (Гудурић 1997: 87). П. Ладефогед, међутим, том приликом говори о безвучном глоталном гласу (фрикативу или апроксиманту), а за безвучни веларни фрикатив никада се није ни постављало питање класификације по начину изговора (Ладефогед 2001: 34, 56).

1.3. Досадашња истраживања о варијантама. Ни о једном другом гласу (фонеме) српског језика нема толико много литературе као о овом. Међутим, од тог обиља литературе само се један мали део односи на артикулационе, а још мањи део на акустичке карактеристике овог гласа у савременом језику. Велики број теоријских радова бави се узроцима губљења /x/ током развоја српског језика, затим разлозима зашто је Вук Караџић вратио ову фонему у систем 1836. године, као и узроцима зашто се у одређеним говорима /x/ очувало у фонолошком систему и условима под којим се то десило. Постоји и велики број стручних радова окренутих пракси у којима се прописује где се све мора у говору и писању користити ова фонема, односно графема. Те радове, будући да се не односе на предмет овог истраживања, нисмо цитирали.

1.3.1. Први проблем тиче се двојаког посматрања места артикулације различитих реализација фонеме /x/, било дијафоних, било алофоних. Поједини фонетичари сматрају да се фони ове фонеме могу континуирано артикулисати – од ларинкса до предњег непца (Бакран 1996: 91)³, у зависности о гласовног окружења. Други пак сматрају да постоје два дијафона фонеме /x/: један фарингални (најчешће), а други веларни безвучни фрикатив (в. нпр. Симић – Остојић³ 1996: 208), а да се друга дијафона (дијафонске) варијанте могу изговарати као типично веларна или као фаукална⁴ у вези са вокалима предњег реда (*idem*: 208).

1.3.2. Поред безвучног веларног и палаталног алофона, у литератури се издваја и звучна веларна варијанта (в. Ивић 1957: 89, Симић – Остојић³ 1996: 209, Пр-ИФА 1999: 67). У Међународном фонетском писму представљена је симболом [ɣ]. Јавља се у позицији испред звучних консонаната, и то углавном у енклизи: *орак га је, ових би* итд. Морамо додати да има и оних који сумњају да се [x] озвучава у позицији испред звучних консонаната, као што су С. Гурудић и Д. Петровић, који истичу да „[ч]ак и тамо где би се могло очекивати једначење гласа x по звучности, до ове појаве најчешће не долази јер се x губи, упор. *На врх брда врба мрда – На вр’брда врба мрда.*“ (Петровић – Гудурић 2010: 251). Разлог овом разликажењу можда би требало потражити у не баш најсрећније изабраном примеру, јер је познато да су брзалице, фразеологизми, идиоми и остали „окамењени“ спојеви речи специјални случајеви по многим језичким питањима.

1.3.3. Доста радова, посебно оних их области дијалектологије, бави се, између осталог и описом природе варијанте фонеме /x/ која се јавља у говору муслиманског становништва у Босни и Херцеговини и једног дела западне Србије (новопазарско-сјенички говори). Пошто ни овај дијафон није предмет нашег истраживања, само ћемо се укратко осврнути на извесне терминолошке неодумице. Наиме, термини: *фарингални, фаукални, глотални,*

³ Чини нам се да и Б. Милетић подразумева да се гласови артикулишу у виду одређеног артикулационог континуума, јер, како су то већ приметили Р. Симић и Б. Остојић (Симић – Остојић³ 1996: 115), само та претпоставка може објаснити зашто се определило да опише прелазну варијанту између веларног и ларингалног гласа.

⁴ Уп. Симеон 1969: *s. v.* FAUKALAN и Траск 1996: *s. v.* FAUCAL, код којих овај термин означава „фарингалан“ или „гатуралан“ глас. За место творбе у вези са вокалима предњег реда сматрамо да је боље користити термин „палаталан“.

грлени, гутурални, гркљански, гласнички, ларингални и ждр(иј)еони користе се у домаћој литератури врло често као синоними. Међутим, грубо би се ови појмови могли поделити у четири групе, што илуструјемо табелом бр. 2.

Табела 2

Интернационални термини	Дефиниција	Алтернативни термини
<i>Фарингални</i>	гласови који настају у фаринксу или ждрелу	<i>фаукални, ждреони (= ждријеони)</i>
<i>Ларингални</i>	гласови који настају у ларинксу или гркљану	<i>гркљански</i>
<i>Глотални</i>	гласови који настају у глотису (= отвору у ларинксу)	<i>гласнички</i>
<i>Гутурални</i>	гласовни који настају у „грлу“ (грло обухвата: ларинкс, фаринкс, велум ⁵)	<i>грлени</i>

Пошто се глотис налази у оквиру ларинкса, глотални гласови спадају у подгрупу ларингалних (в. Траск 1996: *s.v.* LARYNGEAL), па их надаље нећемо раздвајати.

О. Брок (1910: 70)⁶ и А. Белић (³1968: 55) убрајају овај дијафон у грлене, док га други убрајају у фарингалне фрикативе (спиранте) (Николић 1991, Симић – Остојић ³1996: 208). Има и оних који га не сматрају гласом, већ „аспированом вредношћу“, као што је, на пример, Д. Барјактаревић (1966: 40). Слично Д. Барјактаревићу и бројни страни фонетичари описују карактеристике глоталног гласа [h] у другим језицима, истичући да се ствара близу глотиса, а да је често праћен фрикцијом у близини сужења које се ствара за вокал који следи, па је, иако се често третира као фрикатив, физички у ствари само аспирација (Фуцимура – Ериксон 1999: 60). Прецизан одговор на ово питање може дати само инструментална артикулациона или акустичка фонетика, па се нећемо упуштати у даља нагађања.⁷

1.4. Акустичке карактеристике – досадашња запажања. Описујући артикулациону и акустичку природу веларног фрикатива, А. Белић примећује да је [x] у нашем језику слабије него у другим словенским језицима, а са тим се слаже и Б. Милетић (²1960: 32), али ипак истиче да му је треће снажније од звучног грленог гласа, какав је у чешком или немачком (Белић ³1968: 55).

⁵ А. Белић се противио употреби термина „гутуралан“ за веларне консонанте, но таква је употреба потврђена у литератури, ма како погрешна била. (Белић ³1968: 55).

⁶ О. Брок, позивајући се на друге ауторе (С. Новаковића и М. Миласа), наводи да се у говору Мостара може чути грлени глас, али подвлачи да он лично није успео да разликује артикулације ових дијафона (Брок 1910: 70).

⁷ Турски језик, за који се у бројним радовима тврди да је утицао на говоре муслиманског становништва, има само безвучни глотални фрикатив [h] и звучни веларни фрикатив [ɣ] (Пр-ИФА 1999: 154), док арапски има безвучни [x] и звучни веларни фрикатив [ɣ], безвучни фарингални [ħ] и безвучни глотални фрикатив [h] (Пр-ИФА 1999: 51).

Р. Симић и Б. Остојић, описујући акустичку структуру веларног фрикатива, наводе да би се по висини фреквенција могао сврстати у гласове реда /o/ (Симић–Остојић ³1996: 189). За варијанту ове фонеме испред вокала предњег реда тврде да је по акустичкој природи дијезистирана (*idem*: 208).

Ј. Бакран на основу изгледа овог гласа на спектрограмима запажа да постоје јаче фреквенцијске компоненте у нижем делу спектра, а да се, када се нађе у интервокалском положају, у нижем делу спектра могу уочити ларингални импулси (Бакран 1996: 95). Касније наводи још једну битну особину овог гласа, а то је „*da se već u isječku šuma može prepoznati vokalska okolina prema karakterističnim rezonancijskim frekvencijama*“ (*idem*: 107).

Последњих година акустичким особинама овог гласа највише се бавила С. Гудурић (1997, 2004), која примећује да се у зависности од гласовног окружења шум на спектрограмима гласа [x] може јавити од половине првог килохерца до фреквенција мало изнад њега (Петровић – Гудурић 2010: 252). Нешто прецизније описује појасеве шума између 750 Hz и 1250 Hz и другог појаса око 4000 Hz (Гудурић 1997: 90). Даље тврди да такав изглед спектрограма подсећа на спектрограме појединих реализација назалних сугласника [m] и [n] (*idem*: 90).

1.5. Дистинктивне опозиције. Са фонолошког становишта најчешће се фонеме /x/ приписују дистинктивна обележја *компактности* и *грависности* (Јакобсон 1964; Брозовић 1968, 1971; Петровић 2000, Петровић – Гудурић 2010), односно само *грависност* (Симић – Остојић ³1996).

Р. Јакобсон, Г. Фант и М. Хале су спектре са појединачним проминентним резонантним врхунцем назвали компактним, а оне са мало или нима­ло филтрирања говорног тракта и, према томе, више спектралних врхунаца – дифузним (Јакобсон et al. 1952: 27).

1.6. Методологија

1.6.1. Наш корпус су чиниле двосложне и тросложне речи српског језика које садрже веларну или палаталну варијанту фонеме /x/ у интервокалском положају. Да бисмо смањили могућност да се реч прочита са другим акцен­том (на пример: „тíхи“ уместо „тíхй“), сваку реч смо ставили у кратак контекст, а такве јединице у оквирне реченице, на пример: Реци „Тихи океан“ полако: **Тихи океан**.

Тако припремљен корпус читала су 24 студента прве и четврте године Руског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду⁸, у тихој просторији са делимично смањеном реверберацијом⁹.

1.6.2. За анализу говорних сигнала користили смо *Praat*, програм намењен за овакву врсту истраживања. Мерили смо трајање гласова, користећи осцилограме гласова, а када на основу њих није било могуће сег-

⁸ Овом приликом им се захваљујемо, а посебно асистенткињи Јелени Гинић, која нам је уступила учионицу и термин за снимање.

⁹ Снимци су похрањивани у *PCM wave file* формату, са фреквенцијом узорковања од 96000 Hz и 16-битном квантизацијом.

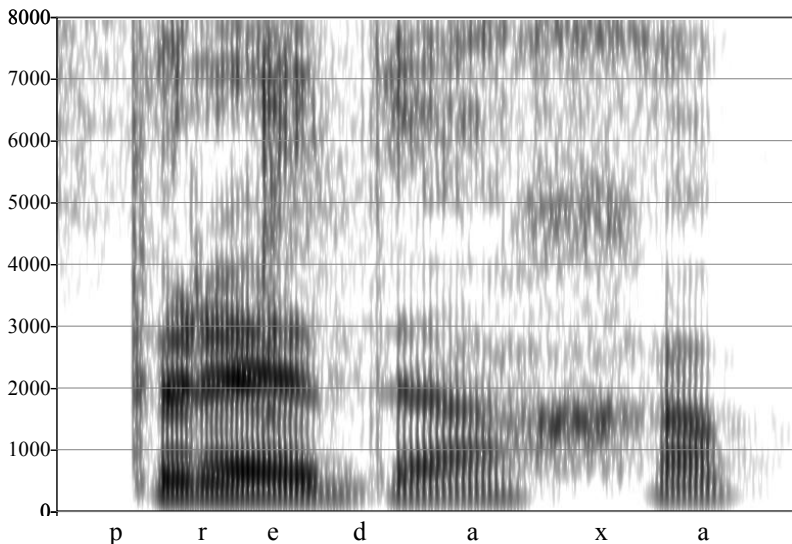
ментирање говорног ланца, користили смо спектрограме (опсега од 0 до 8000 Hz, дужине прозора од 46 до 50 ms (у зависности од говорника), што приближно одговара аналогним спектрограмима са широким филтрима). Почетак или крај турбулентног шума служили су нам као репери између којих смо мерили трајање веларног и палаталног фрикатива.

Спектре гласова (добијене *брзом Фуријеовом трансформацијом*) одсецали смо из средине фрикатива да бисмо што више умањили ефекат ко-артикулације. Од тако добијених спектара гласова рачунали смо тежишну фреквенцију спектра, која представља аритметичку средину фреквенција пондерисану интензитетом (Ладефогед 2003: 157)¹⁰.

2. Спектралне карактеристике веларног [x] и палаталног алофона [ç]

2.1. Веларни алофон [x] у вези са /a/ („предах“)

Слика 1

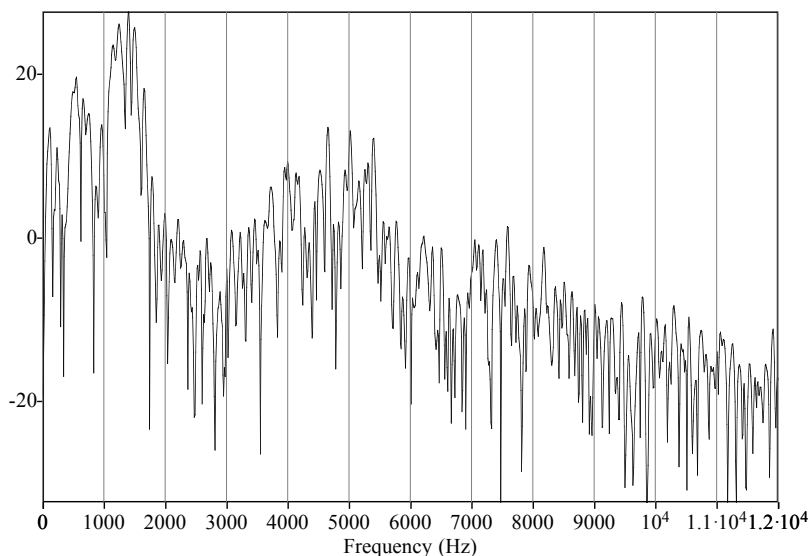

¹⁰ Иако П. Ладефогед истиче да нема много смисла рачунати тежишну фреквенцију спектра за гласове који су дифузни, тј. имају више од једног спектралног врхунца, ипак се у новијим радовима она често рачуна и за такве гласове, јер се и само на основу ње може направити сасвим јасна дистинкција међу различитим гласовним реализацијама (в. нпр. Гордон et al. 2002).

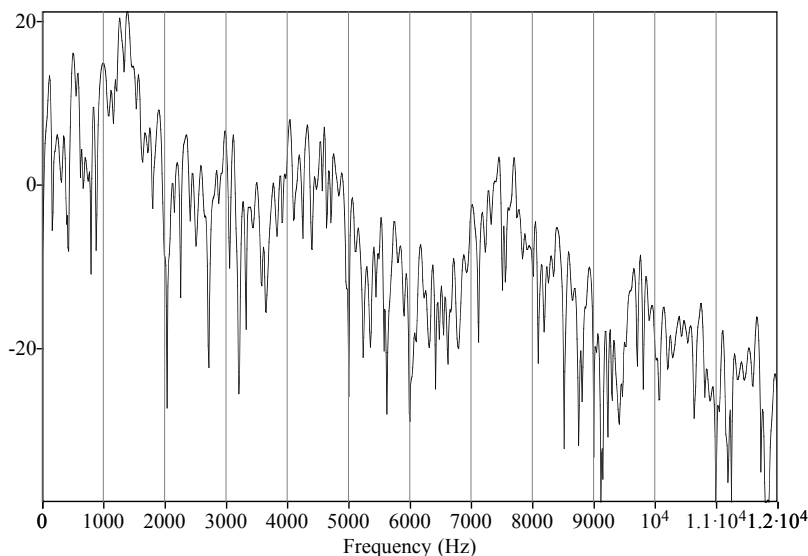
Сликом бр. 1 илуструјемо типичну реализацију веларног алофона [x] у интервокалском положају између два /a/. Као што се са спектрограма може видети, најтамнији појас шума простире се на око 1500 Hz. Гледано одоздо нагоре, за појасом фрикативног шума следи подручје са врло slabим шумом, да би се око 5000 Hz поново појавио јачи појас шума, мада не толико јак као што је био први. Претпостављамо да ово смењивање појасева слабијих и јачих шумних концентрата енергије Снежану Гудурић (1997: 90) подсећа на смењивање тонских концентрата енергије (форманата) са „белинама“ спектрограмима назалних сонаната [m] и [n]. То, међутим, није најбоље поређење, јер се код назалних сонаната јављају тонски, а не шумни концентрати енергије, а „белине“ (антиформантске области) последица су повезивања оралне и назалне шупљине, што доводи до „одузимања“ назалних фреквенција блиских оралним од укупног спектра (Риц – Јонгман 2009: 195).

Следећим сликама илуструјемо два типична спектра веларног [x] у интервокалској позицији између вокала /a/.

Слика 2

Слика 3

Код 13 информатора¹¹ од 24 налазимо спектре које илуструјемо сликом бр. 2. Као што се и очекује на основу спектрограмских карактеристика, најјачи спектрални врхунац налази се на око 1500 Hz, а слабији на фреквенцијама између 4500 и 5000 Hz. Сликком бр. 3 илуструјемо спектре какве срећемо код 10 информатора од 24: први врхунац и најјачи на око 1500 Hz, а друга два слабија на око 4500 Hz и на око 7500 Hz. У врло опсежној компаративној студији о фрикативима у угроженим језицима наводи се да се у језицима, какав је, на пример, западни апачки, код безвучног веларног фрикатива [x] (у позицији испред вокала /a/) јавља први и најјачи врхунац на фреквенцијама испод 2000 Hz и још два слабија на 4000 и 7000 Hz, што одговара другом типу (слика бр. 3) (Гордон et al. 2002: 148), док се, на пример, у језику хупа појављује један врхунац испод 2000 Hz, а други на око 5000 (*idem*: 159). У другој се студији о алофонима пољске фонеме /x/ наводи да, када се ова фонема реализије као безвучни веларни фрикарив, што се ретко дешава у интервокалској позицији, а често на крају речи, спектрални врхунци јављају независно од вокала који претходи – један врхунац на око 2000 Hz, а други на око 4000 Hz (Навроцки 2008: 152). У истој студији каже се да су слични резултати за веларно /x/ и у ирском и у словачком (*idem*: 155).

У наредној табели представљамо просечну вредност најјачег спектралног врхунца овог гласа у наведеној позицији и просечну вредност тежишне фреквенције спектра гласа [x] у речи „предаха“.

¹¹ За сваку реч из корпуса планирали смо по 24 мерења, но број успешних мерења варира од 22 до 24, због чега у свакој табели појединачно дајемо тачан број успешних мерења.

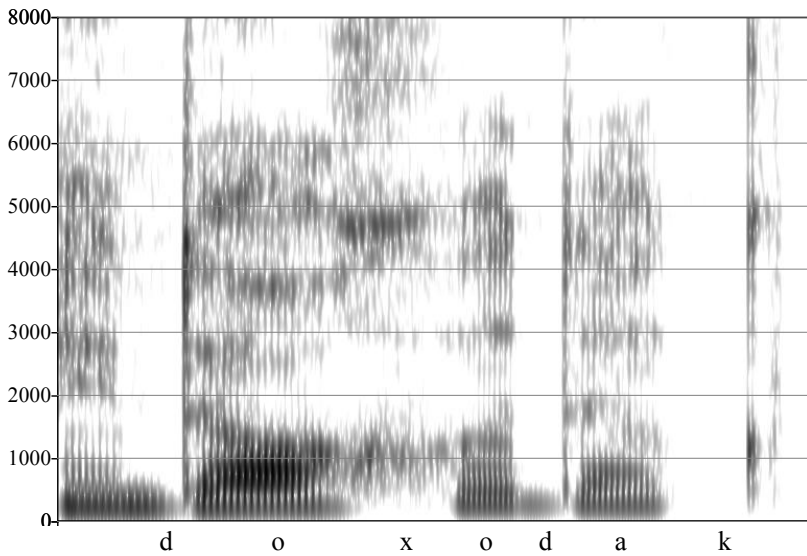
Табела 3

	Просек	Стандардна девијација	Број мерења
Тежишна фреквенција	1677,57	318,082	23
Спектрални врхунац	1544,91	169,968	23

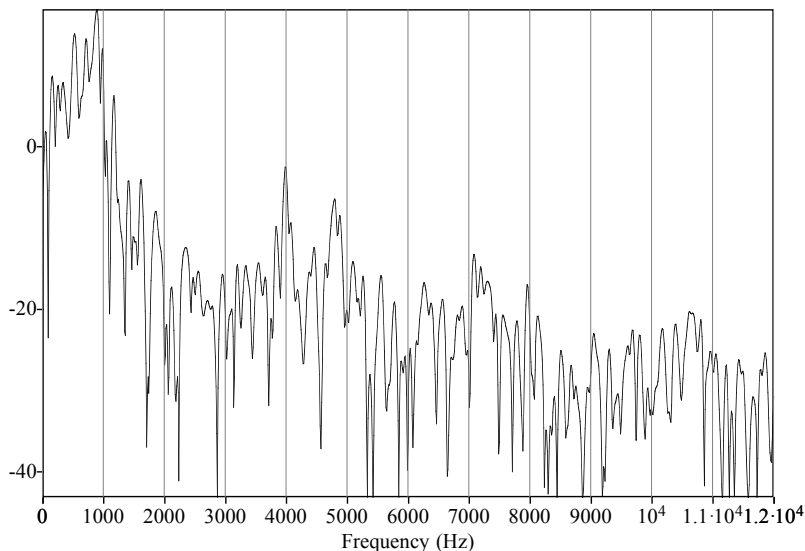
Ове две вредности статистички значајно корелирају једна са другом ($r = 0,43$; $p < 0,05$).

2.2. Веларни алофон [x] у вези са /o/ („доходак“)

Слика 4

Слика 5

На основу спектрограма (слика бр. 4) и спектра (слика бр. 5), који представљају типичну реализацију веларног алфона [x] у позицији између вокала /o/, можемо приметити да је најјачи шумни појас, односно спектрални врхунац мало испод 1000 Hz, а да се наредни налази на фреквенцијама између 4000 и 5000 Hz, у области четвртог и петог форманта (F4 и F5). Трећи спектрални врхунац, ако се јави, биће на фреквенцијама између 7000 и 8000 Hz.

Следећа табела представља просечне вредности најјачег спектралног врхунаца и тежишне фреквенције спектра.

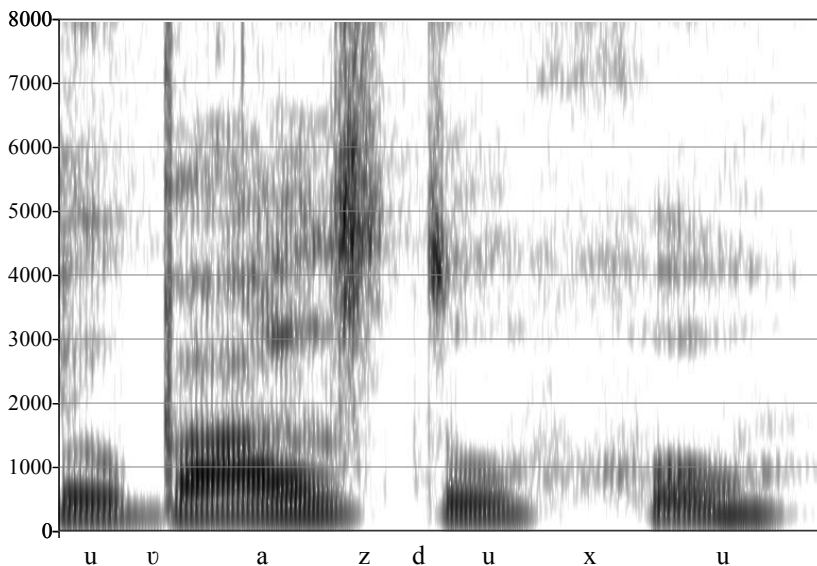
Табела 4

	Просек	Стандардна девијација	Број мерења
Тежишна фреквенција	1570,38	657,152	24
Спектрални врхунац	977,75	162,316	24

Просечна тежишна фреквенција спектра знатно је виша и међу њима не постоји статистички значајна корелација ($r = 0,354$, $p > 0,05$), што значи да тежишна фреквенција спектра зависи и од других спектралних врхунаца, па то треба имати на уму када се овај глас описује искључиво на основу овог параметра.

2.3. Веларни алофон [x] у вези са /u/ („ваздуху“)

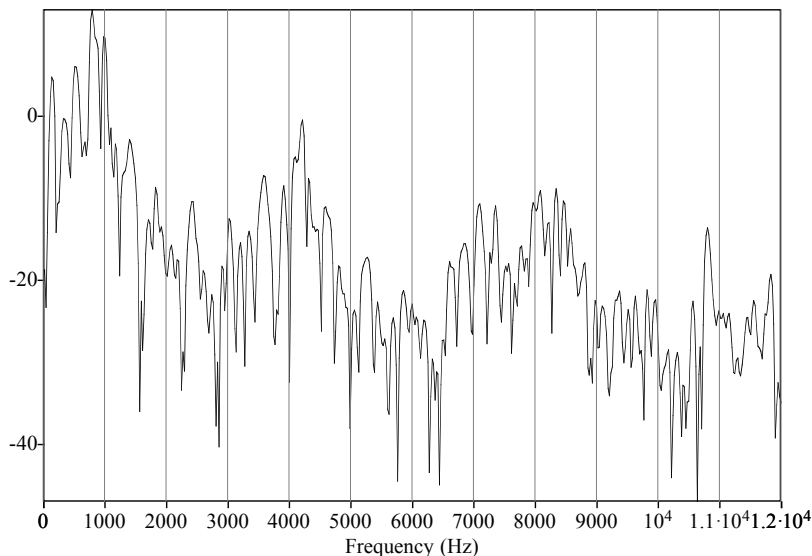
Слика 6

На спектрограму гласа [x] у интервокалској позицији између вокала /u/, који представљамо сликом бр. 6, први шумни појас налази се испод 1000 Hz, други слабији мало изнад 4000 Hz, а трећи, најслабији, када се јави, биће на око 8000 Hz.

Сличне спектралне карактеристике, што је и очекивано, срећемо и на спектру овог гласа (в. слику бр. 7): најјачи и најнижи спектрални врхунац јавља се на око 850 Hz, други слабији на фреквенцијама између 4000 и 4500 Hz, а трећи, најслабији, на фреквенцијама око 8000 Hz.

Слика 7

У табели бр. 5 представљени су резултати мерења тежишне фреквенције спектра и вредности најјачег спектралног врхунца.

Табела 5

	Просек	Стандардна девијација	Број мерења
Тежишна фреквенција	998,71	222,589	24
Спектрални врхунац	853,67	149,189	24

Као што из табеле можемо видети, а посебно када резултате упоредимо са резултатима представљеним у табели бр. 4, просечне вредности тежишних фреквенција и најјачег спектралног врхунца нису на први поглед толико различите. Међутим, ни међу њима не постоји статистички значајна корелација ($r = 0,335$; $p > 0,05$)

Резултати наших испитивања спектралних карактеристика веларног фрикатива [x] сасвим су у складу са оним што предвиђа „квантална“ теорија¹². Према тој теорији, најнижа резонантна фреквенција, тј. најнижи спек-

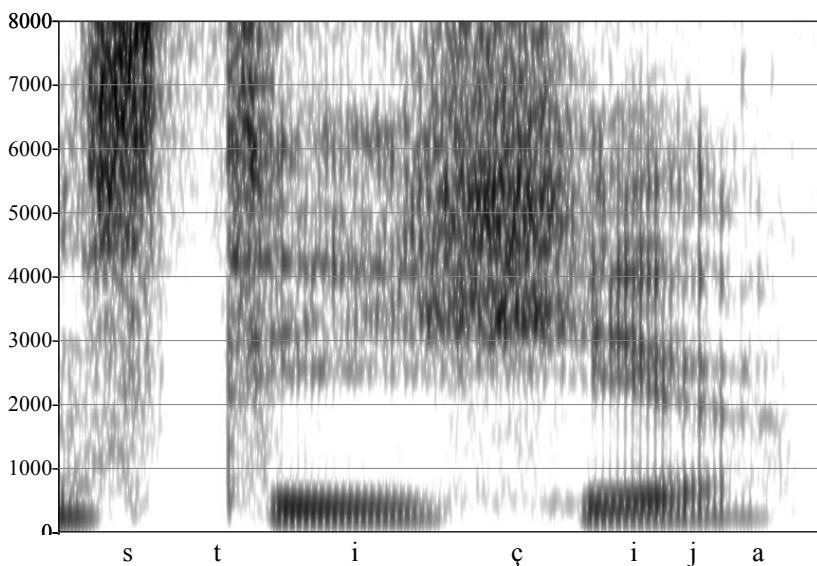
¹² Аутор кванталне теорије говора, чија је главна претпоставка да се акустички обрасци и одговарајуће аудитивне карактеристике могу нагло мењати, тј. прелазити из једног положаја у други, док се истовремено одговарајуће артикулационе карактеристике мењају у континуитету, јесте К. Н. Стивенс (в. Стивенс 1972).

трални врхунац фрикатива чије се сужење гради у задњем делу усне дупље одговара фреквенцији другог форманта вокала који следи (в. такође Џонсон²2003: 129). Дакле, најнижи спектрални врхунац веларног [x] у позицији испред вокала /a/ износи око 1500 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта тог вокала; најнижи врхунац гласа [x] у позицији испред вокала /o/ износи око 970 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта вокала /o/; а најнижи врхунац гласа [x] у позицији испред /u/ износи око 850 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта тог вокала.

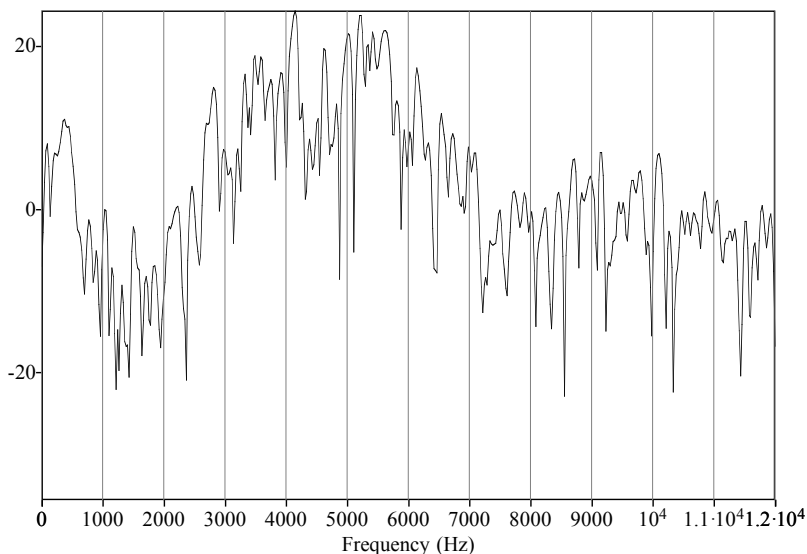
2.4. Палатални алофон [ç] у вези са /i/ („стихија“)

Следећим сликама илуструјемо типичну реализацију палаталног алофона у интервокалској позицији између вокала /i/ на спектрограму (в. слику бр. 8) и на спектру (в. слику бр. 9).

Слика 8

Слика 9

Палатални фрикатив [ç] у интервокалној позицији између вокала /i/ карактерише шум јачег интензитета у односу на веларни, што се може видети и по нивоу затамњења на спектрограмима и на основу осцилограма, које у раду због простора изостављамо. У зависности од говорника, шум полази између 3000 и 4000 Hz (дакле у регији F3 или F4) и протеже се чак до 14000 Hz, што се на овим снимцима не види, јер је изабрани фреквенцијски опсег до 8000 Hz.

Вредност најјачег спектралног врхунца знатно варира од говорника до говорника (в. стандардну девијацију у табели бр. 6). Може се јавити само један спектрални врхунац, а могу се јавити и два. Најнижи и најјачи спектрални врхунац не морају се поклапати, што се редовно догађало код веларног фрикатива. Ако се на спектру јави један врхунац, биће на фреквенцији од око 4000 Hz, а ако се јаве два врхунца, први ће бити на фреквенцијама од 2500 до 3000 Hz, а други између 5000 и 6000 Hz. У сваком случају, врхунац ће увек бити између 3000 и 6000 Hz, а цела регија биће издигнута у односу на остатак спектра.

Анализа спектра гласа [ç] у пољском показала је да постоје два врхунца која се јављају на 2000–3000 Hz, односно на 5000–6000 Hz (Навроцки 2008: 157) За исти се глас у гелском језику истиче да се енергија на спектру концентрише на фреквенцијама између 3000 и 4000 Hz (Гордон et al. 2002: 151), док се у западном алеутском на око 4000 Hz јавља један оштар врхунац (*idem*: 153).

Однос између тежишне фреквенције спектра и спектралног врхунца овог гласа у српском језику у позицији између вокала /i/ представљен је у следећој табели.

Табела 6

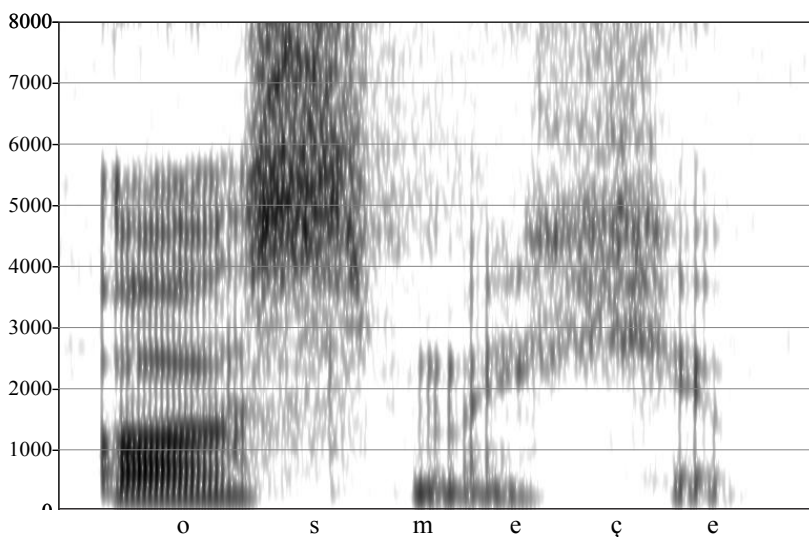
	Просек	Стандардна девијација	Број мерења
Тежишна фреквенција	4444,83	559,901	24
Спектрални врхунац	4072,38	821,119	24

Између просечних вредности наведених у табели бр. 6 постоји статистички значајна корелација ($r = 0,482$, $p < 0,05$).

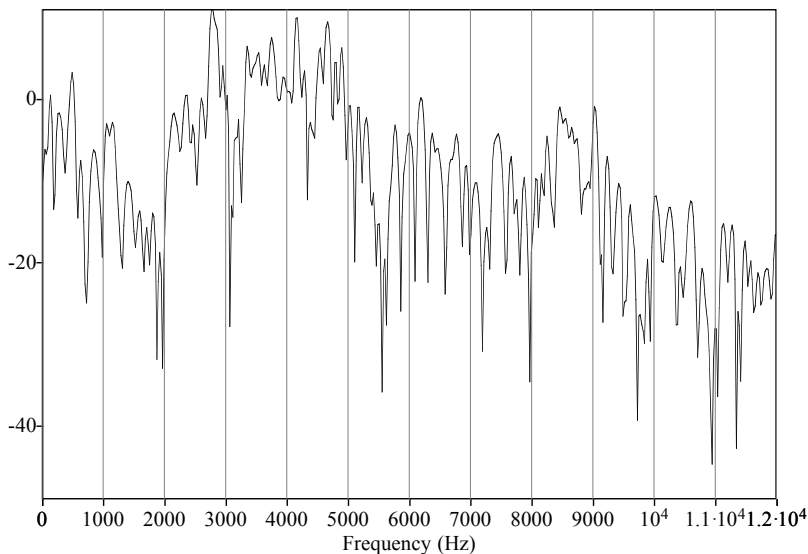
2.5. Палатални алофон [ç] у вези са /e/ („осмехе“)

Наредним сликама илуструјемо спектрограм (слика бр. 10) и спектар (слика бр. 11) типичне реализације палаталног фрикатива [ç] у позицији између вокала /e/.

Слика 10

Слика 11

Шум овог гласа, када се нађе у позицији између вокала /e/, изгледа слично као када се нађе у позицији између вокала /i/: протеже се од око 3000 Hz до 14000 Hz. На основу нивоа затамњености на спектрограмима и изгледа на осцилограмима, рекло би се да је шум нешто слабији у односу на шум овог гласа у позицији између вокала /i/.

На спектру овог гласа најнижи спектрални врхунац јавиће се на фреквенцијама између 2500 и 3000 Hz, у зависности од говорника. Први спектрални врхунац није уједно и најјачи, као што је то био случај и са претходном реализацијом. Може се издвојити и читава регија између 2500 и 5500 Hz као проминентнија у односу на остатак спектра.

У следећој табели приказане су просечне вредности тежишне фреквенције спектра и спектралног врхунца овог гласа у интервокалском положају између вокала /e/. Међу њима постоји статистички значајна корелација ($r = 0,514$; $p < 0,05$).

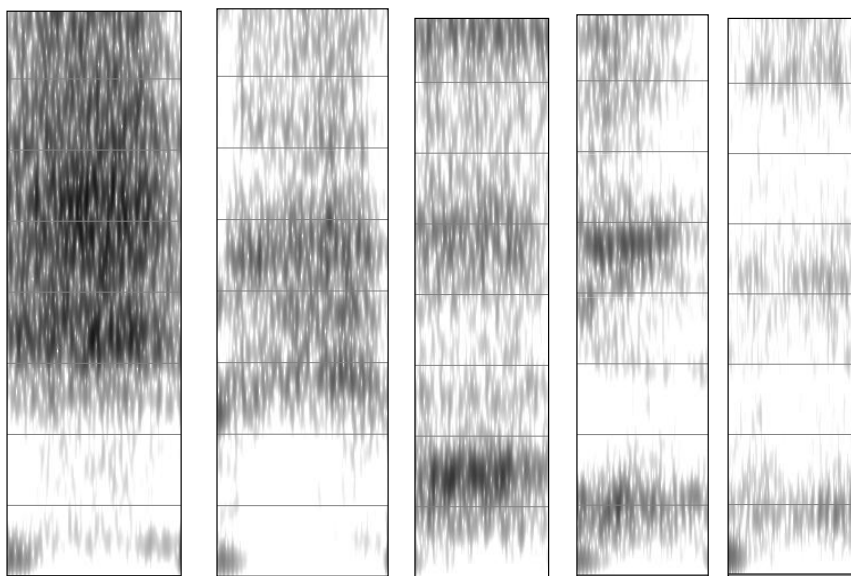
Табела 7

	Просек	Стандардна девијација	Број мерења
Тежишна фреквенција	3780,68	980,956	22
Спектрални врхунац	3642,68	991,012	22

И ови су резултати у складу са „кванталном“ теоријом (Стивенс 1972). Најниже резонантне фреквенције (спектрални врхунци) фрикатива [ç], чије се сужење гради на палатуму, одговарају фреквенцији трећег форманта вокала који следи (в. такође Џонсон ²2003: 129). Према томе, код палаталног [ç] у позицији испред вокала /i/ најнижи спектрални врхунац код женских гласова налази се на фреквенцијама између 2800 Hz и 3500 Hz у зависности од говорника, што одговара трећем форманту овог гласа. Када се глас [ç] нађе испред вокала /e/, најнижи спектрални врхунци одговарају трећем форманту вокала /e/ – између 2000 и 2500 Hz, у зависности од говорника.

Следећа слика представља исечке претходних пет спектрограма (гледано слева: у позицији између /i/, између /e/, између /a/, између /o/, између /u/).

Слика 12

Као што се са слике сасвим јасно може видети, прва два гласа чине једну групу, а друга три другу. Гласове у првој групи – палаталне безвучне фрикативе – карактерише интензиван шум који се компактно протеже од фреквенције од 2000, односно 3000 Hz, па до 8000 Hz. Другу групу гласова – веларне безвучне фрикативе – карактеришу шум који се дифузно протеже у виду појасева од најнижих до највиших фреквенција.

3. Анализа мерења акустичких карактеристика веларног [x] и палаталног алофона [ç]

3.1. Однос трајања и тежишне фреквенције спектра у двосложним и тросложним речима

3.1.1. Палатални алофон у речима „стихија“ и „тихи“

Следећа табела илуструје однос трајања и вредности тежишних фреквенција спектра у двосложним („тихи“) и тросложним речима („стихија“).

Табела 8

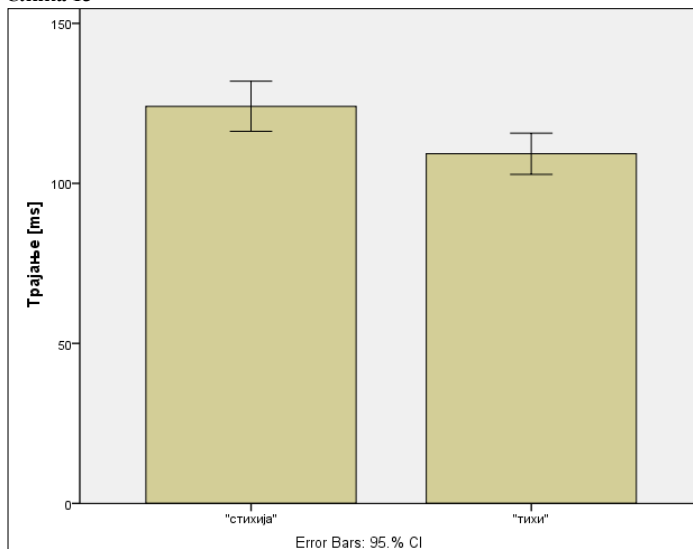
		Просек	Број мерења	Стандардна девијација	Стандардна грешка (просек)
Трајање [ms]	стихија	124,08	24	18,585	3,794
	тихи	109,25	24	15,235	3,110
Тежишна ф. спектра [Hz]	стихија	4444,83	24	559,901	114,289
	тихи	4401,50	24	435,541	88,904

Као што смо у уводном делу рада већ навели, тежишна фреквенција спектра представља аритметичку средину спектра понедерисану интензитетом. У савременим фонетским истраживањима обавезан је део акустичких истраживања фрикатива и фрикативног шума африката. Трајање гласова одређивали смо на основу спектрограма и осцилограма, а за граничнике (репере) узимали смо почетак, односно крај турбулентног шума.

Разлика у трајању палаталног алофона [ç] у двосложним и тросложним речима статистички је значајна ($t(23) = 3,857$; $p < 0,001$)¹³, док разлика између просека фреквенција спектралног центра није ($p < 0,597$). Дакле, палатални алофон [ç] значајно дуже траје у тросложним речима. Следећом сликом (бр. 12) илуструјемо трајање овог алофона у речима „стихија“ и „тихи“.

¹³ Пошто смо у раду користили само најопштије статистичке методе, какве се могу наћи у сваком приручнику из те области, не позивамо се ни на један извор појединачно.

Слика 13

3.1.2. Веларни алофон [x] у речима „ваздуху“ и „слуху“

Следећа табела илуструје однос трајања и вредности тежишних фреквенција спектра гласа [x] у двосложним („слуху“) и тросложним речима („ваздуху“).

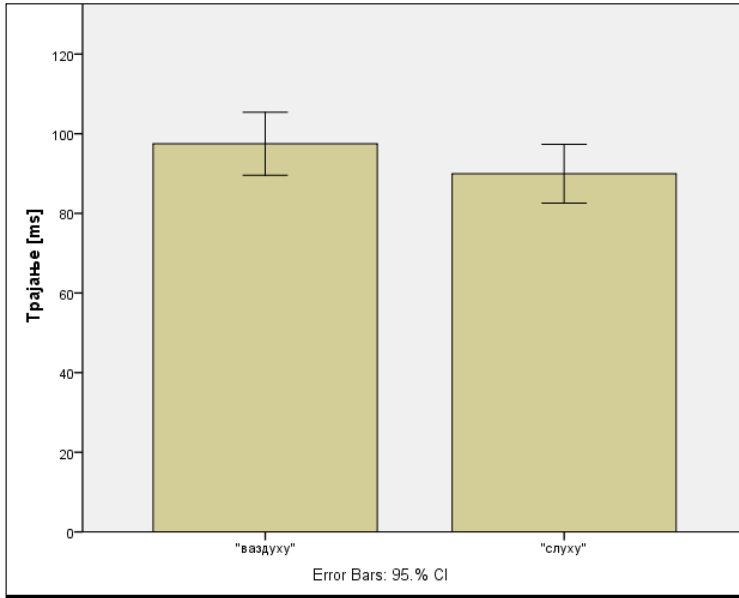
Табела 9

		Просек	Број мерења	Стандардна девијација	Стандардна грешка (просек)
Трајање [ms]	ваздуху	97,48	23	18,278	3,811
	слуху	89,96	23	17,092	3,564
Тежишна ф. спектра [Hz]	ваздуху	998,71	24	222,589	45,436
	слуху	1042,63	24	273,656	55,860

Веларни алофон [x] статистички значајно дуже траје у речи „ваздуху“ у односу на реч „слуху“ ($t(23) = 2,268$, $p < 0,033$). За просечне вредности спектралних центара није утврђена статистички значајна разлика ($p < 0,403$). Следећом сликом илуструјемо трајање овог алофона у речима „ваздуху“ и „слуху“.

На основу резултата ових мерења претпоставили смо да се трајање у двосложним и тросложним речима не може поредити, па само надаље резултате својих истраживања ограничили само на тросложне речи.

Слика 14

3.2. Трајање веларних и палаталних алофона

Табела 10

	Број мерења	Просек [ms]	Стандардна девијација	Стандардна грешка
стихија	24	124,08	18,585	3,794
осмехе	22	91,82	18,105	3,860
предаха	23	110,83	18,783	3,916
доходак	24	99,67	16,639	3,396
ваздуху	23	97,48	18,278	3,811

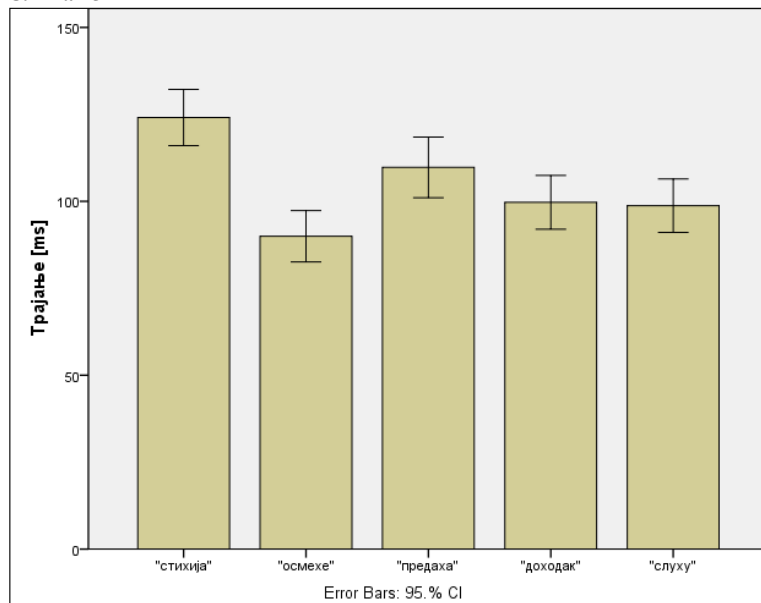
Моклијевим тестом утврђено је да претпоставка о сферичности¹⁴ није нарушена ($\chi^2(9) = 4,216$, $p < 0,897$), па додатна подешавања степена слободе нису спроведена. Једнофакторијална анализа варијансе¹⁵ (one-way ANOVA)

¹⁴Претпоставку о сферичности (циркуларности) неопходно је размотрити приликом испитивања поновљених мерења. Претпоставља се да је варијација у разним експерименталним условима слична, а мери се Моклијевим тестом (Mauchly's test).

¹⁵Анализа варијансе је статистичка метода којом се може проценити величина варијансе коју објашњава неки фактор и да ли је тај део варијансе већи од очекивања на основу нулте хипотезе, што значи да је њоме могуће утврдити да ли међу групама које се пореде по једном или по више фактора постоји разлика за коју је мало вероватно да се може објаснити случајношћу. Под „мало вероватно“ у статистици се конвенционално сматра вероватноћа која је мања од 0,05 или 0,01 ($p < 0,05$ или $p < 0,01$).

за поновљена мерења показала је да трајање статистички значајно варира у различитим контекстима ($F(4, 80) = 16,829$, $p < 0,001$). Следећом сликом илуструјемо трајање веларних и палаталних алофона у различитим интервокалским окружењима.

Слика 15

Пошто смо овим утврдили да се трајање ових алофона мења у различитим контекстима, урађене су и накнадне (post hoc) анализе, којима се утврђује које су разлике заправо значајне. Ове анализе показале су да се, као што се и са горње слике може видети, палатални алофон [ç] у речи „стихија“ највише се по трајању разликује од других реализација фонеме /x/ у српском језику, па чак и да траје дуже у речи „стихија“ у односу на реч „осмехе“. Веларни алофон [x] дуже траје речи „предаха“ него у речима „доходак“ и „слуху“, међу којима нема значајне разлике.

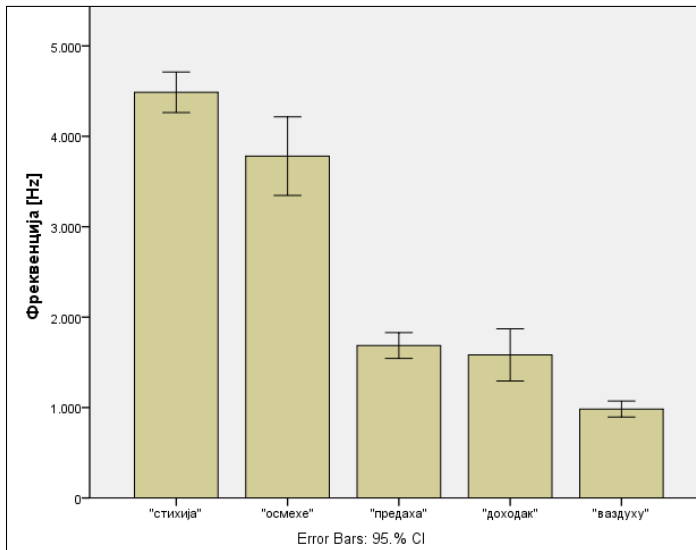
3.3. Тежишна фреквенција спектра веларних и палаталних алофона

Табела 11

	Број мерења	Просек [Hz]	Стандардна девијација	Стандардна грешка
стихија	22	4486,55	506,607	108,009
осмехе	22	3780,68	980,956	209,141
предаха	22	1686,27	322,749	68,810
доходак	22	1582,68	650,848	138,761
ваздуху	22	983,77	199,816	42,601

Пошто је Моклијев тест показао да је претпоставка о сферичности прекршена ($\chi^2(9) = 43,049$, $p < 0,001$), узели смо у обзир корекцију степена слободe¹⁶, па се разлика међу тежишним фреквенцијама ових алофона показала као статистички значајна ($F(2,215; 46,524) = 176,707$, $p < 0,001$). Следећом сликом илуструјемо просечне вредности тежишних фреквенција спектра.

Слика 16

На основу накнадног (post hoc) Бонферонијевог t-теста за вишеструка поређења, којем је циљ да покаже које су разлике значајне, утврђено је да статистички значајне разлике нема само између тежишних фреквенција спектра у речима „предаха“ и „доходак“.

¹⁶ Користили смо *Greenhouse-Geisser*-ову корекцију: $\epsilon = 0,554$.

4. Закључак

На основу испитивања спектралних карактеристика алофона фонеме /x/ у интервокалском положају на спектрограмима и на гласовним спектрима, на основу квантитета ових гласова и њихове тежишне фреквенције спектра, можемо закључити следеће:

Веларни фрикатив

1. Најнижи спектрални врхунац је и најјачи.
2. Најнижи спектрални врхунац веларног [x] у позицији испред вокала /a/ износи око 1500 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта тог вокала; најнижи врхунац гласа [x] у позицији испред вокала /o/ износи око 970 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта вокала /o/; а најнижи врхунац гласа [x] у позицији испред /u/ износи око 850 Hz, што одговара фреквенцији другог форманта тог вокала.
3. Други спектрални врхунци се могу јавити на фреквенцијама између 4000 и 5000 Hz, а трећи између 7000 и 8000 Hz.
4. На спектрограмима се појављују шумни појасеви: најнижи шумни појас ће се, што је и очекивано према „кванталној“ теорији, јавити у висини F2 вокала који следи за овим фрикативом.
5. Тежишна фреквенција спектра у корелацији је са најнижим спектралним врхунцем када се овај фрикатив нађе испред вокала /a/ (1677,57 Hz), а није у корелацији са њим када се нађе испред вокала /o/ (1570,38 Hz) и вокала /u/ (998,71 Hz).
6. Веларни фрикатив статистички значајно дуже траје у тросложеним речима (97,48 ms) него у двосложним (89,96 ms).
7. Веларни алофон [x] дуже траје речи „предаха“ него у речима „доходак“ и „слуху“, међу којима нема значајне разлике.
8. Статистички значајне разлике нема само између тежишних фреквенција спектра у речима „предаха“ и „доходак“.

Палатални фрикатив

1. Најнижи спектрални врхунац није и најјачи.
2. Најнижи спектрални врхунци палаталног фрикатива [ç] одговарају фреквенцији трећег форманта вокала који следи: у вези са /i/ између 2800 Hz и 3500 Hz, у зависности од говорника, што одговара трећем форманту овог гласа, а у вези са /e/, између 2000 и 2500 Hz, у зависности од говорника, што одговара F3 овог вокала.
3. Ако се на спектру јави један врхунац, биће на фреквенцији од око 4000 Hz, а ако се јаве два врхунца, први ће бити на фреквенцијама од 2500 до 3000 Hz, а други између 5000 и 6000 Hz.
4. На спектрограмима испод 3000 Hz нема шума, а изнад ове фреквенције шум се појављује у виду јаког засенчења, што значи да се изговара релативног јако (то се види и на основу карактеристика овог гласа на осцилограму).

5. Тежишна фреквенција спектра корелира са најјачим врхунцем и у вези са вокалом /i/ износи 4444,83 Hz, а у вези са вокалом /e/ 3790,68 Hz.
6. Палатални фрикатив значајно дуже траје у тросложним (124,08 ms) него у двосложним речима (109,25 ms).
7. Палатални фрикатив дуже траје у речи „стихија“ него у речи „осмехе“.
8. Поређењем тежишних фреквенција спектра у речи „стихија“ и речи „осмехе“ утврђено је да међу њима постоји статистички значајна разлика.

ЛИТЕРАТУРА:

- БАКРАН 1996:** Juraj Bakran, *Zvučna slika hrvatskog govora*. Zagreb: Ibis.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966:** Данило Барјактаревић, *Бихорски говор, Зборник Филозофског факултета у Приштини*, III, 9–79.
- БЕЛИЋ 1968:** Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик, део I: Гласови и акцент* [1948]. [у:] *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика. Библиографија радова Александра Белића. (Изабрана дела Александра Белића, 14. том)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- БРОЗОВИЋ 1968:** Dalibor Brozović, „О fonološkom sustavu suvremenog standardnog hrvatskosrpskog jezika“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki*, knj. 7, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 20–39.
- БРОЗОВИЋ 1971:** Dalibor Brozović, „О alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoeriji“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio lingvističko-filološki*, knj. 10, sv. 9, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 5–29.
- БРОК 1910:** Олаф Брок, *Очеркъ физиологии славянској рѣчи (Энциклопедія славянској филологији, выпускъ 5.2)*. Санкт Петербургъ: Отдѣленія рускаго языка и словесности императорској академіи наукъ.
- ГОРДОН ЕТ АЛ. 2002:** Matthew Gordon, Paul Barthmaier, Kathy Sands, „A cross-linguistic acoustic study of voiceless fricatives“, *Journal of the International Phonetic Association*, 32/2, 141–174.
- ГУДУРИЋ 1997:** Снежана Гудурић, „Нешто о природи гласа [x] и његовој употреби у савременом српском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 40/2, 83–93.
- ГУРУДИЋ 2004:** Снежана Гудурић, *О природи гласова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ИВИЋ 1957:** Павле Ивић, „Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику“, [у:] Павле Ивић, *Изабрани огледи II, Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета, 1991, 75–108.

- ЈАКОБСОН ET AL. 1952:** Roman Jakobson, Gunnar Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis: the distinctive features and their correlates*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- ЈАКОБСОН 1964:** Roman Jakobson, „On the Identification of Phonemic Entities“, [in:] Roman Jakobson, *Selected Writings I*. The Hague: Mouton.
- ЛАДЕФОГЕД 1971:** Peter Ladefoged, *Preliminaries to Linguistic Phonetics*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- ЛАДЕФОГЕД ⁴2001:** Peter Ladefoged, *A Course in Phonetics*. Boston: Heinle & Heinle [1975].
- ЛАДЕФОГЕД 2003:** Peter Ladefoged, *Phonetic Data Analysis: An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing.
- ЛЕЈВЕР 1994:** John Laver, *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- МИЛЕТИЋ 1933:** Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских гласова (Експериментално фонетска студија)*. Београд: Државна штампарија.
- МИЛЕТИЋ ²1960:** Бранко Милетић, *Основи фонетике српског језика*. Београд: Научна књига [1952].
- НАВРОЦКИ 2008:** Grzegorz Nawrocki, „Laryngeal articulations of /x/ in Southern Polish“, *ZAS Papers in Linguistics*, 49, 145–165.
- НИКОЛИЋ 1991:** Мирослав Николић, *Говори србијанског Полиња*. Српски дијалектолошки зборник, XXXVII, Београд: САНУ и Институт за српскохрватски језик.
- ПЕТРОВИЋ – ГУДУРИЋ 2010:** Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- ПЕТРОВИЋ 2000:** „О репертоару ИДО у фонолошком систему стандардног српског језика“, *Јужнословенски филолог*, LVI, 789–802.
- ПЕЦО 1971:** Асим Пецо, „Један актуелан проблем наше фонетике (изговор и писање фонеме x)“, *Наш језик*, XVIII/4–5, 201–219.
- ПР-ИФА 1999:** *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- РИЦ – ЈОНГМАН 2009:** Henning Reetz, Allard Jongman, *Phonetics: Transcription, Production, Acoustics and Perception*. [in:] Blackwell textbooks in linguistics, 22. Wiley-Blackwell.
- СИМЕОН 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- СИМИЋ – ОСТОЈИЋ ³1996:** Радоје Симић и Бранислав Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*, Београд: Универзитет у Београду [1981].
- СТЕВАНОВИЋ ⁵1989:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, [1964].
- СТИВЕНС 1972:** Kenneth N. Stevens, „Quantal nature of speech: evidence from articulatory-acoustic data“, [in:] Edward E. David Jr. [and] Peter B. Denes

- (eds.), *Human communication: A unified view*. New York: McGraw-Hill, 51–66.
- СУБОТИЋ 2005:** Ljiljana Subotić, *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Novinarska biblioteka.
- ТРАСК 1996:** R. L. Trask, *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London – New York: Routledge.
- ФУЦИМУРА – ЕРИКСОН 1999:** Osamu Fujimura, Donna Erickson, „Acoustic Phonetics“, [in:] William J. Hardcastle, John Laver (eds.), *The Handbook of phonetic sciences, (Blackwell handbooks in linguistics, 5)*. Blackwell Publishers Ltd, 52–83.
- ЧОМСКИ – ХАЛЕ 1968:** Noam Chomsky, Morris Halle, *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- ЦОНСОН 2003:** Keith Johnson, *Acoustic and Auditory Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing [1997].

Ana Batas

ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF ALLOPHONES OF THE /x/ PHONEME IN
INTERVOCALIC POSITION

Summary

This paper reports findings obtained in an acoustic analysis of velar [x] and palatal [ç] voiceless fricatives, which are allophones of the /x/ phoneme in the Serbian language. The author examines these sounds in intervocalic positions in two- and three-syllable words, which were pronounced by 24 native speakers. Three measurements were taken: duration, centre of gravity and overall spectral shape.

Дина Томић

О КАТЕГОРИЈИ РОДА КОД ИМЕНИЦА

Сажетак: У раду се разматра категорија рода као класификациона категорије код именица. Наиме, полазећи од приступа категорији рода именица у српској граматичкој литератури, сагледава се однос рода и семантике, рода и деклинационог типа, као и реперкусије ових односа на пољу конгруенције, те оправданост данас раширених термина природни и граматички род

Кључне речи: морфологија, именице, род именица, конгруенција именица, природни и граматички род.

Задатак описног речника приликом обраде именица је, између свих других, да употребом квалификатора што прецизније представи сложене односе класификационих и морфолошких категорија именица. Свака именичка основа у српском језику мора, поред ознаке рода, имати и маркер за деклинациону врсту, што је у речницима представљено експлицирањем генитивног наставка и квалификатора за ознаку рода (са евентуалним напоменама о (не)постојању или употреби множинских облика). Пошто је „проблем рода именица у језику као што је српскохрватски у најтешњој вези са питањем еволуције основних парадигматских типова“, а „карактеристично упрошћавање разлика у оквиру деклинационе структуре праћено овде и карактеристичним регруписавањем у погледу распореда могућих конгруенцијских облика уз одређене парадигматске индикаторе“ (Ивић М. 1960: 198), посебну пажњу приликом (граматичке или лексикографске) обраде именица треба обратити управо на однос именичке парадигме, деклинационих врста и рода именица.

У овом раду покушаћемо да осветлимо ове односе битне за класификацију именица и да, анализирајући граматичку литературу, скренемо пажњу на проблеме који се јављају у вези са категоријом рода код именица у српском језику.

1. Категорија рода код именица

Категорију рода у српском језику познају именице, придеви, придевске заменице, редни бројеви и глаголски придеви¹. Међутим, „придевске речи“ – дакле, све набројане врсте речи осим именица – имају посебне облике за мушки, женски и средњи род у једнини и множини. Код сваке придевске речи род је условљен класом рода именице на коју се она односи. Зато је род код придевских речи променљива, морфолошка категорија и оне морају имати онолико облика за различите родове колико у језику има различитих вредности категорије рода код именица.

Род се као категорија именице разликује од рода код придевске речи пре свега по томе што се не може мењати у зависности од синтаксичког окружења у ком се именица налази, односно – „род није обличка категорија именица, јер је једна именица у свим својим облицима увек једног истог рода (тј. не може мењати свој род као што мења падеж или број)“ (Кликовац 2008/2009: 68–69). Зато, када говоримо о роду именица, говоримо обично о инваријантној класификационој категорији² по којој се све именице у језику могу поделити на оне једног, другог или трећег рода – „свака именица је или мушког или женског или средњег рода“ (Поповић 1997: 12).

Изворни говорници српског језика углавном немају проблема у одређивању рода именице при граматичкој анализи и већ у нижим разредима основне школе науче да утврде род једноставним тестом: стављањем одговарајућег облика, на пример, показне заменице *тај, та, то* испред именице. Штافيше, могло би се рећи да је род именице једна од граматичких категорија најлакших за савладавање на школском узрасту, али пре свега због тога што се при одређивању рода полази од претпоставке да су „именице у српскохрватском језику, наиме, или мушког, или женског или средњег рода“ (Стевановић 1981: 175), тј. занемарују се сви они случајеви када род није у потпуности предиктабилна и инваријантна категорија.

Предиктабилност именичког рода зависи од двају критеријума – семантичког и формалног. Дакле, род је код именице одређен или њеним значењем или обликом њеног номинатива једнине (прецизније, њеном променом). Размотрићемо сада однос трију параметара важних за класификацију именица – род, семантику и деклинациону врсту именица.

¹ Мисли се на облике радног и трпног глаголског придева за мушки, женски и средњи род, а не на категорију глаголског рода (дијатезе).

² Класификационе (инхерентне) граматичке категорије су „оне граматичке категорије чије вредности нису обележене посебним обликом речи, него сваки члан дате врсте речи обавезно има одређену вредност те граматичке категорије.“ (Поповић 1997: 12).

2. Однос значења именице и рода именице

Сваки систем рода у језицима света има у својој основи елементе значења – „род увек има семантичко језгро: не постоје системи рода у којима је род чисто формална категорија“³ (Корбет 1991: 307).

Саме речи *род*, *мушки* и *женски*, које служе као термини за граматичку категорију којом се бавимо у овом раду, имају денотацију која уопште није стриктно лингвистичка. Није случајно, нити необично што се граматике традиционално служе овим терминима, јер се у многим именицама у категорији рода заиста огледа „пол“ њиховог референта. Треба још једном скренути пажњу на чињеницу да значење „пола“ може утицати на вредност обележја „рода“ само код именица, док код свих других врста речи ова вредност зависи од именице на коју се односе. Стога се не може у потпуности прихватити тврдња да „у свакој од именских врста речи постоје морфолошке (обличке) ознаке за *род*, као категорију засновану на разлици пола у природи (мушки, женски и, за млада бића – средњи)“ (Станојчић/Поповић 2008: 75).

Проблем термина „род“, „мушки“ и „женски“, који нису моносемични, представља чињеница да се једна граматичка категорија неретко везује за примарно значење речи која се користи као термин. „Значење, међутим, није морфолошка (граматичка) категорија, премда је важно (и) за морфологију“ (Николић 2002/2003: 186), и ово никако не треба занемарити приликом одређивања рода. Наиме, то што нека именица има денотат одређеног пола не значи нужно да мора припадати класи именица којој ће обично припасти називи истополних денотата.

Према полу означеног појма род се, јасно, може доделити само именицама чији денотат поседује семантичку компоненту [живо +], али поред тога мора поседовати и компоненту пола – [мушко +] или [женско +].⁴ Овиме ван семантичког принципа додељивања рода остају све оне именице чији денотати нису бића или јесу бића, али бића код којих се пол не перципира као релевантна семантичка компонента⁵.

У свим оним случајевима када се род не може извести из семантике именице функционише морфолошки, формални принцип додељивања рода. „Морфолошки системи повезани су са семантичким системима на два начина. Као прво, они увек имају семантичку срж. Не постоји чисто морфолошки систем; морфолошка правила додељују класи рода оне именице које су изостале из семантичког додељивања, тј. она су потребна онда када семантичка не делују“⁶

³ „Gender always has a semantic core: there are no gender systems in which the genders are purely formal categories.“ (Цитате из извора на енглеском језику коришћених у раду превела је за ову прилику Д. Т.)

⁴ Или евентуално [младо +] у значењу „још увек нејасно издиференцираних полних карактеристика“.

⁵ Таква су сва имена животиња код којих нема моцијских парова према полу животиње, нпр. *чворак* или *зебра*. Таква је и већина именица из групе *nomina attributiva*.

⁶ „Morphological systems are connected to the semantic systems [...] in two ways. First, they always have a semantic core. There is no purely morphological system; the morphological rules assign the nouns in the semantic residue to genders, that is, they are required where semantic rules fail“.

(Корбет 1991: 34). „Семантичка срж“ сваког система рода огледа се у томе што је у језику подела на родове „мотивисана“ извесним ванлингвистичким класима појмова који човека окружују.⁷ Именице које нису обухваћене примарном семантичком расподелом на класе добијају обележје рода аналогijом према морфологији именица којима је род већ додељен. Тако настаје комбиновани семантичко-формални систем рода, какав је и систем рода у српском језику.

Када се комбиновани систем додељивања рода устали у једном језику, приликом творбе нових именица или уношења нових речи из страних језика понекад долази до сукоба двају критеријума. Уопштено говорећи, „у овим мешовитим системима, семантички критеријуми додељивања рода су виши у хијерархији него формални критеријуми: у случају конфликта међу типовима критеријума (осим у врло ретким случајевима) семантички критеријуми доминирају над формалним“⁸ (Ледо-Лемос 2003: 9). Поставља се, дакле, питање колико и када семантички критеријум доминира над формалним у српском књижевном језику.

3. Однос парадигме именице и рода именице

Деклинациону врсту чини низ падежних наставака који се додељују некој именичкој граматичкој основи. Именице се у српском језику могу мењати по четири деклинационе врсте (Стевановић 1981; Станојчић/Поповић 2008; другачију класификацију даје нпр. Павле Ивић у Ивић П. 1990), а према та „четири морфолошка типа П[арадигматских] индикатора постоје у српскохрватском три конгруенцијска: маскулински, феминински и неутрумски тип“ (Ивић М. 1960: 195).

Описи деклинационих врста какви су устаљени у граматицима српског језика најчешће узимају у обзир номинативни наставак и род именице: „најчешће се као елементи за одређивање врсте узимају природни и граматички род и однос падежних наставака и основе“ (Станојчић/Поповић 2008: 80). Међутим, деклинациона врста именица у српском језику одређена је односом номинативног и генитивног облика именице,⁹ јер је тај однос јединствен за сваку од деклинационих врста. Трећу деклинациону врсту би тако било најпрецизније дефинисати као класу именица које у номинативу јединине имају наставак *-а*, према коме у генитиву стоји наставак *-е*, док је род именице III врсте категорија која не утиче на избор падежних наставака, већ само на конгруенцију.

⁷ Различити системи рода и њихова семантичка мотивација у разним језицима света представљени су у Корбет 1991. Однос граматичких категорија и когнитивних модела који су њихова „подлога“ обрађен је у Лејкоф 1987: Part I.

⁸ „In these mixed systems, the semantic criteria of gender assignment are higher in the hierarchy than the formal criteria: in case of conflict between both types of criteria (except on very rare occasions) the semantic criteria predominate over the formal”.

⁹ Могло би се чак рећи да је деклинациона врста одређена и самим обликом генитива.

У првој врсти, којој припада већина именица и мушког и средњег рода, при чему се њихова деклинација унеколико разликује, једнакост акузатива са номинативом односи се у мушком роду на поткатегорију рода (подрод) „живо/неживо“, јер обухвата све инаниматне именице мушког рода и све именице средњег рода, које вероватно воде порекло још из праиндоевропског старог двочланог система рода и које углавном означавају нешто „неживо“¹⁰. Оне које су средњег рода имају различиту деклинацију у множини, у којој владају две карактеристике својствене именицама средњег рода наслеђене још из праиндоевропског периода – карактеристични множински наставак у номинативу је *-a*, а облици акузатива и вокатива једнаки су облику номинатива. У овој деклинационој врсти је, дакле, родом именице одређена множинска форма именице, мада би и овде однос номинатива и генитива једнине био довољан за одређење парадигме: ако именица у ном. јд. има наставак *-ø*, множинска парадигма ће бити она са *-u* у номинативу и *-e* у акузативу; ако именица у ном. јд. има наставак *-o* или *-e*¹¹, множинска форма ће бити она са *-a* у номинативу и акузативу. Именице мушког рода I врсте са наставком *-o* или *-e* у једнини такоређи немају облике множине са конгруенцијом у мушком роду, што због значења ових именица (типа *Станко*, *Павле*), што због управо изнетог системског правила (типа *казино* – *казина*).

Нужно везивање деклинационе врсте за род именица доводи до констатација као што је следећа: „Род именица стоји у тесној корелацији са завршетком именица. Основно правило за утврђивање рода изгледа овако: именица се завршава на консонант, *и* или *у* – именица је мушког рода; именица се завршава на *а* – именица је женског рода; именица се завршава на *о* или *е* – именица је средњег рода“ (Шипка 2005: 131). Из овога би се дало закључити да је род предиктабилна категорија већ на основу наставка у номинативу једнине, а да то није случај показује и наставак поменутог „основног правила“: „Од овог правила јављају се следећи изузеци: а. именице женског рода на консонант; б. именице мушког рода на *а*; в. именице мушког рода на *о* или *е*; г. именице женског рода на *е*, *и*, *о*, *у*“ (ibid.). Очигледно је да су парадигма и род повезани, али не на начин какав је представљен у овом цитату.

Стевановић истиче да „најчешће именице различног рода имају и различите облике, али тако није увек. [...] На другој страни: *Илија* и *Марија* имају исти облик, обе се завршавају самогласником *а*, а различитог су рода – прва је мушког, а друга женског рода“ (Стевановић 1981: 175). Ове тврдње су такође недовољно прецизне, а уз то су и непотребно детаљне. С једне стране, треба рећи да именице различитог рода могу, али не морају имати различите „облике“, али и да именице различитих „облика“ могу али не морају припадати истој класи рода. С друге стране, чињеници да две именице имају

¹⁰ Именице средњег рода које имају семантичке компоненте [живо +] и [издиференциране полне карактеристике –] углавном припадају другој деклинационој врсти. Изузетак су нпр. именица *чедо* или именице изведене суфиксом *-ло*.

¹¹ Мисли се на наставке *-ø* и *-ē*. Дуги вокали на крају речи преузетих из страних језика перципирају се као део основе и у облику номинатива једнине ове именице имају наставак *-ø* (Приручник 2004: 124).

исти „облик“ а да су различитог рода треба додати и напомену да оне некада имају потпуно исту деклинацију, без обзира на то ког су рода (у III врсти), а понекад не (у I врсти).

Оно зашто је деклинациона врста важна за одређивање рода именице јесте аналогија приликом додељивања рода именицама које нису обухваћене семантичким критеријумима (нпр. приликом преузимања именица из страних језика). Пошто већина именица које имају денотат мушког пола припада именицама са деклинацијом по I врсти и конгруенцијом придевских речи у облику мушког рода, именице без семантичке компоненте [живо +] које се у номинативу једнине завршавају на консонант данас су у српском језику претежно мушког рода.¹² Оне са наставком *-a* у номинативу једнине су женског рода, јер скоро све именице са значењем [живо +] и [женско +] припадају овом деклинационом типу.¹³ Међу именицама III врсте постоји и знатан број оних које означавају живо биће мушког пола, али чињеница да практично све именице које означавају биће (искључиво) женског пола¹⁴ припадају овој врсти и ниједној другој, довољна је да се ова врста перцепира као „женска“ (насупротив оној која је само „мушка“, тј. чији чланови никада не могу имати конгруентну реч у облику женског рода) и да именице код којих не долази до семантичког додељивања рода а имају наставак *-a* у номинативу једнине добију обележје женског рода.

За наставак *-a* у номинативу једнине могло би се, дакле, рећи да је претежно везан за именице женског рода (јер се оне када означавају биће женског пола не везују ни за један други). „Граматички проблем настаје управо онда када се стандардни морфолошки симбол одређеног рода употреби као парадигматски индикатор именице чији је природни род супротног типа (случај српскохрватских именица: *слуга, војвода, владика...*)“ (Ивић М. 1960: 197), мада не само тада.

4. Конгруенција и род именице

Род именице огледа се у њеној улози у конгруенцији,¹⁵ која „представља морфосинтаксичку везу између конгруентне речи или синтагме и именич-

¹² Четврта деклинациона врста, она у којој су именице са генитивом једнине на *-и*, данас је скоро затворена класа. О томе сведочи чињеница да многе од њих „прелазе“ у друге деклинационе врсте, а да је суфикс *-ост* данас такорећи једини продуктиван суфикс којима се творе именице ове врсте.

¹³ Изузетак су именице типа *девојчурак, девојче* или *кћи*.

¹⁴ Скрећемо пажњу на то да се сви продуктивни моционни суфикси завршавају самогласником *-a*, тако да све именице изведене овим суфиксима (а такав је највећи број именица са семантиком [живо +] и [женско +]) прикључују деклинационом типу III врсте.

¹⁵ „Конгруенција је формално и/или семантичко прилагођавање граматичких облика једних синтаксичких јединица другима као усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењим[а] јединица које имају самосталнији синтаксички статус, а ређе узајамно формално и/или семантичко усклађивање појединих делова реченице“ (Пипер и др. 2005: 75).

ког конституента који условљава (’контролише’) избор конкретне вредности конгруентних категорија“ (Станојчић/Поповић 2008: 301).

Именица је контролор конгруенције свих придевских речи, глагола и личних заменица у анафорској употреби. Пратећи конгруенцијску хијерархију *атрибут < предикат < релативна заменица < лична заменица* и имајући у виду правило да „са померањем удесно по хијерархијском низу вероватноћа појављивања семантичке конгруенције расте монотono (тј. без опадања у било ком кораку)¹⁶ (Корбет 1991: 226), ограничићемо се у овом раду на први степен конгруенцијске лествице, слагање (конгруентног) атрибута са именицом, у коме је граматичка конгруенцијска веза најјача и где су најчешће могућа двојака решења, односно где најчешће се огледају „варијантне конгруенцијске парадигме“ (Пипер и др. 2005: 83).

Само постојање рода именица не би имало никаквог значаја за граматику једног језика када именица, као контролор конгруенције, не би имала способност преношења својих категоријалних маркера на аналогно обележје конгруентне речи.

Додаћемо и да у језику „постоји ’граматички род’ када постоји механизам за ’слагање по роду“ (Ледо-Лемос 2003: 6), а да је „’слагање по роду’ појава која подразумева комплементарно функционисање двеју различитих класа речи“¹⁷ (ibid.). Ако узмемо у обзир да се „термин *слагање (конгруенција)* често односи на системску условљеност формалног обележја једног елемента семантичким или формалним обележјем другог“¹⁸ (Корбет 1991: 105), можемо рећи да род именице, као њено семантичко и/или формално обележје, условљава формално обележје рода код придевских речи у процесу конгруенције, чиме добија функционалну вредност у систему граматичких категорија именице.

Не постоји род као граматичка категорија без конгруенције придевских речи са именицом према овом њеном обележју, заправо „да би се установило постојање система родова и да би се одредио број родова, потребни су нам докази о конгруенцији“¹⁹ (Корбет 1991: 307). Семантика, која лежи у основи поделе именица на оне мушког, женског или средњег рода, само је узрок настајања ове категорије, те када је род као категорија једном установљен у језику и почео аналошки да се приписује и оним именицама које нису обухваћене примарним семантичким когнитивним диференцијацијама, не можемо више говорити о роду који се заснива на семантици или на облику, већ само о роду као категорији чије се постојање огледа у способности именица

¹⁶ „The Agreement Hierarchy: *attributive < predicate < relative pronoun < personal pronoun* – As we move rightwards along the hierarchy, the likelihood of semantic agreement will increase monotonically (that is, with no intervening decrease).“

¹⁷ „We can say that in a language ’grammatical gender’ exists when a mechanism of ’gender agreement’ exists. ’Gender agreement’ is a phenomenon that involves complementary functioning between two different sets of words.“

¹⁸ „The term *agreement* commonly refers to some systematic covariance between a semantic or formal property of one element and a formal property of another.“

¹⁹ „Establishing the existence of a gender system and determining the number of genders requires evidence from agreement.“

да као контролори конгруенције својим родом услове обличку адаптацију конгруентне речи. Дакле, „слагање у роду пружа основу за дефинисање рода и за успостављање броја родова у датом језику“²⁰ (Корбет 1991: 105), а „основни индикатор (показатељ) именичког рода је облик конгруентне речи“ (Николић 2002/2003: 191).

Према Милки Ивић, „именички род је граматичка појава која се манифестује пре свега у чињеници да свака српскохрватска именица у свом основном облику (ном. јд.) добија један од следећа три у принципу могућа конгруенцијска (К) типа атрибута: ’мушки’ (тај) или ’женски’ (та) или ’средњи’ (то). Према томе који је конгруенцијски тип у којем случају заступљен, именица је одређена као мушког, женског или средњег рода“ (Ивић М. 1966: 41). У свом раду о природном и граматичком роду именица, и Мирослав Николић је објединио две најважније тврдње које се везују за категорију именичког рода написавши: „Род именица је граматичка категорија на основу које се именице деле на оне мушкога, на оне женскога и на оне средњег рода, а очитује се у слагању конгруентних речи са именицом“ (Николић 2002/2003: 191). Ово је можда најједноставнија тачна дефиниција категорије рода у српском језику, иако занемарује неретке случајеве када именица није ни само мушкога, ни само женскога, ни само средњег рода.

5. Парадигма и конгруенција

Односу деклинационих типова именица и облику конгруенцијских речи које уз те именице стоје посебну пажњу посветила је Милка Ивић у свом раду *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику* из 1960. године (Ивић М. 1960). Овде ћемо истаћи неколико закључака из тог рада, за које сматрамо да су веома значајни за питање рода именица у српском језику, па тако и за наш рад.

На почетку Милка Ивић истиче да се „обележавање рода именица постиже на два начина: А) деклинационом структуром саме именице, тј. парадигматским (П) моментом; Б) деклинационим обликом присутног детерминатива, тј. конгруенцијским (К) моментом“ (Ивић М. 1960: 192). Употреба термина П[арадигматски] индикатор и К[онгруенцијски] индикатор²¹ у знатној мери олакшава сваки разговор о роду именица, јер истиче важност конгруенције за одређење рода, с једне стране, и повезаност деклинационог типа именице са родом, с друге. Због тога ћемо их и ми користити.

У случајевима када се конкретна семантика именице не поклапа са очекиваним К индикатором (који би, да је граматикализованост К–П везе апсолутно стабилна, био условљен П индикатором), у језику се остварује једно од могућих решења.

²⁰ „Gender agreement provides the basis for defining gender and for establishing the number of genders in a given language.“

²¹ Ови термини су прецизније дефинисани и доследније коришћени у Ивић М. 1966.

У првом случају, К индикатором означен је природни род, дакле – пол, чиме се нарушава стандардни тип парадигматско-конгруенцијске везе. Такав је случај са именицом *слуга* и њеном конгруенцијом у мушком роду.

У другом случају, ако се запостави семантички моменат, могуће је очувати стандардну парадигматско-конгруенцијску везу. Овамо би спадале именице типа *будала*, употребљене са референтом мушког пола.

Трећа могућност коју језик има на располагању јесте да „узимајући у обзир целокупну семантику конкретних именица према присуству одређених значењских момената на различите начине реализује конкретну парадигматско-конгруенцијску везу“ (Ивић М. 1960: 197), као код именица типа *пијаница*.

За нас можда најзначајнији закључак у овом раду Милке Ивић јесте онај да је плуралска парадигма конзервативнија од сингуларске – „у плуралу је граматикализација везе П индикатором са К индикатором тако доследна да не допушта интервенцију овог семантичког момента који је у сингуларској парадигми успешно интервенисао“ (Ивић М. 1960: 204). Очување и раскидање К–П везе једна је од централних тема именичког рода. Када све језик користи коју од наведених „могућности“ и како се род именица огледа у једнини и множини јесу теме којима вреди посветити посебну пажњу.

6. Природни и граматички род именица

У граматикама српск(охрватск)ог језика одавно је, наравно, примећено да конгруенција придевских речи уз именице по роду некада зависи од денотативних вредности, а некада од формалних обележја именице која је контролор конгруенције.

Још је Томислав Маретић у својој граматици посебну пажњу посветио именицама треће деклинационе врсте са којима придевске речи конгруирају у мушком роду: „Именице *слуга*, *старјешина*, *војвода* и сличне по својем облику женскога рода, а по значењу мушкога. Главно је правило за њих да се, кад стоје у синг., узимају као именице мушкога рода, а кад су у плур., узимају се као именице женскога рода“ (Маретић 1963: 430).

Као што видимо, по Маретићу су ове именице двородне у два смисла – као прво, оне имају један род „по облику“, а други „по значењу“; с друге стране, оне имају један род у једнини, а други у множини. То да се именице „узимају као“ именице неког рода значи код овог аутора да остварују конгруенцију са датом вредношћу рода.

Маретићев „род по облику“ постао је у граматици Михаила Стевановића „граматички“, а „род по значењу“ – „природни род“: „Неке особине именица стоје у вези с њиховим родом, а друге с њиховим обликом. Род је код именица двојак – природни и граматички“ (Стевановић 1981: 176).

Ова подела рода на „природни“ и „граматички“ до данас је уобичајена у граматицама и уџбеницима српског језика, од оних за основну школу до

универзитетских. Тако је, на пример, и у *Граматници српскога језика за основну школу* Душке Кликовац: „Граматички род именице препознаје се по облику придевске речи која стоји уз њу [...]. Изузетак су неке именице природног мушког а граматичког женског рода: *тај слуга / Никола*“ (Кликовац 2008/2009: 71).

На доследну примену термина природни и граматички род наилазимо и у *Граматници српског језика за гимназије и средње школе* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића: „Када су у питању граматички наставци за означавање *рода*, граматика српског језика разликује појмове и термине *природни род* и *граматички род*“ (Станојчић/Поповић 2008: 75).

Из даљег текста се види да све именице које означавају појмове „бића људи и животиња“ имају *природни род*, па су оне које означавају младунце (људске и животињске) тако по овом уџбенику – природног средњег рода.

С друге стране, „род именица одређује се на основу њихове промене (типа дефлекције)“ (Станојчић/Поповић 2008: 302). Овакав род се, према ауторима граматике, зове *граматички род* „пошто се одређује на основу граматичких карактеристика именице (њене дефлекције)“ (ibid.). Аналогично према објашњењу зашто је нпр. именица *тата* граматичког женског рода, за именице типа *стрико, Марко, Иво, Перо/Радивоје, Миле, Спасоје* могло би се из објашњења закључити да су граматичког средњег (јер се завршавају на *-о*, односно *-е*), а природног мушког рода²² (Станојчић/Поповић 2008: 77).

Према Мирославу Николићу, „главни разлог за дугу и непрекидну причу о природном роду именица лежи у одавно претпостављеном и вероватном објашњењу настанка именичког рода као последице постојања двају полова у природи и перципирања полно незрелих бића (младунчади) као треће категорије“ (Николић 2002/2003: 185). Пошто је постојање „природног“ рода последица постојања природног пола, што нам и сам термин сугерише,²³ не треба очекивати да све именице имају природни род: „Род који се одређује на основу дефлекције именице назива се *граматички род* и њега имају све именице. Именице које означавају бића имају и *природни род*“ (Кликовац 2008/2009: 71); „Све друге именице, које не означавају неко живо биће, разуме се, могу имати само граматички род, који се код сваке именице одређује по њеном облику и по облику њеног атрибута“ (Стевановић 1981: 176).

Међутим, природни род (према ауторима који овај термин користе) немају ни све именице које означавају жива бића, па ни све оне које означавају људско биће: „Зато управо што именице *сисар* и *птица* означавају бића и мушког и женског пола, оне немају природног рода“ (Стевановић 1981: 176); „Друге од ових именица, као што су *руководилац, деловођа* и др. имају само граматички род. И без обзира на то кога су пола лица на овим дужностима, те именице увек остају истог облика“ (Стевановић 1981: 177).

²² Наставак у номинативу једине је био довољан за овакво класификовање наведених именица, без обзира на то што се у акузативу види да, иако имају исту морфему за облици наставак у номинативу, не припадају истој парадигми као именице средњег рода.

²³ О проблему „транспарентних“ термина, за које су узете полисемичне речи, већ смо говорили у одељку 2.

Из овога можемо закључити да семантичка компонента [живо +] није довољна за утврђивање постојања природног рода као граматичког обележја именице. Остаје само да констатујемо како ово обележје имају оне именице које означавају жива бића код којих се конгруенцијски индикатор не поклапа са парадигматским: „Понекад се природни и граматички род именице не поклапају: *слуга, судија, тата, момчина, Никола, Сима* итд. су природног мушког, а граматичког женског рода; *момче, девојче* су природног мушког, односно женског рода, а граматичког средњег; а *девојчурак, мамац* (= 'мама') природног су женског, а граматичког мушког рода“ (Кликовац 2008/2009: 71).

Дефинисање природног рода као граматичке категорије имало би смисла када би он доследно могао да услови појављивање одређеног типа конгруенције. Међутим, „од њега [природног рода] у многим случајевима зависи облик конгруентних речи употребљених уз одређену именицу (који је управо због 'несклада' између облика и природног рода именице понекад двојак или, уопште, хетероген)“ (Николић 2002/2003: 192). Дакле, облик конгруентне речи одговара природном роду у многим случајевима, али не и у свим.

Погледајмо сада однос природног и граматичког рода и њихову конгруенцијску манифестацију код именица које се најчешће јављају као предмет расправа о оваквој подели именичког рода.

	„Граматички“ род	„Природни“ род	Конгруенција у једнини	Конгруенција у множини
момак	м	м	ГР = ПР	ГР = ПР
девојка	ж	ж	ГР = ПР	ГР = ПР
момче	с	м	ГР	/
девојче	с	ж	ГР	/
момчина	ж	м	ГР / ПР	ГР
девојчурак	м	ж	ГР	ГР
тата	ж	м	ПР	ГР / ПР

Из табеле можемо видети да се природни род, тј. пол уопште не може узети као критеријум на основу кога би конгруенција била предиктабилна, ни хоризонтално ни вертикално. У случају поклапања граматичког и природног рода, овај други је редувантна информација. Њихово непоклапање може се одразити на конгруенцију именице у свим њеним облицима, или само у неким (оним једнинским), али и не мора. И то је свакако један од разлога зашто се подела на ова два рода неким ауторима „чини као најспорнији, најконтроверзнији начин поделе“ (Николић 2002/2003: 181).

Уосталом, треба испитати и информативну вредност констатација типа „именица *судија* је граматичког женског, а природног мушког рода“, какве се могу наћи у свим наведеним граматицама (и не само у њима). Претпостављамо да би констатацију да је она граматичког женског рода требало тумачити као „мења се по трећој врсти, којој најчешће припадају именице женског рода“. Ово тумачење није тачно, јер именице женског рода могу имати и

наставке по четвртој врсти. То да је природног мушког рода тумачимо као „конгруентни атрибут уз њу стоји у облику мушког рода“. Проблем је што ова тврдња не важи подједнако за једнину и множину, а то се не прецизира. Ако све ово узмемо у обзир, могло би се чак помислити да се природним родом означава конгруенција у једнини, док граматички означава конгруенцију именице у множини. Експликација двоструких термина за род, међутим, никада не показује да су аутори који их користе имали ово тумачење у виду.

Дакле, напомене типа „граматички ж. р., природни м. р.“ не дају нам прецизну информацију нити о класификацији нити о синтаксичком понашању именице. И Владимир Анић тврди да се уобичајено схватање рода „није еманципирало од екстралингвистичких значења, па се и пласира у нормативу као номинална категорија која одражава разлике између сполова“ (Анић 1984: 5). „Тако се однос граматичког рода и семантике спола брка“, каже он и указује на потребу „да се у граматичком смислу разлучи граматички род од природног рода (спола)“ (*ibid.*: 7).

Сматрамо да су термини „природни“ и „граматички“ род непотребни за граматички опис језика, јер „за морфологију није релевантна сама чињеница да нека именица означава биће одређеног пола (што се обично наводи као примарна карактеристика тзв. природног рода именица) нити чињеница да неке од тих имају деklinацију нетипичну за већину других именица које означавају мушки или женски пол [...], већ сам различит облик конгруентних речи уз такве именице“ (Николић 2002/2003: 191). Именички род је тако јединствене природе и не служи само да опише значење именице или њену падежну парадигму, већ њено функционисање у конгруенцији, за шта очигледно нису довољне три постојеће класе – мушки, женски и средњи.

Из свега реченог можемо закључити да је природни род само лексичко-семантичка категорија, коју не би требало наметати категорији граматичког рода. Чини се онда да све именице имају род као граматичку категорију, а неке га имају и као семантичку. Код таквих именица он се може подударати са природним, али не нужно код свих. Род именице, као морфолошко-синтаксичка категорија, обележје је сваке именице српског језика, без обзира на њено значење, а за чињеницу да неке именице каткад могу имати двојаку конгруенцију или неједнаку конгруенцију у једнинским и множинским својим облицима треба потражити прецизније објашњење.

ЛИТЕРАТУРА

Анић 1984: Владимир Анић, „Род и спол у српскохрватском језику: разграничење“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1, Београд, 5–15.

Ивић М. 1960: Милка Ивић, „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик*, књ. X, Београд, 192–211.

- Ивић М. 1966:** Milka Ivić, „Tipovi imeničkog roda u srpskohrvatskom književnom jeziku“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. IX, Нови Сад, 41–47.
- Ивић П. 1990:** Павле Ивић, „Систем падежних наставака именица у српскохрватском језику“, у: *О језику некадашњем и садашњем*, Јединство, Београд: Приштина – БИГЗ, 286–309.
- Кликовац 2008/2009:** Душка Кликовац, *Граматика српскога језика за основну школу*, Београд: Српска школска књига.
- Ледо-Лемос 2003:** Francisco José Ledo-Lemos, *Femininum Genus: a study on the origins of the Indo-European feminine grammatical gender*, Munich: Lincom-Europa.
- Лејкоф 1987:** George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Корбет 1991:** Greville G. Corbett, *Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Маретић ³1963:** Томо Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Николић 2002/2003:** Мирослав Николић, „Природни и граматички род именица“, *Наш језик*, књ. XXXIV, Београд, 181–194.
- Пипер и др. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београд: – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић 1997:** Љубомир Поповић, „Комуникативно-граматичка анализа реченице“, *Свет речи*, 2–3, Београд, 11–19.
- Приручник 2004:** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига.
- Станојчић/Поповић 2008:** Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1981:** М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Шипка 2005:** Danko Šipka, *Osnovi morfologije: prilog gramatici savremenog standardnog jezika*, Београд: Alma.

Dina Tomić

ON THE CATEGORY OF NOUN GENDER

Summary

In this paper we discuss the appearance of gender as a classification category of Serbian nouns. By looking into the approach to the category of noun gender in Serbian grammatical literature, we

perceive the relations between gender and semantics, gender and declension type, as well as the repercussions of these relations on the agreement. We also deal with the justification of widely used terms “natural” and “grammatical” gender.

Садржај

Радоје Симић О ПОЛОЖАЈУ ЕНКЛИТИКА У ОДРИЧНИМ РЕЧЕНИЦАМА	5
Милан Стакић О ТАКОЗВАНИМ НЕПРАВИЛНИМ ГЛАГОЛИМА	15
Јелица Јокановић-Михајлов ПРОЗОДИЈСКА НОРМА ИЗМЕЂУ АКТУЕЛНОГ И ТРАДИЦИОНАЛНОГ	37
Душка Кликовац О МЕСНИМ КЛАУЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	47
Драгана Вељковић Станковић О ДИЈАЛОГУ И СЛУШАЊУ КАО КОМПАТИБИЛНИМ ЈЕЗИЧКИМ ВЕШТИНАМА И ЗНАЧАЈУ ЊИХОВОГ РАЗВОЈА У НАСТАВНОЈ КОМУНИКАЦИЈИ	73
Рајна Драгићевић СПОНТАНА ЗАЈЕДНИЧКА УПОТРЕБА МОТИВНИХ И МОТИВИСАНИХ РЕЧИ У ТЕКСТУ	91
Александар Милановић КОДЕРОВА (ОРТО)ГРАФИЈА: ИЗМЕЂУ ВУКОВСКЕ, ПРЕДВУКОВСКЕ И СОПСТВЕНЕ	101
Снежана Вучковић ЈЕЗИК У КОНТЕКСТУ КУЛТУРЕ: КУЛТУРНИ МОДЕЛИ И СЕМАНТИЧКА ПРОМЕНА	111
Јелена Јовановић ФОРМАЛНО УРЕЂЕЊЕ СИНТАГМИ СА ДЕЦИМАЛНИМ БРОЈЕВИМА	123
Балша Стипчевић ТРАНЗИТИВНИ ГЛАГОЛИ С ДВА ОБЈЕКТА У СОЦИЈАТИВНОМ ОДНОСУ	153
Ана Батас АКУСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АЛОФОНА ФОНЕМЕ /Х/ У ИНТЕРВОКАЛСКОМ ПОЛОЖАЈУ	183
Дина Томић О КАТЕГОРИЈИ РОДА КОД ИМЕНИЦА	209

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367(082)
811.163.41'35(082)

НАУЧНИ састанак слависта у Вукове дане (40 ;
2010 ; Београд)

Теоријско-методолошки оквир за
модернизацију описа српског језика. 3 / 40.
научни састанак слависта у Вукове дане,
Београд, 8-11. IX 2010. ; [уредник
Александар Милановић]. - Београд :
Међународни славистички центар, 2011 (Београд
: Чигоја штампа). - 224 стр. ; 25 cm. -
(МЦЦ, ISSN 0351-9066)

Тираж 300. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки
рад. - Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-6153-055-5

а) Српски језик - Синтакса - Зборници б)
Српски језик - Правопис - Зборници
COBISS.SR-ID 186160652